

Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik
Cemile Atli

Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım
Yasemin Özdil - Ahmet Keser

Women, Patriarchy, and Tradition in Adil-Girei Keshev's Scarecrow (1860) and
Zarina Kanukova's The Bridge (2006)
Lidia Zhigunova

"The North Caucasian Diaspora Factor" in the Soviet-Turkish Relations (1919-1921)
/ Sovyet-Türkiye İlişkilerinde "Kuzey Kafkasya Diasporası Faktörü"
Tsvetelina Tsvetkova

Стилистические и эстетические особенности живописных произведений
Фериде Биниджиоглу
Фатима Х. Сүлейманова / Fatima Suleymanova

Feride Binicioğlu'nun Resimlerinde Stilistik ve Estetik Özellikler
Fatima Suleymanova

20. Yüzyılda ve 21. Yüzyılın Başında Abhazya'da Laz Nüfusu: Demografik Durum ve
Yerleşim Coğrafyasının Özellikleri
Nuri Bağış

Rus Arşiv Belgeleri
Çev. Murat Topçu-Papşu

Kitap İncelemesi: Grassi, Fabio L. A New Homeland: The Massacre of the
Circassians, Their Exodus to the Ottoman Empire and Their Place in Modern
Turkey. Istanbul Aydın University Publications. 2018
Emre Başok

Kitap İncelemesi: The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from
the Ottomans to Atatürk by Caner Yelbaşı
Bahar Ayça Okçuoğlu

Kitap Tanıtımı

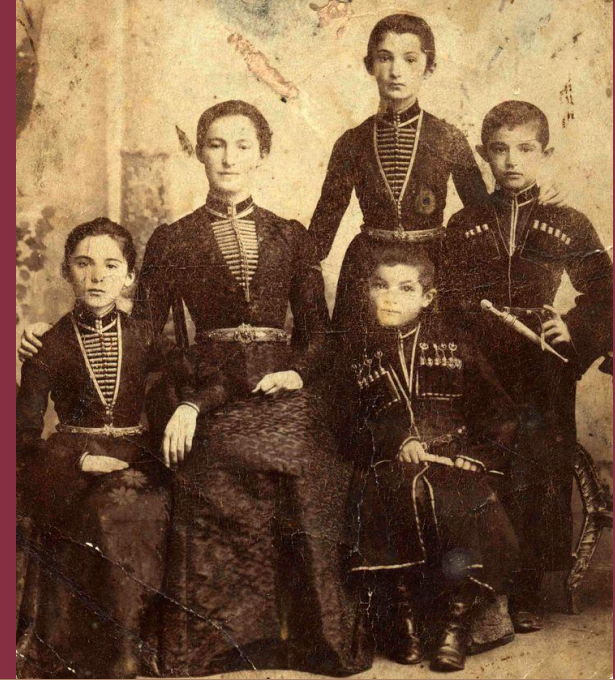

KAFKASYA ÇALIŞMALARI • JOURNAL OF CAUCASIAN STUDIES

KAFKASYA ÇALIŞMALARI

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl 6 • Sayı 12 • Mayıs 2021

JOCAS

Vol. 6 • Number 12 • May 2021

JOURNAL OF CAUCASIAN STUDIES

12

ISSN 2149-9527

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 6 • SAYI/ ISSUE 12
MAYIS / MAY 2021

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

6 Aylık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Biannual International Academic Journal / Международный рецензируемый научный журнал
ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

Cilt/Volume/Год 6 • Sayı/Issue/Вып. 12 • Mayıs/May/Май 2021

<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>

E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in May and November. The publication languages are Turkish, English and Russian. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит два раза в год (май, ноябрь). Языки журнала – турецкий, английский и русский. Порядок опубликования статей изложен на веб-странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat Topçu-Papşu

Editörler / Editors / Редакторы

Murat Topçu-Papşu, Jade Cemre Erciyes

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Oset Kadın ve Çocukları

Baskı-Cilt / Printed by / Типография

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı, No 18/18-49 İskitler 06070 Ankara

Metropol Yayınları

Mebusevleri Mah. İller Cad. No: 4, Tandoğan
Çankaya 06570 Ankara. Tel: (0312) 2314499

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN / İNDEKSY
HAUÇNOĞO CİTİRİVONANİYA

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi

Scientific Publication Index

Idealonline

Scientific Indexing Services

Journal Index

Türk eğitim indeksi

Türk Eğitim İndeksi

ResearchBib

Academic Researches Index

J-Gate

Open Academic Journals
Index

International Institute of
Organized Research (I2OR)

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Assoc. Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V. I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Jade Cemre ERCİYES, Dr, Asst. Prof, Istanbul Aydın University, Turkey

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark Center for Caucasus Studies at Øresund Un.

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Asst. Prof, Erciyes University, Turkey

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU-PAPŞU, Asst. Prof, Istanbul Okan University, Turkey

Sufian ZHEMUKHOV, Dr, George Washington University, USA

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adyghea, Russian Federation

Ayhan KAYA, Prof, Istanbul Bilgi University, Turkey

Bekir KOÇ, Prof, University of Ankara, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan Studies at the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State University, Russian Federation

Valery SOKUROV, Candidate of Historical Sciences, Psychological Institute Russian Academy of Education, Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLING, Prof, Malmö University, Sweden

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 183-208 Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik / Circassian Nationalism, Feminism and Slavery in the Writings of Hayriye Melek Hunç
Cemile Atlı
- 209-232 Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım / Political Participation of Chechens and Circassians: The Case of Kahramanmaraş Province Göksun District
Yasemin Özdil - Ahmet Keser
- 233-258 Women, Patriarchy, and Tradition in Adil-Girei Keshev's Scarecrow (1860) and Zarina Kanukova's The Bridge (2006) / Adil-Girei Keşev'in 'Korkuluk' Öyküsünde (1860) ve Zarina Kanukova'nın 'Köprü' (2006) Oyununda Kadın, Ataerkillik ve Gelenek
Lidia Zhigunova
- 259-294 "The North Caucasian Diaspora Factor" in the Soviet-Turkish Relations (1919-1921) / Sovyet-Türkiye İlişkilerinde "Kuzey Kafkasya Diasporası Faktörü"
Tsvetelina Tsvetkova
- 295-304 Стилистические и эстетические особенности живописных произведений Фериде Биниджиоглу / Aesthetic and Stylistic Features of Feride Binicioğlu Artistic Paintings
Фатима Х. Сулейманова / Fatima Suleymanova
- 305-314 Feride Binicioğlu'nun Resimlerinde Stilistik ve Estetik Özellikler / Aesthetic and Stylistic Features of Feride Binicioğlu Artistic Paintings
Fatima Suleymanova
- 315-326 20. Yüzyılda ve 21. Yüzyılın Başında Abhazya'da Laz Nüfusu: Demografik Durum ve Yerleşim Coğrafyasının Özellikleri / Laz people in Abkhazia in the 20th Century and Beginning of 21st Century: Demographic Status and Properties of Geographic Settlement
Nuri Bagapş

- 327-348 Rus Arşiv Belgeleri / Russian Archival Documents
Çev. Murat Topçu-Papşu
- 349-354 Kitap İncelemesi / Book Review
Grassi, Fabio L. A New Homeland: The Massacre of the Circassians, Their Exodus to the Ottoman Empire and Their Place in Modern Turkey. Istanbul Aydın University Publications. 2018
Emre Başok
- 355-360 Kitap İncelemesi / Book Review
The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Atatürk by Caner Yelbaşı
Bahar Ayça Okçuoğlu
- 361-370 Kitap Tanıtımı / New Publications

Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik

Cemile Atlı*

Özet

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle, özgürlükler dönemi başlamış, imparatorlukta yaşayan hemen her etnik grup, yükselişte olan milliyetçiliğin de etkisiyle mobilize olarak, cemiyetler kurmuş, kendi milli kimliklerini yansıtan gazeteler, dergiler ve kitaplar çıkarmaya başlamıştır. Çerkesler de o dönemde etkinlik gösteren etnik gruplardan biridir. Hayriye Melek Hunç ise, II. Meşrutiyet döneminin Çerkes aydını ve aktivistidir. Bu çalışma onun yazılarındaki Çerkes milliyetçiliğini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bunu görmek için, yazarın yazılarında anadili, anavatan ve ulusal tarih konularını nasıl kavramsallaştırdığı mercek altına alınacaktır. Bu konularla birlikte, dönemin diğer önemli konularından olan köleliğin kaldırılması ve kadın meselesi hakkında da yazarın neler yazdığı işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu, feminizm, aktivizm, milliyetçilik.

Circassian Nationalism, Feminism and Slavery in the Writings of Hayriye Melek Hunç

Abstract

With the declaration of Constitution in 1908, an era of freedom begun and almost every ethnic group in the empire which was under the impact of rising nationalism mobilized, established organizations and began to publish newspapers, magazines and books that reflected their own national identities. Circassian community was one of the ethnic groups who mobilized in this era. Hayriye Melek Hunç was a Circassian intellectual and activist of the Second Constitutional Era. This work aims to analyze the Circassian nationalism in her writings. To understand this,

* Cemile Atlı, YL, Sabancı Üniversitesi, E-mail: cemileatli@sabanciuniv.edu (Makale yazarın "Circassian Nationalism in The Writings of Hayriye Melek Hunç" başlıklı yüksek lisans tezine (Sabancı Ün, 2019) dayanmaktadır).

(Received/Gönderim: 01.05.2021; Accepted/Kabul: 25.05.2021)

how did the writer conceptualize the importance of homeland, mother tongue and national history in her writings will be examined. Moreover, what she wrote about the other important issues of the day, the abolition of slavery and the women's issue will also be analyzed.

Keywords: *Circassians, Ottoman Empire, feminism, activism, nationalism.*

Giriş

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle istibdat rejimi son bulmuş, imparatorluk coğrafyasında kişisel hak ve özgürlüklerin garanti altına alındığı bir özgürlükler dönemi başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, imparatorlukta yaşayan hemen her etnik grup yükselişte olan milliyetçi ideolojinin de etkisiyle mobilize olarak cemiyetler kurmuş, kendi milli kimliklerini yansıtan gazeteler, dergiler ve kitaplar çıkarmaya başlamışlardır. Çerkesler de 1908 yılında aralarındaki birlik ve beraberliği geliştirmek ve kimliklerini yaşatmak amacıyla Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'ni kurmuş, 1911'de Türkçe ve Çerkesçe olarak yayınlanan Ğuaze (Rehber) adlı gazeteyi yayınlamaya başlamışlardır. Kafkasya'da Çerkes okulları açılmış, bağımsız bir Kafkasya için Şimali Kafkas Cemiyeti (1914) kurulmuştur. Çerkes aydınlarının faaliyetleri yalnızca Kafkasya'yla sınırlı kalmamış, Çerkes köleliğini sona erdirmek amacıyla hükümete baskı yapılmış, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti kurulmuş ve Çerkes Kız Numune Mektebi açılmıştır (Aksoy-Arslan; Besleney; Doğan ve Kaya).

Hayriye Melek Hunç da milliyetçi ideolojinin etkisinde olup, II. Meşrutiyet döneminde faal olan aydınlardan biridir. Bu çalışma yazarın yazılarında milliyetçi ideolojinin etkisini tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Hunç'un yazılarında, milliyetçiliğin önem verdiği ulusal tarih, anadili ve vatan konularının nasıl işlenip kavramsallaştırıldığına bakılacaktır. O dönemde Çerkes köleliği ve bunun kaldırılması Çerkes aydınlarını meşgul eden konulardan biri olduğundan, Hayriye Melek Hunç'un ilgili görüşlerini de çalışmaya dahil edilmiştir. Ancak, Hayriye Melek'in yazılarını ve aktivizmini sadece II. Meşrutiyet döneminde yükselen Çerkes milliyetçiliği kapsamında değerlendirmek bize kısıtlı bir bakış açısı getirecektir. Bu dönem aynı zamanda kadın aktivizminin ve kadın hareketinin de yükselişe geçtiği, konunun farklı politik mecralarda tartışıldığı bir

dönemdir. Osmanlı kadınları basın ve çeşitli organizasyonlar aracılığıyla örgütlenmiş, isteklerini duyulur hale getirmişlerdir (Altınay; Atamaz; Berktaş; Çakır; Van Os ve Yıldız). Bu nedenle, Hayriye Melek Hanım'ın bu konu hakkındaki düşüncelerine de değinilecektir.

Hayriye Melek Hanım'ın Yaşamı

Hayriye Melek Hanım Balıkesir'in Manyas ilçesine bağlı Haciosman köyünde, 1886 yılında doğmuştur.¹ Haciosman, Rusya'nın bölgeyi işgaliyle 1864 yılında Kafkasya'nın Soçi bölgesinden sürgün edilen Çerkeslerin Ubih boyu tarafından kurulan bir köydür (Toumarkine, 317). Hayriye Melek Hanım, Haciosman köyünün kurucusu da olan, tanınmış ve nüfuzlu Hunç ailesindedir (Köyün Çerkesçe adı Huncahable'dir (Çare, 6)). Hayriye Melek Hanım'ın annesi Ayşe Hanım'ın ilk eşi olan Kasbolat Bey, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya karşı gönüllü takviye birliği olarak bölgedeki Çerkesleri seferber etmiştir (Toumarkine, 318).

Kasbolat Bey savaşta hayatını kaybedince Ayşe Hanım kayınbiraderi Mehmet Bey'le evlendirilmiş, Ayşe Hanım'ın Mehmet Bey'le olan evliliğinden Hayriye Melek Hanım ve iki kız kardeşi (Faika ve Naciye hanımlar) dünyaya gelmiştir. Ali Sait Paşa (Akbatugan), Fatma Hanım, Atiye Hanım ve gerçek adını bilmediğimiz Saraylı Hanım ise Hayriye Melek'in, annesinin ilk evliliğinden olan üvey kardeşleridir (Çare, 6).

Zengin ve güçlü bir aileden gelen Hayriye Melek Hunç, bu sayede çok az Müslüman öğrencinin kabul edildiği İstanbul Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde eğitim alabilmiştir. Burada iyi derecede Fransızca öğrenmiştir (Toumarkine, 318). Musa Ramazan'ın anılarında belirttiğine göre, Hayriye Melek Hanım Arapça ve İngilizceyi de iyi biliyordu (Ramazan, 146).

Hayriye Melek Hanım, bildiği diller ve Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin eşi olan kız kardeşi Faika Hanım sayesinde Yıldız Sarayı'nda tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Bir süre sarayda

¹ Doğum tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Manyas nüfus müdürlüğünün kayıtlarına ve pasaport bilgilerine göre doğum yılı 1886'dır. (Çare 6).

yabancı kadın misafirlerin ağırılanmasında yardımcı olan Hayriye Melek Hanım, sarayda yaşanan değişiklikler ve kız kardeşlerinin evliliğinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle II. Abdülhamit tarafından iki kız kardeşiyle birlikte Bursa'ya sürgün edilmiş, hem işinden olmuş hem de İstanbul'a dönebilmek için 1908'da Meşrutiyet'in ilanını beklemek zorunda kalmıştır. Bursa'da kaldıkları süre zarfında İstanbul'a mektuplar yollayarak kendilerine haksızlık yapıldığını ve İstanbul'a geri dönmek istediklerini yazmıştır (Çare, 6). Mektuplarının birinde kendilerini "Türk Jan Darkları" olarak tanımlamıştır. 18 Şubat 1908 tarihinde sadrazama gönderdiği mektubunda şunları yazmaktadır:

Beyefendi! Evvelki gün yazdık, yine susuyorsunuz! Biz tutsağız, biz mağduruz, biz çaresiziz. Biz zulüm gördük ve görüyoruz; fakat aciz, korkak, riyakâr değiliz. Hayır, biz bunları kabul etmeyeceğiz. Hapishanemiz ne kadar süslü, kullanılan araçlarınız ne kadar şaşaalı olsa bile yılmayacağız. Bu zulüm emri Beşiktaş'taki engizisyon mahkemesi tarafından verilmiştir. Ve siz bu cemiyetin icra memurlarındasınız. İtiraf etmelidir ki, bu görevinizi çok iyi yapıyorsunuz (Çare, 6).

Hayriye Melek Hanım'ın güçlü ve asi bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Bursa'daki hayatlarına tanıklık eden ressam Naciye Neyyal'in yazdıklarına göre, romantik ruhlı, kültürlü ve kibar bir kadındır. Fakat bazı psikolojik ve duygusal sorunları vardır. Yine Neyyal'in yazdığına göre Bursa'ya gelmeden önce arsenik içerek intihar etmeye kalkışmıştır. Bursa'da kaldıkları zaman içerisinde bir kez daha intihar etmeye çalışan Hayriye Melek'in bu girişimi de neyse ki başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Neyyal, 216-249).

Hayriye Melek Hanım, 1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra, tam da çeşitli feminist ve milliyetçi aktivitelerin canlanmaya başladığı sırada İstanbul'a dönmüştür. İlk defa Meşrutiyet dönemi kadın dergilerinden *Mehasin* için yazı yazmaya başlamıştır. Burada en az beş edebi çalışmasının bulunduğunu tahmin ediliyor.² 1910'da *Zühre-i Elem* adında bir roman yayınlayan yazarımız, diğer

² Bazı yazıları takma isimle yazmış olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

sürelî yayınlar için de yazmaya devam etmiştir. Ayrıca, Meşrutiyet döneminin nispeten daha özgür olan politik atmosferinden yararlanan diğer Çerkes aydınları gibi o da kendi halkına katkı sağlamak için çalışmıştır. 1908 yılında kurulan Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'ne üye olmuş, derneğin kültürel ve sosyal etkinliklerine katılmıştır. Bu dönemde, cemiyet tarafından bir Çerkes okulu açmak için para toplanmış, Latin harfleriyle bir Çerkes alfabesi oluşturulmaya çalışılmış ve Çerkes kültürü üzerine çeşitli yayınlar yapılmıştır (Toumarkine, 319). Bu etkinliklere katılan Hunç aynı zamanda, 1911-1914 yılları arasında bu dernek tarafından çıkarılan Ğuaze (Rehber) gazetesinde yazılar yazmıştır.

Hayriye Melek Hanım I. Dünya Savaşı boyunca da aktivizme ve yazarlığa devam etmiştir. 1918'de kurulan Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin hem kurucu ortaklığını hem de başkanlığını yapmıştır. Bu cemiyetin çabaları sonucunda Beşiktaş Akaretler'de Çerkes Kız Numune Mektebi kurulmuştur. Bu okul Osmanlı topraklarında açılan ilk karma okuldur. İlk defa Müslüman kız ve erkek öğrenciler aynı ortamda eğitim almışlardır. Çerkes aktivizminde oldukça faal olan yazarımız, kadın meselesini de ihmal etmemiş, 1918 Ağustos ayında Türk Yurdu'nda *İslam Kadını* başlıklı bir yazı yayınlamıştır (Toumarkine, 319-320).

Kurtuluş Savaşı (1919-1922) boyunca Hayriye Melek Hanım hem Çerkes aktivizmi için çaba göstermiş hem de Türk milliyetçilerinin işgal protestolarını desteklemiştir. 22 Mayıs 1919'da Halide Edip, Münevver Saime ve Zeliha Osman gibi kadın eylemcilerin de katıldığı İzmir'in Yunan güçlerince işgal edilmesini protesto eden gösterilere katılmış ve burada etkileyici bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Anadolu'nun asıl sahibinin Türk halkı olduğunu vurgulayıp, işgalci ve emperyalist güçleri kınamıştır (Kaplan, 76). "Bugün şu yağmurun altında haksızlığa karşı bağırarak için toplanan bu halk kitlesi çarpan bir kalp, sönmeyen bir iman, yaşayan bir ırktır" sözleriyle konuşmasına başlayan Hunç, "... damarlarımızda kan durmadıkça, kalplerimiz çarpmakta devam ettikçe o topraklar bizimdir, bizim kalacaktır" (Türkmen, 1122) sözleriyle Türklüğe vurgu yapması dönemin pek çok Türk kökenli olmayan aydını için çelişkili bir durum değildir.

1919'un Eylül ayında Hayriye Melek, Met Yusuf İzzet Paşa'yla evlenmiştir. Etkin bir Çerkes aydını olan Yusuf İzzet Paşa, aynı zamanda Ankara'daki milliyetçi hareketi destekleyen Osmanlı komutanlarından biridir (Toumarkine, 320). Paşa, Kurtuluş Savaşı boyunca Bolu milletvekilliği, Bursa ve Balıkesir bölgesinin komutanlığını yapmıştır. Bu dönemde Hayriye Melek, eşiyle birlikte olabilmek için tekrar Bursa'ya taşınmıştır. Ancak, Yusuf Paşa Ankara'dayken Yunan kuvvetleri Bursa'ya girmiş ve Hayriye Melek gizlice İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır (Mutlu, 5).

Mart 1920'de Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, *Diyane* (Annemiz) adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Derginin başyazarı olan Hayriye Melek Hanım'a göre dergi, çok sayıda olduğuna inandığı Çerkes aydınları için meşale görevi üstlenmekteydi. Derginin giriş yazısında ise okuyucusunu bu meşalenin ışığı altında tarih, dil, edebiyat, sanat, müzik ve sosyal yaşamda Çerkes ulusunun varlığını araştırmaya ve yayımlamaya çağırdığını söylüyordu. Bunu çok acı çekmiş bir annenin sesi ve şefkatiyle yaptığını ve ulusal ruh taşıyan her Çerkesin bu çağrıda şefkati ve haklılığı görerek onun gösterdiği amaç doğrultusunda çalışacağına inandığını yazmıştır (Hunç, *Diyane'nin...*, 1).

Hayriye Melek Hanım, 1922 yılında eşi Yusuf İzzet Paşa'yı kaybetmiştir. Bir yıl sonra ise Çerkeslerin bütün faaliyetleri yeni rejim tarafından yasaklanmıştır. Bu yüzden Hayriye Melek Hanım Çerkes aktivizmine son vermiş ve 1926'ya kadar sessizliğini korumuştur. 1926 yılında edebi sessizliğine son vermiş ve ikinci romanı *Zeynep*'i yayınlamıştır (Toumarkine, 320). İlk eşinin vefatından sonra, bir süre Mısır'da ve Tunus'ta yaşayan yazar, 1931 yılında Kuzey Kafkasya Milli Komitesi üyesi, hukukçu ve bilim insanı olan Aytek Namitok'la evlenmiş ve Paris'e taşınmıştır (Mutlu, 11). 1942 yılında Namitok Paris'ten Berlin'e geçerek diğer politik mültecilerle birlikte Sovyet karşıtı eylemlerde bulunmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın sonunda ABD askerleri tarafından yakalanmış ve tutuklanmıştır (Toumarkine, 321). Eşinin Paris'ten ayrıldığı yıl Hayriye Melek de Türkiye'ye dönmüş, Manyas'ın Dümbe köyüne yerleşerek kendi kurduğu çiftlikte yaşamaya ve çalışmaya başlamıştır (Çare, 6).

Aytek Namitok ancak 1949'da Türkiye'ye eşinin yanına gelebilmiştir. Namitok'la birlikte Türkiye'ye gelen ve bir süre onlarla birlikte çiftlikte kalan Dağıstanlı Musa Ramazan'ın yazdığına göre, Hayriye Melek Hanım eşine ayrı kaldıkları zaman içerisinde kendisiyle çok az iletişime geçtiği için kızgındır. İkilinin konuşmasına şahit olan Ramazan, çoğunlukla konuşanın ve özür dileyenin Namitok olduğunu yazmıştır. Çiftin genel çiftlik yaşamını da gözlemleyen Ramazan'a göre, Hayriye Melek çok çalışmakta ve bütün çiftliği kendi başına idare etmektedir. Öte yandan, çiftlik yaşamına uygun değilmiş gibi görünen Namitok gününün büyük kısmını yemek yiyerek ve dinlenerek geçirmektedir (Ramazan, 146).

Çiftin çiftlik yaşamlarına dair bunun ötesinde bilgi bulunmamaktadır. Ancak ömürlerinin son yıllarına doğru İstanbul'a taşınmışlardır. İstanbul'a döndükten sonra Hayriye Melek Hanım, II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili sistemin ve soğuk savaşın başlamasıyla yeniden ortaya çıkmaya başlayan Kuzey Kafkas dernekleri için tekrar çalışmaya başlamıştır. Profesör Georges Dumézil'in dilbilim çalışmalarına yardım etmiştir. Eşi Aytek Namitok'un vefatından üç ay sonra, Ekim 1963'te hayatını kaybetmiştir. Mezarı Karacaahmet Mezarlığı'ndadır (Toumarkine, 321).

1. Hayriye Melek'in Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği

1.1. Çerkes Direnişi ve Geçmişin Önemi

Rus güçleri ve Çerkesler arasındaki kanlı savaş ve ardından gelen sürgün Hayriye Melek Hanım'ın yazılarında önemli yer tutmaktadır. Çerkesler çok güçlü bir devlete karşı büyük bir cesaret ve onurla direnmiş, ancak başarılı olamamış ve haksızlığa uğrayarak katledilmişlerdir. Bunun sonucunda da evlerini terk edip Osmanlı topraklarına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Yazara göre bu geçmiş Çerkes kimliğinin çok önemli bir parçasıdır ve asla unutulmamalıdır. Hayriye Melek Hanım'ın *Bir Hikâye-i Harp*, *Bir Sefer Gecesi* ve *Baskın* öyküleri doğrudan Çerkesler ve Rus birlikleri arasında geçen çarpışmalarla ilgilidir.

Hayriye Melek Hanım, *Bir Hikâye-i Harp* öyküsünü "Kafkasya'nın bütün bilinmemiş, unutulmuş kahramanların

ruhlarına” ithaf etmiştir. Hikâye, Rus saldırılarının bir Çerkes köyüne etkisi ve kendi toprakları ve özgürlükleri için savaşmaktan kaçınmayan Çerkes halkının bu “zalim ve hâkim” güçle savaşı üzerinedir. Saldırıdan önce Çerkesler “ihtiyar ve sermedî karlarıyla, beyaz bulutlara, mai semalara kadar serfirâz-ı azimet dağların şefkat ve mehabetle kucakladığı daim yeşil ve beyaz bir memlekette” huzur ve barış içinde yaşarlar. Son derece mutlu olan Çerkesler ney çalarak eğlenmekte, kendilerinden geçmektedirler. Ancak Rus güçleri geldiğinde, her Çerkes erkeği göğsü “vakar ve azimetle” yükselen birer süvariye dönüşür ve büyük bir cesaretle düşmanla savaşmaya başlar. Saldırı bittiğinde ise geride yanmış ve harap olmuş bir köy, geniş kan lekeleri ve ellerinden kılıçlarını hala bırakamayan, metanetle intikam yemini etmiş asil bir halk kalmıştır (Hunç, Bir Hikaye-i..., 2).

Öyküde Çerkesler sevdiklerinin şehit oluşuna, elem ve kederle değil sevinç, onur ve gururla şahit olurlar. Son kez evlatlarına sarılan her Çerkes kadını “Bütün memleket namusunu, hürriyetini, hayatını korumak için kan içinde çarpışırken benim oğlum adı bir hastalıkla zelil, sefil rahat yatağında ölmedi, mesudum” der. Recep de memleketi için, namusunu, hürriyetini ve hayatını korumak için savaşmak isteyen, genç ve cesur Çerkes erkeklerinden sadece birisidir. Ailesinin yaşayan son oğlu olan bu genç, “ihtiyar bir aslan gibi hala düşmanla dövüşen” amcası Muhammed Açe gibi savaşa katılmak ister. Savaş sırasında, Recep kahramanca ve cesurca savaşır, karşısına çıkan bütün Rusları ayırt etmeden öldürür. Ancak genç Çerkes yaralanır ve kan kaybetmeye başlar. Öleceğini anladığı zaman büyük bir onurla gülümser ve amcasına şunu der; “Amca! Sen ömründe hiç kendini bu kadar yükselmiş gördün mü?” (Hunç, Bir Hikaye-i..., 5). Görüldüğü üzere, öykü Çerkes halkının kendi toprakları için büyük bir cesaretle ve onurla savaş verdiğini okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Ancak Rus askerleri gittikleri her yere ölüm ve yıkım götürmektedir. Bir Çerkes’in ‘vatani’ için ölmesi ise ölümlerin en güzelidir.

Aynı temayı yazarın *Bir Sefer Gecesi* adlı öyküsünde de görebiliriz. Bu öykü, küçük bir grup cesur ve yetenekli Çerkes savaşçısıyla düşman askerleri arasında aniden vuku bulan bir çatışmayla ilgilidir. Bu çatışmayı yaşlı fakat eski coşkusundan bir

şey kaybetmemiş bir Çerkes savaşçısının kamp ateşi etrafına dizilmiş, kendinden daha genç olan arkadaşlarına anlatması üzerine öğreniriz. Yaşlı adamın söylediğine göre, yıllar önce bir gün o ve arkadaşları köylerine dönerlerken Rusların bulunduğu bir mevkiden geçmek zorunda kalırlar. Savaşmaktan asla korkmayan Çerkesler kendilerinden sayıca üstün olan Ruslara cesurca saldırırlar. Çatışmada galip gelen Çerkesler çok sayıda Rus askerini öldürürler. Sağ kalan Rus askerleri ölülerini savaş meydanında bırakarak artlarına bakmadan kaçarlar. Yedi Çerkes savaşçısından üçü de o gece şehit olur. Sağ kalan dört Çerkes şehit arkadaşlarının naaşlarını alarak, Rus askerlerinin cesetlerinin üzerine basarak oradan uzaklaşırlar. Yaşlı adam anısını bitirirken uzakta, karanlıkta beliren ve kendilerine doğru gelen bir adam görürler, hepsi ayağa kalkar. Gelen süvarinin bir saldırı haberi getirdiğinin anlaşılması üzerine hepsi büyük bir heyecanla atlarına binip çarpışma ortamına bir an önce girebilmek için atlarını kamçırlar (Hunç, Bir Sefer ..., 3). Burada da yine Çerkes halkının savaşa büyük bir cesaret ve coşkuyla atıldığının altı çizilir. Rus askerleri savaş adabından yoksundurlar. Savaşırken canından olmuş arkadaşlarını geride bırakırlar. Çerkesler Rus cesetlerinin üzerine basarak çatışma alanından uzaklaşırlar. Bu durum Rus ordusunun temsil ettiği değerlerin ne kadar 'aşağı' olduğunun da bir göstergesidir.

Baskın adlı öykü de bir Çerkes düğününe yapılmış Rus saldırısı üzerinedir. Hayriye Melek, Rus güçlerince Çerkes halkına yapılan acımasız saldırıyı ve katliamı detaylı biçimde aktarmaktadır. Gözümüzde canlanması için pek çok masum kadın ve çocuğun, korkunç biçimlerde öldürüldüğü sahneler resmedilmiştir. Bu öyküde de yine küçük bir grup Çerkes erkeği, topraklarını ve kadınların namusunu korumak için güçlü Rus birliğine karşı direnmektedir. Bilindiği üzere, milliyetçi düşüncede yabancı bir gücün ülke topraklarına girdiği anda tehlikede olan şey yalnızca bağımsızlık değil aynı zamanda kadınların namusudur. Böyle bir durumda ülkenin erkekleri cesurca savaşmalı ve yeri geldiğinde yaşamlarını kızlarının, kız kardeşlerinin ve eşlerinin namuslarını korumak için feda etmelidirler (Milliyetçi söylemde muhatap erkektir ve kadınlar çoğunlukla erkeklerle aile bağları çerçevesinde tanımlanırlar). Erkeklerin başarısız olması durumunda ise kadınlar

'kirletilmektense' ölmeyi yeğlemelidirler. Öyküde bu düşünce yapısı ön plana çıkarılmıştır. Çerkes erkekleri cesurca savaşırılar ancak muzaffer olamazlar. Gelinin namusu tehlike altındadır. Bunu fark eden genç kadın, kendisine yaklaşan Rus askerine şöyle haykırarak canına kıyar:

Bana gülüyorsun! Kanlı gözlerinde, kardeşlerimin kanını içmiş dudaklarında bir tebessüm titriyor; Fakat bilmiyor musun ben Çerkes kızımıym? Sizin döktüğünüz kanla yoğrulan bu toprakların, sizin saçtığınız ateşle yanan bu evlerin, sizin nefeslerinizin zehriyle boğulan bu insanların kızı! Evet Çerkes kızı! Sizin kanlı kollarınız arasındaki rahat zelifâneye, ateşlerin kızgın kahhar-ı der-âğuşlarını tercih eden cesur, namuslu bir milletin kızı! Bak! Bak o, senin mülevves tebessümlerini kahkahalarıyla dondurarak, cesaretle ölüme nasıl koşuyor!?... (Hunç, Baskın, 2-3).

Rus saldırıları ve sürgün anlatısının Çerkes karakterler üzerinde bıraktığı etki yazarın *Zühre-i Elem* romanında da yer almaktadır. Romanda başkarakter hassas ve duygusal bir genç kız olan Beria'dır. Beria mesafeli ve soğuk babasından şefkat görmeyi ve amcasının oğlu Sabih'le mutlu bir izdivaç kurabilmeyi istemektedir.³ Annesini kaybettiği ve babasıyla yaşadığı için babasının sevgisi Beria için oldukça önemlidir. Ancak Beria'ya göre babası, ona herhangi bir şekilde şefkat göstermeyen sert bir adamdır. Öte yandan, aşık olduğunu düşündüğü Sabih de Beria'yı terk etmiş ve sarayla bağlantıları olan zengin bir kadınla evlenmiştir. Çok büyük hayal kırıklığı yaşayan Beria hastalanır. Ancak Beria, zaman içinde, uzak akrabalarından biri olan Osman Hadi Bey için his beslemeye başlar. Osman Hadi, "Çerkes erkeklerine has daimi ve nezih bir şuhluğu" olan genç bir Çerkes, idealist bir Osmanlı subayıdır. Beria hislerinin karşılıklı olduğunu, Jön Türk hareketine destek verdikleri için Osman Hadi ve babasının

³ Çerkes geleneklerine göre uzak akrabalar arasında bile aşk ilişkisi ve evlilik mümkün değildir. Hayriye Melek Hanım'ın burada kendi kültürüne yabancı olması ihtimalinden çok, dönemin romantik edebiyat anlayışına ya da hakim kültüre uygun olması kaygısıyla böyle bir kurgu yaptığı düşünülebilir.

tutuklandığı gece öğrenir. Osman Hadi ve babasının tutuklanmasından sorumlu olan kişi de Sabih'in babası, yani Beria'nın amcasıdır. O, Sultan Abdülhamid taraftarıdır (burada Hayriye Melek her iki tarafında Çerkes cemiyetinde var olduğunun altını çizerek, ancak romanın ana kahramanları ve iyi adamlar Jön Türk taraftarlarıdır (Hunç, Zühre-i..., 21).

Çerkes halkının geçmişi eserde önemli bir yer kaplamaktadır. Beria babasının ona soğuk davrandığını düşünmektedir, ancak babası kızının güçlü ve soğukkanlı yetişmesi gerektiğini, çünkü bir Çerkes kadını olmanın bunu gerektirdiğini düşünür. Bir gün, babası ve Beria bahçede dolaşırken bir yılan görürler. Beria korkudan titremeye başlar. Babası yılanı revolveriyle öldürmeyi düşünür ancak Beria hayvana acıdığı için babasını durdurur. Babası soğukkanlı ve sakin ve revolverinin kızına uzatır. Sonra şöyle deri:

Al! Bu sende kalsın ve mümkün olduğu kadar onu kullanmayı öğren! Ayaklarına sarılmaya müheyya bir yılanı öldürmekten bile titreyerek kaçacak kadar rikkat ve ulviyet, muhat-ı şiiir ve saadet olan memleketler evladının hakkıdır; unutmama ki sen; hayatının en parlak günlerini tahakküm ve tecavüze isyanla akan seylâbe-i hûnîn arasında geçirmiş, babasını, anasını, kardeşini ve hatta kabiliyet-i teessürünü o seylâbenin ateşin dalgalarına gömmüş bir Kafkas kadınının – bütün bu mukadderat-ı meşûmesine mütevâris – zavallı kızının ve senin beşiğin bedbaht vatan-cüda bir validenin kanlı mersiyeleriyle sallanmıştır. Bugün sana ihtara mecburum kızım: Hayat, bhusus bizim hayatımız bir tecelligâh-ı eşâr ve maali değil, sefil, menfur bir meydan-ı mübârezedir. Burada yavrum hayatla memmat cenkleşiyor bu iki kuvvetin birleştiği mevkiye ise rakik ve rahim hissiyata yer kalmaz ve orada yegâne emel mevte galibiyettir... (Hunç, Zühre-i..., 8-9)

Anlaşılan, Hayriye Melek Hanım'a göre her Çerkes, halkının ve Kafkasya'nın başına gelen makûs talihi bilmeli ve ömrü boyunca soğukkanlı ama güçlü olmalıdır. Ancak ona göre, Çerkesler aynı zamanda en zor günlerinde kimin onlara yardım ettiğini de unutmamalı; Osmanlı'ya minnet duymalıdır. Örneğin, Osman Hadi kaybedilmiş anavatan, Kafkasya özlemi çeken idealist ve bilinçli bir Çerkestir, ancak aynı zamanda imparatorluğun

karşılaştığı tehlikeleri fark eden vatansever bir Osmanlıdır. Beria'yla konuşmasında hislerini şu şekilde dile getirir:

“Kafkasya’da daimi darbelerle takatsiz kalan ecdadım, esarete karşı son kuvvetlerini de sarf ederek ölürlerken bu mukaddes hilalin ziya-yı şefkati altında çocuklarına açılmış bir rahim ağûş kabul görmekten müteselli gözlerini kaparlardı... Babalarımız geldiler. Onlar ve biz “Onu” sevdik, varlığımızdan, anamızdan, babamızdan, saadetimizden ziyade sevdik. Şimdi ise “O” ölüyor anlıyor musun? Ölüyor, bizim için burada beyaz minarelerinden taşan seda-yı tekbiri aynı ihtizâz-ı aşkıyla aksettiren bütün alem-i İslam için; müşfik toprakları içinde dedelerimizin kuru kemiklerini saklayan, buradan gönderilen selam-ı tevhidi ruh-ı diyânetiyle toplayan Kafkasya için ölüyor! Oh! Allah’ın nam-ı azimetine yemin ederim! Onun ölümüne kâil olmayan ben öleceğim! Onun için onu boğan bulutlardan bir parçasını olsun paralamak için öleceğim.... (Hunç, Zühre-i...,34).”

Görüldüğü üzere “bizi biz yapan” muhayyel bir tarih algısı Hunç’un yazılarında önemli yer kaplamaktadır. Milliyetçi yazarlar için önemli olan bir diğer kavram ise vatanıdır.

1.2. Hayriye Melek Hunç’un Yazılarında Vatan Kavramı

Milliyetçi literatürün diğer örneklerinde de sıklıkla görüldüğü gibi, Hunç’un yazılarında da vatan toprakları sıklıkla cennetle veya o milletin ‘namuslu’ kadınlarının bedenleriyle özdeşleştirilip kutsallaştırılmaktadır. Vatan toprağı için ölmek ölümlerin en güzelidir. Hayriye Melek’in yazılarında kutsal vatan toprağı çoğunlukla kaybedilmiş yurt Kafkasya’dır. Kafkasya ona göre, Çerkes milletin onurunu ve özgürlüğünü ve Çerkes kadınlarının namusunu simgelemektedir. Hayriye Melek Kafkasya’yı cennet kadar güzel ve huzur dolu bir yer olarak tasvir eder. Rusya’nın yayılmacı politikaları ve işgali bu doğal güzelliğı mahvetmiş ve toprakların asıl sahibi olan Çerkes halkına yıkım ve ölüm getirmiştir. Bu toprakların evlatları korkusuzca vatanları için savaşmıştır, ancak Rus ordusu Çerkeslerden çok daha kuvvetli olduğu için bu savaş kaybedilmiştir. Pek çok Çerkes bu ‘onurlu’ savaşta canından olmuştur, ancak Hunç’a göre Çerkes halkı ölümden bile neşe bulmuştur, çünkü vatan için ölmek ölümlerin en kutsalı ve

onurlusudur. Bu yüzden, *Bir Hikaye-i Harp*'in kahramanı Recep öleceğini anladığı zaman gururla gülümseyip amcasına "Amca, sen ömründe hiç kendini bu kadar yükselmiş gördün mü?" der. Evlatlarına son kez sarılan Çerkes kadınları, yine aynı sebepten şehit düşmüş evlatlarıyla sonsuz gurur duymaktadır (Hunç, *Bir Hikaye-i*, 5).

Kafkasya'nın güzelliği, edebi söz sanatları ve güzellmelerle aktarılır. Örneğin, *Bir Hikaye-i Harp*'te şöyle ifade edilmiştir: "Burası, bu sefil toprağın, enzâr-ı takdis-i ilâhi altında bir hiss-i şükranla kabarmış yüksek, pek yüksek bir parçası. İhtiyar ve sermedi karlarıyla, beyaz bulutlara mai semalara kadar serfirâz-ı azimet dağların şefkat ve mehâbetle kucakladığı daim yeşil ve beyaz bir memleket idi." (Hunç, *Bir Hikaye-i...*, 1).

Baskın öyküsünde de Kafkasya Çerkes halkının mabedi ve cenneti olarak görülmüştür.

(Çerkesler) Vatanı bükülmez demir kollar, kuvveti tükenmeden aşkı sönmez yüreklerle kanlı bir hale-i nur ve muhabbet gibi sararlardı, çünkü vatan onların mabedi cenneti idi. Öyle bir mabet, öyle bir cennet ki harim-i kutsiyetinde bütün bir milletin namusu, hürriyeti, saadeti meknuz; öyle bir mabet, öyle bir cennet ki onun sükûn mukaddesini ihlal için eşliğinde bekleyen bütün bir milletin vücut-ı müşterekini durdurmak lazım... O vücut çiğnenmek, o kalp durmak istemiyor mabedinin cennetini bütün sükûn ve kutsiyetle saklamak için çırpınıyordu..." (Hunç, *Baskın*, 2).

Yitirilmiş vatan toprağı Kafkasya'ya ait betimlemeler *Altun Zincir* öyküsünde de karşımıza çıkar. Bu öykü haremdeki Çerkes cariyeler ve onların yurtlarına duydukları hasret ve sevgi üzerinedir. Hunç, haremdeki cariyelerin imparatorluğun en süslü ve en güzel yerlerinden birinde kalmalarına rağmen, asla burada esaret altında tutulduklarını unutmadıklarını anlatır. Öykü, Çerkes Teavün Cemiyeti'nin saraydaki Çerkes kadınlarının serbest bırakılmasını sağlamaya ve Çerkes köleliğini kaldırmaya çalıştığı süreçte yayınlamıştır ve bu çerçevede değerlendirilmelidir:

Bedbaht Kafkasya'nın dûrâdûr ufuklarında bir nefha-i felaket gibi dolaşan sarsar-ı esaret onu, bu mermer sütunlu büyük

salonların muattar sinesine, bu ipek elbiseli gevherdâr sorguçlu erkeklerin yabancı ayaklarına attığı zaman soğuk bir lerziş-i haşyetle üşüyerek payansız semalara hasret çeken zavallı bir kuş gibi çırpınarak inlemişti: --Memleketim! Oh bu memleket semalarında ebedi bir safvet ormanlarında ebedi bir hudaret gülümseyen bu ravza-i cennet! Ne kadar ne kadar uzak kalmıştı! Şimdi onun ayaklarında ucunda kim bilir hangi asr-ı vahşetin amakına merbut bir zincir, muzik halkalarla bağlana bağlana ağırlaşan bir zincir-i tahakküm vardı. (Hunç, Altun ..., 1).

Yazarın sessizliğini bozarak 1926'da yayınladığı *Zeynep* romanında da vatan kavramının kutsiyeti ve onu korumak için verilen mücadele anlatılır. Fakat bu kez konu Kafkasya değil, Mısır ve anti-emperyalist Mısır aktivizmidir. Toumarkine'e göre, Hunç'un Mısır'ı seçmesinin altında yatan neden yazarın Mustafa Kemal'den ve Kurtuluş Savaşı'ndan bahsetmekten kaçınmak istemesidir (Toumarkine, 333). Hayriye Melek Hanım'ın bu seçiminin bir başka nedeni de ülkeyle arasındaki bağ olabilir. Hayatının bir kısmını Mısır'da geçirmiş, kardeşleri burada yaşamış ve ölmüşlerdir. Ayrıca, anti-emperyalist bütün mücadelelere sempati duyduğu için yazar, insanların ülkesini kurtarmak için yürüttüğü savaşın her yerde kutsal olduğunu göstermeye çalışmış olabilir.

Hunç, *Zeynep* romanın önsözünde Mısır milliyetçiliği ve feminizminden bahseder. Mısır yabancı işgali ve emperyalizmine karşı mücadele vermektedir. Hareketin liderleri Prens Mustafa Kamil Paşa, Muhammet Ferit Bey gibi isimlere açıklamada yer verilmiştir. Bu liderler arasında en başarılı olan ve en sevilen figür Saad Zağlül Paşa'dır. "Siyasi birkaç hasmı müstesna olmak üzere Mısır'da en yüksek tabakadan en aşağı tabakaya kadar Saad'ın işaret ettiği yolda yürümeyecek bir fert yoktur" (Hunç, *Zeynep*, 2). Roman boyunca, Mısır halkının emperyalizme karşı verdiği mücadele övülürken, emperyalist İngiltere ağır şekilde eleştirilmektedir. Hunç, Mısır'ın bağımsızlık için verdiği mücadelenin yanında, Mısır kadınlarının kendi hakları için verdiği mücadeleden de övgüyle bahseder. Hunç'un yazdığına göre, Mısır'da yükseköğrenim gören ilk kadın olan ve daha on üç yaşındayken kadın-erkek eşitliğiyle ilgili yazılar yazan Melike Hefni Nasif, feminist mücadelenin kadınlar arasında yayılmasını sağlayan

değerli bir aydındır. Hayriye Melek Hanım'ın romanı yazdığı sırada, anne tarafından Çerkes olan Huda Şaravi Hanım da milli bağımsızlık hareketiyle yan yana ilerleyen kadın hareketini layıkıyla idare etmektedir (Hunç, Zeynep, 4).

Romanın başkahramanı, romana adını veren Zeynep karakteridir. Zeynep son derece güçlü ve etkin olan aristokrat bir Mısır kadınıdır. Aynı zamanda Mısır milliyetçi hareketinde de faal rol oynamaktadır. Hayriye Melek Hunç bu karakteri kutsal bir kadın olarak tasvir eder: “Yorgun bakışlarının dinlendiği her yerde ilahi bir iman ateşi tutuşuyor. Herkes onun siyah örtüsünün dalgalandığı yerde bir mukaddes bayrak etrafına toplanır gibi toplanıyor.” (Hunç, Zeynep, 28). Bu kutsal kadın, yine Mısırlı bir aristokrat ve vatansever olan nişanlısı Ahmet onu Nadia adında bir kadın için terk ettiği için aşk acısı çekmektedir. Nadia karakteri ise, eşi Ahmet'le birlikte Mısır'da yaşamayı tercih eden bir Rus prensesidir. Nadia da üzüntülüdür, çünkü o da vatanını özlemektedir, ama yine de Ahmet'i ve Mısır'ı sevdiği için burada yaşamaya devam etmektedir (Hunç, Zeynep, 28).

Bir gün Nadia ve Ahmet tesadüf eseri Zeynep'e rastlarlar ve Ahmet Zeynep'i görür görmez ona olan aşkının aslında bitmediğini anlar. Artık eşi Nadia'yı sevmesine imkân yoktur, çünkü Zeynep onun gözünde Mısır'la bütünleşmiştir ve insanın vatanına duyduğu sevgi bütün sevgilerin üstündedir. Zeynep'e şöyle diyerek af diler: “Affet Zeynep! Affet! Herhalde senin gözlerin onlar gibi cünun ve yalan değil! Senin gözlerinde Mısır'ın hiç sönmeyen hayat, iman ve sevgi dolu ateşi yanıyor. Bilsen Zeynep! Başımda kalbimde sen ve Mısır ne kadar bir ve berabersiniz! Zeynep-Mısır her vakit bir ve beraber...” (Hunç, Zeynep, 57). Zeynep'in bu tesiri yalnızca Ahmet üzerinde değildir, Zeynep, Nadia dahil romandaki bütün karakterlere kendi memleketlerini hatırlatmaktadır. Nadia Zeynep'le ilk tanıştığında aklından bu kadınla ilgili şu düşünceler geçmiştir:

Gözlerine baktığım vakit ruhum ürperdi. Onu asırlarca yaşamış, asırların ve nesillerin azabını taşıyarak bana kadar gelmiş sandım. Hâlbuki ne taze ne kadar güzeldi. Bende çoktan unutulmuş zannettiğim bir hatıra yeniden uyandı. Soğuk kurşunu bir Baltık gününde uzaklaşan harap Rusya'ya bakarken

duyduğum acı içimde inledi. Bu kadını anladım zannettim. Marazi bir merhamet ruhumu eziyordu. Önünde eğildim (Hunç, Zeynep, 27).

Kısa bir süre sonra Nadia böyle saf ve kutsal bir aşk karşısında galip gelemeyeceğini anlar ve intihar ederek aradan çekilir. Ahmet hiçbir zaman eşine ne olduğunu öğrenemez, eşinin onu terk ettiğini zanneder. Daha sonra kendini tamamen milli davaya adar ve bu yolda canını verir. Roman, Zeynep'in acı içinde Ahmet'in mezarında ağladığı sahneyle sona erer (Hunç, Zeynep, 61).

1.3. Dil ve Eğitimin Önemi Üzerine

Diğer milliyetçi yazarlar gibi Hayriye Melek Hanım da anadiline ve eğitime önem vermektedir. Aktif olduğu dönem boyunca Çerkes derneklerinin kültürel ve sosyal aktivitelerine katılmıştır. Çerkes okulu açılması için para toplamış, Arap harflerinde olmayan ulusal bir Çerkes alfabesi geliştirebilmek için uğraşmış, Çerkesler ve kültürleri üzerine yazılacak kitaplara katkıda bulunmuştur. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin yayınladığı *Diyaner* dergisinin giriş yazısında derginin Çerkes aydınlarının yolunu aydınlatan bir meşale misyonu gördüğünü yazmaktadır. Bu meşalenin ışığında, Çerkes gençlerini tarih, dil, edebiyat, sanat, müzik ve sosyal yaşamda Çerkes ulusal varlığını araştırmaya, yayımlamaya ve bu varlığı en yüksek derecede geliştirmeye çağırmaktadır (Hunç, *Diyaner*'nin..., 1).

Ğuaze gazetesinde yayınlanan *Dertlerimizden: Dil ve Eğitim* başlıklı yazısında bu konuya verdiği önemi daha net biçimde ifade etmiştir. Yazar coğrafi koşulların insanlar ve kültürleri üzerindeki yadsınamaz etkisini anlatarak yazısına başlar. Arap olmanın ne anlama geldiğini gerçekten öğrenmek isteyen biri Arapların yaşadığı çölün şartlarını bilmelidir, çünkü bu ortamın Arap kültürü üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde, "ihtiyar Çerkes ninelerimizin ulu ağaçlardan şifa dilerken düzenledikleri törenin sırrını anlayabilmek için de Kafkas dağlarının gür ormanlarından eteklere doğru yayılan doğal şiirin çağrışımlarını duymak gerekir" der. (Hunç, *Dertlerimizden: Dil...*, 1). Ancak bazı durumlarda bazı milletler anavatanlarını terk etmek ve başka bir coğrafyaya yerleşmek zorunda kalırlar. Bu durumda bu halklar kendi

kimliklerini unutma, yerleştikleri ülkenin halkı arasında eriyip yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bundan ötürü yazarımız birkaç kuşak içinde Çerkes kültürünün tamamen yok olmasından korkmaktadır. Çerkes halkını bu tehlikeyle karşı karşıya getiren ise “cehalet ve bu cehaletin tetiklediği bilinçsiz göçtür!” Hunç’a göre, dünyada hiçbir halk Çerkesler kadar vatansever olmamıştır, ancak kabul edilmelidir ki Çerkesler kendi doğalarına uygun olan Kafkasya’yı terk etmekte acele etmişlerdir. Şimdi Kafkasya kadar güzel ve verimli olamayacak bir ülkede yaşamak zorunda kalmışlardır. Üstelik, Çerkesler gençlerin bilinçlenmesini ve dolayısıyla ulusun kurtuluşunu sağlayacak milli bir eğitim konusunda da geride kalmışlardır. Çerkesliği ve Çerkes kimliğini ayakta tutmak isteyenlerin bu sorunu derhal çözmesi gerektiğini aktarır. Ona göre “Eğitimsiz bir halk, güneşin aydınlığına, varlığın ve hayatın gerçeklerine sonsuza değin gözlerini kapamış bir insan gibidir.”(Hunç, Dertlerimizden: Dil..., 2).

2. Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Kölelik

II. Meşrutiyet’in nispeten özgürleşen ortamında Çerkes aydınlarını meşgul eden en önemli konulardan biri de Çerkes köleliğini kaldırmaya yönelik çalışmalardı. Hayriye Melek Hunç da vatansever bir Osmanlı ve milliyetçi bir Çerkes olarak devam eden bu sorunu eleştirmekten geri kalmamıştır. *Altun Zincir* haremde bulunan Çerkes cariyeler ve onların Kafkasya’ya duydukları özlem üzerinedir. Hayriye Melek Hanım’a göre bu cariyeler “Parlak yıldızlarla varlığı yok edilen zavallı kadınlardır.” Sarayda yaşadıkları halde köle olduklarının unutulmaması gerektiğini söyler. Bu yazı Çerkes aydınlarının Çerkes köleliğini yasaklama çabaları sürecinde yayınlamıştır (Hunç, Altun..., 4).

Yazarın bir diğer yazısı, *Dertlerimizden: Beylik-Kölelik* de yine doğrudan kölelikle ilgilidir. Yazarımız köleliğin ve esaretin, güçlü olanın zayıfı ezmesinin asla Çerkeslere mahsus bir şey olmadığını hatırlatarak yazısına başlar. Ne yazık ki kölelik de esaret de bütün toplumlarda ve bütün zamanlarda görülmüştür. Konu daha iyi anlaşılсын diye Roma İmparatorluğu’nda var olan köleliği ve Avrupa feodalizmini örnek verir. Fransız Devrimi de soylulara gereğinden fazla güç kazandıran, alt sınıfları insan yerine koymayan bu

eşitsizliğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu devrimle artık insanlar ezilmiş olanların haklarına dikkat etmeye başlamıştır. Hunç'a göre, onun yaşadığı zaman insan hakları ve eşitlik zamanıdır. Yazar burada bir parantez açıp devrinin ikiyüzlülüğüne de dikkat çeker; her ne kadar devir insan hakları devri olsa da Rusya'nın katliamlarına maruz kalan Çerkes halkının haklı yardım çığılığına kimse cevap vermemiştir.

Hunç, insan hakları ve modernizm çağında köleliğin hala devam ettiğinden yakınmaktadır. Ona göre köleliğin hala Çerkeslik içinde devam ediyor olması halkın geri kalma sebebidir, çünkü kölelik yalnızca köle sayılan insanların esaret ve sefalet içinde yaşamasına değil, aynı zamanda halk arasında bütünleşmiş bir ulus olma bilincinin yayılmasına da mani olmaktadır. Bu sistem köle sahiplerinin adalet duygusunun, girişim gücünün ve kardeşlik duygularının ölmesine neden olmaktadır. Köleler ise üst sınıflara karşı kin ve düşmanlıkla dolu hale gelmektedir. Bu yüzden kölelik bütünleşmiş ve tek yumruk olmuş bir ulus bilincinin halk arasında yayılmasının önünde engeldir (Hunç, Dertlerimizden: Beylik..., 2).

Hunç'un geleneksel milliyetçilerin 'lekesiz ve şanlı tarih' anlayışının aksine toplum yapısını ve geleneği eleştiriyor olması dikkate değerdir. Bununla beraber, Hunç'un bu kaygısı yine milliyetçi düşünceye dayanmaktadır; kölelik kurumunu ve sınıflı toplum yapısını uluslaşma projesinin önünde bir engel olarak görmektedir.

3. Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Kadın Meselesi

Milliyetçilik ideolojisi, pratikte bazı grupları marjinalleştirir ve ötekileştirir. Özünde bir 'erkek kardeşliği' olarak düşünülen ulus inşa projesinin ötekileştirdiği bir grup da kadınlardır (Berktaş, 349). Ancak kadınlar aynı zamanda ulusun inşa edilmesinde son derece önemli rol oynarlar. Çeşitli yollarla projeye dahil olurlar. Öncelikle kadınlar ulusun biyolojik üreticileridir. Ulusun varlığı ve muvaffakiyeti için ne olursa olsun yeni çocuklar doğmalıdır. Bu zorunluluk kadının kendi bedeni üzerinde seçme hakkının yok sayılmasına neden olur. İkinci olarak, kadınlar ulusal kültürün taşıyıcılarıdır. 'Ulusun cefakâr ve vefakâr anaları' olarak aslında onlar çocukların ilk öğretmenleridirler. Çocuklar dillerini, dinlerini

ve kültürlerini annelerinden öğrenmektedirler. İlaveten kadınlar sembolik olarak da değerlidirler. Milliyetçi düşüncede ulusun kadınları 'namusun', 'temizliğin' ve 'paklığın' sembolüdür. Onlar pîrüpâk olmalıdırlar ki ulus için temiz ve namuslu vatandaşlar, savaşçılar doğurabilsinler. Ulus esas olarak cesur ve gözü pek bir erkek savaşçı ordusu olarak tasavvur edilirken, vatan çoğunlukla kadınlıkla özdeşleştirilir. Vatanın bağımsızlığı ve kadının namusu kırılgandır ve korunmaya muhtaçtır. Bunları koruma vazifesi de ulusun erkeklerine düşmektedir. Bu uğurda korkusuzca savaşılmalıdır, aksi takdirde vatanın bağımsızlığı ve kadınların namusu tehlikeye düşecektir. Bu durum sonuçta kadınların "denetlenmesi ve korunması" gereken ikincil vatandaş durumuna düşürüp nesneleşmesine neden olmaktadır (Yuval-Davis, 23-26).

Hunç da yazılarında vatani 'korunmaya muhtaç' bir kadın olarak tasavvur eder. Kadın bedeni ulusun namusunu temsil eder ve ulusun savaşçıları ülke namusunu canı pahasına korumakla yükümlüdür. Örneğin *Zeynep* romanında kadın başkarakter dünyanın en kutsal kadını olarak tasvir edilir ve romandaki diğer karakterlere kendi vatanlarını hatırlatır. Ülkenin cesur erkeklerinden biri olan, sevdiği Ahmet de onu ve ülkesini korumak için şehit düşen bir kahramandır. *Baskın* öyküsünde Kafkasya'nın cesur ve sadık evlatları, vatanları ve kız kardeşlerinin namusları için düşmanla savaştıkları halde yenik düşmüşlerdir. Bu durum bütün bir ulusu ve kadınların namusunu tehlikeye sokmuştur. Ancak cesur ve namuslu Çerkes kadını tecavüze uğramaktansa ölmeyi tercih etmiştir ve Çerkes ulusunun onurunu kurtarmıştır.

Hayriye Melek Hanım'ın kadınlar hakkındaki görüşleri günümüz için muhafazakâr görünse de kendi dönemi için yenilikçi ve feminist çizgide sayılması mümkündür. Kadın hakları konusunda dönemin önde gelen diğer kadın yazarları ve aktivistleriyle iletişim halindedir, kadınların eğitim hakkını savunur ve *Zeynep* romanının önsözünde Mısır'daki kadın hareketinden, Melike Hefni Nasif, Kasım Emin Bey gibi "kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini söyleyen" feminist aktivistlerden övgüyle bahseder. Aynı zamanda, fazla hassas ve duygusal olan Beria'yı eleştirirken, milliyetçi bir aktivist olan ve güçlü bir kadın figürü çizen Zeynep karakterini över. Zeynep'in arkadaşı olan Fahiya da milli davayı destekleyen, hayır

işleri yapan ve bir kız okulunu yöneten saygın ve çalışkan bir kadındır. İki kadın da romanda rol model olarak sunulur. Hayriye Melek'in ilk eşi Yusuf İzzet Paşa bu konuda bir adım öndedir. Paşa feminizm fikrini öylesine benimser ki, iddia edilenin aksine bu fikrin yeni ve modern olmadığını, modern dönemin çok öncesinden beri Kafkasya'da var olduğunu ve esasen buradan çıktığını iddia eder.⁴ Hatta meşhur amazon kadınlarının da Çerkeslerden geldiğini öne sürer (Yusuf İzzet Paşa, 58).

Hunç'un *Firar* öyküsünde kadın meselesi hakkındaki düşüncelerini daha iyi tahlil edebiliriz. Bu öykü üç kişi arasındaki imkânsız aşk üzerinedir. Rengin ve Ulvi nişanlıdır. Ancak Rengin'in ablası Behin de Ulvi'yi sevmektedir. Hatta genç çiftin nişan haberini duyar duymaz hasta düşmüştür. Behin'in hislerini öğrenen Rengin Ulvi'yle evlenmekten vazgeçer. Bunun üzerine Ulvi ülkesi için savaşmak üzere cepheye gider (Hunç, *Firar*, 4).

Öykünün kahramanları arasında kadın meselesi üzerine farklı düşüncelerin dile getirildiği bir tartışma geçer. Behin Batı medeniyetinin gelişmeye devam ettiği halde, Türk-İslam medeniyetinin ve özellikle kadınlarının geride kaldığını söyler. Bu yüzden Batı, Osmanlı kadınlarına acıyarak bakmaktadır. Behin, "Ne zaman ileri görüşlü biri öne çıksa ve bu duruma bir son verilmesi gerektiğini söylese, her zaman bir grup gerici bu haklı sesi bastırmıştır", der. Bu durum artık sona ermeli ve kadınların hakları tanınmalıdır. Ancak, öykü boyunca bahsedilen tek hak eğitim hakkıdır. Müslüman kadınlar cehalet içinde bırakılmışlardır. Bu eğitim yoluyla düzeltilmelidir. Kadınların eğitim hakkı tek başına ayakta durabilmeleri ya da meslek sahibi olabilmeleri için değil, kocaları için daha iyi bir zevce, çocukları içinse daha iyi bir anne olabilmeleri için gereklidir (Hunç, *Firar*, 5).

⁴ Ziya Gökalp de benzeri bir bakış açısına sahiptir. Türkçülüğün Esasları kitabında şöyle der: "Eski Türkler hem demokrat hem feminist idiler. Zaten demokrat olan cemiyetler umumiyetle feminist olurlar... Her işe ait içtimada kadın ve erkeğin beraber bulunması şarttı... Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda Hakan solda Hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkardı... Eski Türklerde zevce yalnız bir tane olabilirdi." (Gökalp 160-161).

Hayriye Melek kız çocuklarının genç yaşlarda ve eğitimsiz bir şekilde evlendirildiğini, bu durumun zevce olmanın ne demek olduğunu bilmeyen, tek düşüncesi kıyafetler ve giyinmek olan kızların eş ve anne olmalarına yol açtığını söyler. Bu cahil kadınlar çocuklarının eğitimini yabancı dadılara bırakırlar, bu da kendi kültürünü bilmeyen, Batı taklitçisi nesiller yetişmesine neden olmaktadır. Ancak öykünün kahramanı, savaş şartlarında kadın meselesi hakkında herhangi bir reform olamayacağını belirtir. Rengin burada araya girerek öncelikle vatanın kurtarılması gerektiğini, kötümser olmak yerine bütün insanların, erkeklerin ve kadınların bu amaç doğrultusunda çalışması gerektiğini söyler (Hunç, Firar, 7).

Türk Yurdu dergisinde yayınlanan *İslam Kadını* adlı makalesinde, kadın meselesini daha detaylı biçimde ele alır. Yazısına “Meşrutiyet’in ilanından beri bu konuda reform yapmak gerektiği nihayet anlaşılmış ve konu üzerine çokça yazı yazılmıştır” diyerek başlar (Hunç, İslam..., 257). Ancak bu çalışmalar, yazarların konuya genellemeler yaparak yaklaşmasından dolayı kadınların durumunu iyileştirmekten çok uzaktırlar. Ayrıca, Hayriye Melek Müslüman kadınların durumunu Batılı kadınların durumuyla karşılaştıranları eleştirir. Müslüman kadınlar Batı’daki hemcinslerinden ailelerine, eşlerine, çocuklarına ve kadınlık görevlerine karşı anlayışları bakımdan oldukça farklıdırlar. Yazar, aynı zamanda, kadın meselesi üzerine yazarken sanki tek bir kadından bahsediyormuş gibi davrananları eleştirir. Ona göre, Osmanlı coğrafyasında tek bir kadın tipi yoktur ve Müslüman kadınlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Müslüman kadınlar en az üç kategoride incelenmelidirler: İstanbul kadınları, Anadolu kadınları ve Suriyeli kadınlar.

Öncelikle İstanbul kadınlarından bahseder. Kadın konusunda yazan yazarları çoğunlukla başarısız bulur, çünkü İstanbul kadınlarının bütün imparatorluğun kadınlarını temsil ettiğini düşünürler. İstanbul kadınları Anadolu’daki ve Suriye’deki hemcinslerinden farklıdırlar. Genellemelere karşı olan yazar kendisi de kadınları yaşadıkları coğrafyalara göre genellemelere tabi tutmaktadır. İstanbul kadınları da kendi aralarında üçe ayrılırlar. İlki aydın kadınlar (sınıf-ı münevver) grubudur. Bu grup

yalnızca İstanbul'da görülür, çünkü diğer şehirlerde böyle bir sınıf henüz oluşmamıştır. Hayriye Melek, modern görünmek için Batı'nın düşüncelerini ve hayat tarzını taklit ettikleri için bu kadınları sertçe eleştirir. Onlar İslam'ın en önemli ve kutsal değerlerine, öğretisine, ahlak anlayışına ve aile yapısına açıkça isyan halindedirler. Kadın olmanın en önemli görevlerini (anne olmak ve kocasının parasını harcamakta son derece ihtiyatlı davranan, düşünceli bir zevce olmak) unutmuşlardır. Bütün dertleri güzel giyinmek ve güzel görünmektir. Hunç'a göre İstanbul kadınları içinde en hayırlıları ikinci grup kadınlardır. Bunlar orta seviyede bilgili, ev yaşantılarında, görünümünde ve terbiyelerinde çok büyük değişiklikler yapmayan kadınlardır. Lise eğitimini mektepte alırlar ama daha sonra eğitimlerine kendi imkânlarıyla evde devam ederler. Düşüncelerinde daha muhafazakâr ve özverilidirler. Daha çok çocuklarını düşünürler. Hayriye Melek, İstanbul kadınlarının üçüncü grubuna "cahil olanlar" adını verir. Bu grubu eğitimsiz ve düşük gelir seviyesine sahip kadınlar oluşturur. Halkın çoğunluğu bu gruptandır. Bu kadınlar Arap fellahlar ve Anadolu köylüleri gibi ev içinde ve dışında ağır işler yapmak zorundadırlar. Çocuklarına ayıracak zamanları yoktur, çocuklar sokaklarda kendileri büyürler. Kendi kocalarına karşı da muhabbet beslemezler.

Makalesinin son bölümünde Hayriye Melek Hunç, Suriyeli ve Anadolulu kadınları karşılaştırır. Anadolu kadınları Suriye'deki hemcinslerine göre daha muhafazakârlardır. Anadolu kadınları hemen her türlü yeniliğe karşıyken, Suriyeli kadınlar değişimleri hoş karşılarlar. Suriyeli kadınlar daha zekiyken, Anadolulular daha içtendir. Hunç'a göre, Anadolulu kadınlar biraz daha basit, samimi ve duygusal olarak değişkenken, Suriyeliler son derece muğlak, daha az samimi ve ruhsal olarak değişkendir. Anadolulu kadınlar için en önemli konu dini bilgi sahibi olmaktır. Yine de bu konuda fazla bilgi birikimi istemezler. Namaz kılmak için bir iki sure bilmeyi kâfi sayarlar. Öte yandan Suriyeli kadınlar ciddi ve hırslı talebelerdir. Sadece dini değil, başka şeyleri de öğrenmek isterler. Anadolu kadınları daha kasvetliyken, Suriyeliler için tam tersi doğrudur. Anadolu kadını aşık olduğu biriyle evlenmek isterken, Arap kadını aşk evliliğine önem veremez. Kiminle evlenmek

istediğine kalbiyle değil aklıyla karar verir. Çoğunlukla kendisi ve çocukları için iyi bir hayat sunabilecek, zengin ama yaşlı bir adamla evlenir (Hunç, İslam..., 258-260).

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen Çerkes aydınlarından Hayriye Melek Hunç'un yazılarında milliyetçi literatürün önem verdiği ulusal tarih, anavatan ve anadili gibi kavramların nasıl ele alındığına baktığımızda, ulusal tarih anlatısı olarak Rus güçleriyle Çerkesler arasındaki kanlı çatışmalara ve Çerkes sürgününe büyük önem verildiğini görüyoruz. Bu anlatıya göre, Çerkes halkı kendi toprağı için kendinden katbekat güçlü bir orduyla cesurca savaşmış ancak galip gelememiş, yenilmiş ve bunun sonucunda acımasızca katledilmiştir. Yine yazıımıza göre, Çerkes halkının bu acı dolu geçmişi asla unutmaması gerekmektedir. Unutulmaması gereken bir diğer bir konu, Osmanlı'nın zor zamanında Çerkeslere kucak açması ve onlara yaşanacak yeni bir yurt vermesidir.

Hayriye Melek'in yazılarında kutsal vatan toprağı çoğunlukla kaybedilmiş yurt Kafkasya'dır. Kafkasya ona göre, Çerkes milletinin onurunu ve özgürlüğünü, Çerkes kadınlarının namusunu simgelemektedir. Ancak Kafkasya yitip gitmiştir. Artık Çerkesler anayurtlarından farklı bir yerde yaşamak zorundadırlar. Bundan dolayı Hayriye Melek Hunç yeni nesillerin kendi kültürlerini tamamen unutup Türk kültürüne asimile olmalarından korkmaktadır. Bu Çerkesliğin yok oluşu anlamına gelecektir, bu nedenle yeni nesiller muhakkak dilini ve kültürünü öğrenmelidir.

Hayriye Melek Hunç, dönemin Çerkes aydınlarını endişelendiren Çerkes köleliği aleyhinde yazılar yazmıştır. Ona göre bu kurum Çerkes milletinin geri kalma nedenidir. Kölelik yalnızca köle olanların esaret ve sefalet içinde yaşamasına değil, aynı zamanda Çerkes halkı içinde bütün ve tek yumruk olmuş bir millet bilincinin yerleşmesine engel olmaktadır.

Hayriye Melek Hunç'u yalnızca II. Meşrutiyet döneminde yükselen milliyetçilik bağlamında değerlendirmek doğru değildir. Bu dönem, aynı zamanda kadın hareketinin de yükselişe geçtiği, kadın meselesinin farklı politik mecralarda tartışıldığı bir dönemdir. Hayriye Melek Hunç bu kadın hareketinin de bir parçasıdır.

Dönemin önde gelen kadın yazarlarıyla birlikte hareket etmiş, kadın meselesi üzerine yazılar yazmıştır. Güçlü kadın figürleri rol model olarak sunan Hunç, kadınların muhakkak eğitim almaları gerektiğini savunmuştur.

Kaynakça

Aksoy-Arslan, Zeynep. *Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. 2008.

Altınay, Ayşegül. "Refusing the Identity as Obedient Wives, Sacrificing Mothers and Proud Mothers" *Conscientious Objection: Resisting Militarized Society*, Ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, Zed Books, 2009, 88-104.

Atamaz, Serpil. *The Hands That Rock the Cradle Will Rise: Women Gender and Revolution in the Ottoman Turkey (1908-1918)*, Arizona Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.

Berktaş, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm". *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İletişim Yayınevi, 2009, 348-361.

Besleney, Zeynel Abidin. *Türkiye'de Çerkes Diasporasının Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 1994.

Çare, Meral. Bir Çerkes-Ubıh Yazar Portresi: Hayriye Melek Hunç, Jineps, 2018 Kasım, Aralık, Ocak, Şubat sayıları.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.

Hunç, Hayriye Melek. "Altun Zincir", *Ğuaze*, 6, 1911.

_____, "Baskın", *Ğuaze*, 4, 1911.

_____, "Bir Hikaye-i Harp", *Ğuaze*, 1, 1911.

_____, "Bir Sefer Gecesi", *Ğuaze*, 9, 1911.

_____, "Dertlerimizden: Beylik-Kölelik", *Ğuaze*, 10, 1911.

_____, "Dertlerimizden: Dil ve Eğitim", *Ğuaze*, 8, 1911.

_____, "Diyane'nin İşi – Amacı", *Diyane*, Numara:1, 1920.

_____, "Fırar", *Mehasin*, 7, 1908.

_____, "İslam Kadını", *Türk Yurdu*, Ed. Murat Şefkatli, 1918. Tubitay Yayınları, 257-260.

_____, *Zeynep*, Suhulet Yayınları, 1926.

_____, *Zühre-i Elem*, Arşak Garoyan Matbaası, 1910.

Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.

Kaya, Ayhan. *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Met Çünatiko, Yusuf İzzet. *Kafkas Tarihi I*, Kafdav Yayınları, 2009.

Mutlu, Betül. *Asi ve Duygulu Bir Ses: Hayriye Melek Hunç*, Ürün Yayınları, 2012.

Neyyal, Naciye. *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Anıları*, Pınar Yayınları, 2000.

Ramazan, Musa, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Kafkas Derneği Yayınları, 2001.

Toumarkine, Alexandre. "Hayriye Melek (Hunç), A Circassian Ottoman Writer Between Feminism and Nationalism". *A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives*. Ed. Duygu Köksal ve Anastasia Falierou. Brill Publications, 2013. 317-339.

Türkmen, Zekeriya. *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Berikan Yayınevi, 2016.

Van Os, Nicole. A.N.M. "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm" *Cumhuriyete'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birkimi*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınevi, 2009. 335-347.

Yıldız, Hülya. "Rethinking the Political: Ottoman Women As Feminist Subjects" *Journal of Gender Studies*, Vol. 27.2(2018). 177-191.

Yuval-Davis, Nira. *Gender&Nation*, Sage Publications, 1997.

Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım

Yasemin Özdil – Ahmet Keser*

Özet

Etnik, etnisite kelimeleri eski Yunanca ‘ethnos’ kavramından gelmektedir ve ortak kökenleri olduğuna inananların birliğini ifade etmektedir. Bu çalışmada, 19. Yüzyıl’da Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına göç eden etnik gruplardan “Çeçen ve Çerkesler özelinde, etnisitenin siyasal katılımı ne derecede etkilediği ve bu konudaki tercihleri nasıl yönlendirdiği” konusu siyasal katılıma etki eden faktörler açısından incelenmiştir. Çalışmada Çeçenlerin ve Çerkeslerin sosyo-kültürel ve sosyo-politik açıdan değerlendirilebilmesi amacıyla, kavramsal ve kuramsal çerçevede önce etnisite kavramı ve daha sonra da siyasal katılım kavramı incelenmiş; araştırma kapsamında Çeçenlerin ve Çerkeslerin Osmanlı’ya zorunlu göçleri konusu üzerinde durulmuştur. Araştırmada, etnisitenin siyasal katılıma etkisini incelemek amacıyla veriler iki farklı etnik kökenden gelen insanların yaşadığı Kahramanmaraş ili Göksun ilçesine bağlı mahallelerden Çerkeslerin yaşadığı Korkmaz ile Çeçenlerin yaşadığı Çardak mahallesinde uygulanan anket aracılığıyla toplanmıştır. Analizler sonucunda iki mahallede yaşayan bu iki etnik grubun siyasal katılım düzeyleri tespit edilmeye çalışılmış ve siyasal katılıma etki eden faktörler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeçenler, Çerkesler, etnik kimlik, siyasal katılım.

* Yasemin Özdil, YL. E-mail: yaseminozdil34@gmail.com

Ahmet Keser, Doç.Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Hasan Kalyoncu Üniversitesi. E-mail: a123keser@gmail.com

Makale Yasemin Özdil’in “Etnisitenin Siyasal Katılıma Etkisi: Çeçen ve Çerkez Örneği” (Hasan Kalyoncu Üniversitesi Gaziantep, 2018) başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

(Received/Gönderim: 07.01.2021; Accepted/Kabul: 31.05.2021)

Political Participation of Chechens and Circassians: The case of Kahramanmaraş province Göksun District

Abstract

The term “ethnicity” comes from the old word ethnos and refers to the unity of people who believe they have common origins, values and beliefs. This research investigates the topic of “to what extent does ethnicity influence the political participation” for the Chechens and Circassians, among the ethnic groups that migrated to Turkey from the Caucasus. To be able to evaluate the Chechens and Circassians with a socio-political perspective, the study first examines the term ethnicity, political participation and then looks at the forced migration of Chechens and Circassians to Turkey. For examining the impact of ethnicity on the political participation, the data is collected via a questionnaire from two different districts in Göksun district of Kahramanmaraş province which host inhabitants from two various ethnic origins, “Korkmaz” district, hosting Circassians, and “Çardak” district, hosting Chechens. As a result of the analysis the political participation levels of two various groups were examined.

Keywords: Chechens, Circassians, ethnical identity, political participation.

Giriş

Etnisite kavramının kullanımı çok eski zamanlara dayanmakla birlikte zaman içerisinde kavramın anlam bakımından farklılaştığı görülmektedir. Modern dönem öncesinde daha çok dinsel farklılıklar ön planda tutulmuş ve bu farklılıklar üzerinden bir “öteki” tanımı yapılmıştır. Postmodern dönemde ise öngörülenin aksine devletlerarasındaki sınırların daha geçirgen olmasıyla, bu anlamda dünya tam olarak “küresel bir köy” haline gelememiş, yerleşme olgusuyla birlikte etnisite ve kimlik temelli farklılıklara vurgu artmaya başlamıştır. Farklılıkların ön plana çıkarılmasıyla birlikte de “etnisite” veya bir başka ifadeyle “etnik köken” siyasal katılıma etki eden önemli faktörlerinden birisi halini almıştır. Bu noktadan hareketle bu araştırmada öncelikle akademik yazın taramasına dayalı olarak önce etnisite kavramı ve kuramları incelenmiş, ikinci olarak göç kavramı ve göç kuramları daha sonra da siyasal katılım ve siyasal katılıma etki eden faktörler ele alınmıştır. Araştırmaya altyapı oluşturmak amacıyla yapılan bu

kavramsal inceleme sonrasında Çeçenler ve Çerkesler hakkında genel bir inceleme yapılarak, Kafkasya'dan Anadolu'ya geliş süreçleri mercek altına alınmıştır. Daha sonra da etnisitenin siyasal katılıma etkisi yapılan anket çalışmalarından elde edilen veriler ile analiz edilmiştir.

Etnisite Kavram ve Kuramları

Etimolojik olarak bakıldığında etnisite teriminin kökenlerinin Antik Yunan'a kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Antik Yunan döneminde kelimenin kökeni olan ethnos farklı biçimlerde kullanılmıştır. Sözcüğün İngilizcesi, Oxford İngilizce sözlüğüne ilk defa 1972 yılında girmiş ve ilk kullanan isim ise Amerikalı sosyolog David Riesman olmuştur (Eriksen, 33).

Konu üzerinde çalışan yazarlardan Stephen Cornell ve Dougnas Hartman'ın etnisite tanımını "verili etnisite, faydacı ve akışkan etnisite, düşünsel etnisite" olmak üzere üç grupta topladığı görülmektedir (Cornell ve Hartman, 26). Verili etnisite kapsamında kavram, evvelden gelen, toplumsal yaşamın değişmez verileri gibi algılanan kültürel bağlılıkları ifade etmektedir. Bu görüşe göre etnisite doğumun değiştirilemeyen koşullarından kaynaklanmaktadır (Somersan, 26). Faydacı (akışkan) etnisite amaca ulaşmak için araç olarak kullanılan grup aidiyetini tanımlamak için kullanılmaktadır (Somersan, 27). Üçüncü grup olan düşünsel etnisite ise insan icadı veya toplumsal/düşünsel olarak yapılandırılmış, kurgulanmış etnisite olarak karşımıza çıkmaktadır. Etnisitenin insanların bir icadı olduğu veya toplumsal olarak yapılandırıldığı ileri sürülmektedir (Cornell ve Hartman, 26). Kavramın tanımına bakıldığında, 21. yüzyılın başında Max Weber'in etnisiteyi "ortak kökenleri olduğuna inananların öznel inancı ve varsayılan kimlik olarak tanımladığı ve öneminin de nesnel bilgi olup olmamasından tamamen bağımsız olduğunu" belirttiği görülmektedir (Weber, 15-17).

Etnisiteye primordiyal (başlangıca ait olan, ilkel) ve araçsal etnisite olmak üzere iki farklı açıdan bakılmaktadır. Primordiyal yaklaşım, etnisiteyi doğuştan edinilen, doğduğu gibi doğal ve değiştirilemez bir bağlılık duygusu ve bundan doğan sosyal

dayanışma olarak görmektedir. Araçsalcı yaklaşımsa etnisitenin sosyopolitik koşulların inşa ettiği bir yapı olduğunu ve bir takım siyasal amaçlara ulaşmak isteyen siyasal elitlerce, bireyleri mobilize etmek için bir araç olarak kullanıldığı savını ileri sürmektedir (Kurubaş, 13-14). Araçsalcı yaklaşıma göre bir kişinin etnik bir gruba ait olma isteği, statü elde etme, maddi güç elde etme gibi kendi bireysel ihtiyaçlarının neticesi olarak görülmektedir (Esman ve Rabinovich, 12-13).

Bir diğer etnisite kuramı ise konstrüktivist yaklaşımdır. Bu yaklaşımın yöneldiği iki amaç vardır: Birincisi, primordiyal ve özsel olanın verilmişlikler değil insanlar tarafından özgün amaçlar için inşa edilmiş olduğunun gösterilmesidir. İkinci amaç ise dönemin sosyal bilimlerinin kültürler, uluslar ve etnik gruplar gibi karmaşık bütünlerin inşa edilmesine ne şekilde katkıda bulunduğunu göstermektir (Sağır ve Akılı, 17).

Siyasal Katılım Kavramı ve Kuramları

Siyasal katılım, en bilinen tabirle içinde bulunulan siyasal durumun devamlılığını veya değişimini amaçlayan her türlü vatandaşlık eylemi olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda, siyasal karar almanın yanı sıra kamu hizmetlerinde çalışmayı ve bürokrasiyi de kapsamına aldığı değerlendirilmektedir (Duran, 132). Weiner'e göre, siyasal katılım yerel-ulusal hükümetin, herhangi bir düzeyinde görev yapan siyasi liderlerin kararlarını yasal ya da yasal olmayan yöntemlerle etkilemeyi amaçlayan, örgütlü ya da örgütsüz, sürekli ya da süreksiz olarak yapılan eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Weiner, 164).

Kapani, siyasal katılımın sadece oy vermek anlamına gelmediğini, bu konuda duyulan basit bir meraktan, yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsadığını belirtmektedir. Dolayısıyla siyasi temsil süreci de geniş bir yelpaze oluşturan siyasal katılımın en önemli ve aktif bileşenlerinden birisini teşkil etmektedir (Kapani, 144).

Siyasal katılım genel olarak (1) *Geleneksel Katılım Modeli*, (2) *Geleneksel Olmayan Katılım Modeli* ve (3) *Postmodern Katılım* olmak üzere üçe ayrılarak incelenmektedir.

Geleneksel Katılım Modeli: Geleneksel katılımın en bilinen ve en yaygın örneği “oy verme” işlemidir. Oy verme yanında seçim kampanyalarına aktif olarak katılmak, siyaset ve seçim konusunda başkalarıyla konuşmak- tartışmak, siyasi partilere üye olmak, siyasi alanda etkinlikte bulunan dernek çalışmalarına katılmak da bu kapsam içerisinde yer almaktadır (Özyurt, 291).

Geleneksel Olmayan Katılım Modeli: Bu modeldeki fiillere bildiri dağıtmak, siyasal amaçlı dilekçe vermek, gösteri, yürüyüşlere ve mitinglere katılmak örnek gösterilebilir. Bu siyasal katılım türü vatandaşların siyasal olarak kendini ifade etmelerinde siyasal partiler dışındaki alternatifleri kapsamına almaktadır.

Postmodern Katılım Modeli: Özellikle teknolojinin gelişmesi ve internet ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, vatandaşların internet üzerindeki siyasal etkinliklerini kapsayan bu katılım biçimi dijital katılım olarak da adlandırılmaktadır (Griffin, 153). Post modern katılımın üç önemli boyutu mevcuttur: “internet, sivil toplum ve yeni sosyal hareketler”. Birinci boyutta internet ortamındaki protesto etkinliklerine katılmak, internet ortamında örgütlenmek, internet üzerinden dayanışma ve yardımlaşma gerçekleştirmek vb. faaliyetler yer almaktadır. İkinci boyutta sivil toplum kuruluşlarına üyelik (Erdoğan, 10), üçüncü boyutta ise tek sorun temelli “yeni sosyal hareketler” içinde sempatican veya aktivist olarak etkinlikte bulunmak yer almaktadır (Melucci, 281). Post modern katılım kalıpları siyasetin anlam ve alanının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü çağımızda yaşanan teknolojik gelişmeler, bilgi alışverişindeki hızlanmalar, etkileşimlerde yaşanan derinlik sosyal hareketlilik olmaktan çıkarak siyasal alana da etki etmiştir.

Çerkesler

Kafkasya'nın yerli halkı olan Çerkeslerin tarihi vatanı Osmanlı kaynaklarında *Çerkezistan*, Batılı ve Rusça kaynaklarda ise *Çerkesya* olarak adlandırılan, Kuzey Kafkasya'nın batı ve orta bölgesidir. Çarlık Rusyası'nın bölgeyi 1750'lerden itibaren başlayan işgali Kafkas-Rus Savaşı olarak bilinen ve 1864 yılında sona eren uzun ve kanlı bir savaş yol açmıştır. Bu savaşa ve Rusya'nın kolonizasyonuna bağlı olarak 1850'lerin sonundan

1864'e kadar Çerkes nüfusunun büyük çoğunluğu vatanlarından sürgün edilmiş ve Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. 20. yüzyıl başlarına kadar aralıklarla devam eden bu göç hareketi sonucunda bir milyonun üzerinde Çerkesin Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu topraklarına yerleştiği tahmin edilmektedir.

Çerkesler geç Müslüman olan bir toplumdur. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı aracılığıyla Müslüman (Sunni-Hanefi) olmuşlardır. Bazı grupları sınıflı toplum yapısına sahiptir (Polovinkina, 55-60).

Çerkesler Göksun bölgesine 1860'lı yıllarda yerleşmiştir. Bugün Göksun'a bağlı 15 kadar Çerkes köyü bulunmaktadır ve bu köylerin çoğu Kabardey bölgesinden gelmiştir. Araştırmamızın konusu olan Korkmaz köyü de Çerkeslerin Kabardey grubuna ait bir köydür.

Çeçenler

Çeçenler Kafkasya'nın kuzeydoğusundaki Suşka, Argun ve Aksay nehirlerinin dağlık vadilerinde, düzlükte ise Terek nehrinin orta akıntısına kadar olan bölgede yaşıyorlardı. 18. yüzyılda düzlüklere yerleşmeye başladılar.

18. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan Çeçenlerin Rus birliklerine karşı mücadelesi 1830'lardan itibaren Gazi Muhammed, Hamzat ve İmam Şamil gibi dini liderlerin önderliğinde, Şamil'in teslim olduğu 1859 yılına kadar sürdü.

Çeçenler Çerkeslere göre çok daha erken Müslüman olan bir halktır, fakat İslamiyetin tam olarak yerleşmesi 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Yine Çerkeslerden farklı olarak Çeçenler Şafiidir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Çeçenistan'da Kadiriye ve Nakşibendi tarikatları yayılmıştır (Kuznetsov, 46, 47).

Çeçenler Osmanlı topraklarına 1865 yılında yerleşmişlerdir. O dönemde bölgenin komutanı olan general Musa Kunduhov, Babialı'nın onayını alarak Haziran 1865'te büyük çoğunluğu Çeçenlerden oluşan 23 bin kişilik bir kafiyeyle karayoluyla Kars'a getirmiştir. Bu grubun büyük çoğunluğu (3500 hane) Diyarbakır ve Halep vilayetlerine, kalan bölümü de (1500 hane) Sivas vilayetine yerleştirilmiştir (Chochiev, 5-7).

Çardak köyü, bu şekilde, 1865 yılında Halep vilayetinin Maraş sancağı sınırları içinde kurulmuştur. Türkiye'de bulunan 25 Çeçen köyü içinde en büyük köylerden biridir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın ana amacı, sürgünle Anadolu'ya gelen Kafkas halklarından Çerkeslerin ve Çeçenlerin siyasal katılım düzeylerini ortaya koymak, siyasal katılıma etki eden faktörleri bahse konu etnik gruplar açısından incelemektir.

Bu kapsamda araştırmanın sınırlılıklarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Araştırmanın konusu Kahramanmaraş ili Göksun ilçesi Korkmaz köyü (Çerkes) ile Çardak ilçesi Çeçen köyünde yaşayan etnik grupların siyasal katılım düzeyleri ile sınırlıdır. İki köy de 2012 yılında mahalle statüsü almıştır. Araştırmanın evreni ise yukarıda belirtilen iki köyde yaşayan etnik gruplarla sınırlı tutulmuştur. İki köyün seçmen nüfusu 2018 yılı seçimleri için iki köyün muhtarlıklarına asılan seçmen listelerine göre toplam 1.391 kişiden oluşmaktadır. Buna bağlı olarak örneklem % 95 güven düzeyi ile % 5 hata payı ile tespit edilmiştir (Cohen, Manion ve Morrison, 95) ve 302 birey olarak hesaplanmıştır. Tespit edilen 302 kişiye, güven düzeyini arttırmak için 32 kişi daha eklenerek 334 kişiden oluşan örneklem sayısına ulaşılmıştır. Araştırmada toplanan veriler, anket sorularına verilen cevaplar ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler ise şunlardır:

H1. Katılımcıların yaşı yükselince siyasal katılımı da yükselmektedir.

H2. Erkeklerin katılımı kadınlara oranla daha yüksektir.

H3. Evli olan katılımcılardan eşler birbirlerinin katılım kararlarını etkilemektedir.

H4. İş/Arkadaş ortamı siyasal katılım tercihlerinin şekillenmesini etkilemektedir.

H5. Bireylerin gelir düzeyi arttıkça siyasal katılım düzeyi de artmaktadır.

H6. Bireylerin eğitim düzeyi arttıkça siyasal katılım düzeyi de artmaktadır.

H7. Bireyin anne/baba eğitim düzeyi yükseldikçe siyasal katılım düzeyi de artmaktadır.

H8. Bireylerin yaşadıkları yer/bölge siyasal katılımlarını etkilemektedir. Büyükşehirlerde katılım oranı kırsal kesime oranla daha yüksektir.

H9. Mesleği gereği topluluk içinde kendini ifade etme, yasaları iyi bilme, hakları tanıma, isteme ve kullanabilme becerilerine sahip olan bireyler diğerlerine göre siyasal katılımı daha fazla faaliyette bulunmaktadırlar.

H10. Sosyal medya kanallarını aktif kullanan bireylerin katılımı daha yüksektir.

H11. Bireylerin etnik kimlikleri ve bu etnik kimliğe mensup olanlara uygulanan politikalar siyasal katılımlarını etkilemektedir.

Veriler anket vasıtasıyla toplanmıştır. Araştırma anketi iki bölümden ve toplam 27 sorudan oluşmaktadır. Bu makalede etnisite temelli çalışıldığından kapsam dışında kalan siyasal katılım soruları çıkarılmıştır. Anketin birinci bölümü kişisel bilgilerle ilgili demografik yapı sorularını içermekte, ikinci bölümü ise etnisite ve siyasal katılım tercihleri ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. Verilerin analizi için SPSS 24.01 istatistik paket programı kullanılmıştır. Demografik değişkenler, aralarındaki anlamlı fark ilişkisi bulunan siyasal katılım soruları üzerinden yorumlanmıştır. Bu anlamlı ilişki analizi için Ki-Kare ilişki analizi kullanılmıştır. Ki-Kare testi gözlenen frekanslar ile (G), beklenen frekanslar (B) arası farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı temeline dayanmaktadır. Ki-kare dağılımı iki bağımsız niteliksel kriteri test etmek için kullanılmaktadır (Güngör ve Bulut, 84-85).

Araştırma sürecinde bilimsel araştırma etiğine uygun şekilde davranılmış, tüm araştırma katılımcıları araştırmaya katılımın gönüllü olduğu yönünde bilgilendirilmiştir. Veriler kişilerin ayırt edilebilirliğinin önüne geçecek şekilde kodlanarak saklanmıştır.

Örneklemin Yapısı

Bu bölümde araştırmanın demografik bağımsız değişkenlerine ilişkin veriler sunulacaktır. Araştırmaya katılanların 135'i (% 40,4) kadın, 199'u (% 59,6) erkektir. Katılımcıların 159'u (% 47,6) kendisini Çeçen ve 175'i (% 52,4) kendisini Çerkes olarak

tanımlamıştır. İki etnik grubun araştırmaya katılımı yaklaşık aynı düzeydedir.

Araştırma katılımcılarının yaş aralığı dağılımı şu şekildedir: 18-25 yaş arası 190 kişi (56,9), 26-35 yaş arası 60 kişi (17,9), 36-45 yaş arası 37 kişi (% 11,1), 46 ve üzeri 47 kişidir (% 14,1). Araştırmacının ankete katılımı arttırmak için düzenlediği internet anketi ve yüz yüze yaptığı anket verilerine göre araştırma anketine katılan yaş grupları açısından, genç nüfus ve orta yaş kategorisinde yer alan grubun katılımının daha yüksek olmasının sebebinin, gençlerin internet anketine katılımına daha açık ve aşına olmalarıdır. Teknolojiye yatkınlık ve kullanım konusunda X, Y ve Z kuşakları arası farklılıklara bağlı olarak genç yaştaki katılımcıların yeniliklere daha açık olmasının bu durumu etkilediği düşünülmektedir. Yine araştırmacının yaşının genç nüfusa yakın olması da bu gruplara ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Araştırmaya katılanların 50'si (% 15) köy/kasaba gibi kırsal yerleşim biriminde, 41'i (% 12,2) ilçede, 47'si (% 14,1) şehirde, 196'sı (% 58,7) büyükşehirde yaşamaktadır. Araştırma katılımcıları aslen bu köylerden olup katılımcıların belirli kısmı çeşitli sebeplerle (iş imkanı, eğitim gibi) köyler dışında bulunabilmektedir. Ancak aidiyet anlamında bulunduğu köy ile bağlantı kurmakta ve nerelisin sorusuna köyünün adını vermektedir.

Araştırma katılımcılarının çalışma durumlarına göre öğrenci 125 kişi (% 37,4), öğretmen 17 kişi (% 5,2), işsiz 8 kişi (% 2,4), ev hanımı 21 kişi (% 6,3), çiftçi 14 kişi (% 4,2), emekli 20 kişi (% 6,0), serbest meslek 14 kişi (% 4,2), özel sektör 88 kişidir (% 26,2). Araştırmaya katılan en kalabalık grup % 37,4 ile öğrencilerden oluşmaktadır. Onu ikinci sırada % 26,2 ile özel sektör çalışanları takip etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise ilköğretim mezunu 35 kişi (% 10,5), lise mezunu 135 kişi (% 40,4), ön lisans ve lisans mezunu 142 kişi (% 42,5), lisansüstü mezunu 22 kişidir (% 6,6). Eldeki verilere göre, araştırma kapsamındaki gruplar ve bölge açısından eğitim düzeyinin yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak online anket verileri de eğitim düzeyini

etkilemektedir. Bu durum eğitimin siyasal katılımı arttırdığı hipotezini doğrulamaktadır.

Katılımcıların gelir düzeyi sorulduğunda 73 kişi (% 21,9) 0-500 TL arası, 40 kişi (% 12,0) 501-1000 TL arası, 36 kişi (% 10,8) 1001-1500 TL arası, 51 kişi (% 15,2) 1501-2000 TL arası, 25 kişi (% 7,5) 2001-2500 TL arası, 109 kişi (% 32,6) 2501 TL ve üzeri gelire sahip olduğunu belirtmiştir. Bu düzey bireysel bir geliri temsil etmektedir.

Katılımcıların ebeveyn eğitim düzeyine bakıldığında ise annesi okuryazar olmayan 46 kişi (% 13,8) babası okuryazar olmayan 16 kişi (% 4,8) olarak bildirilmiştir. Annesi ilköğretim düzeyinde olan 192 kişi (% 57,4) babası ilköğretim mezunu olanlar ise 177 kişi ile % 53'ü en büyük kısmını oluşturmaktadır. Lise düzeyinde eğitimi olan anne 64 kişi (% 19,2) baba 74 kişi (% 22,1), annesi üniversite düzeyinde olan 32 kişi (% 9,6) ve babaları üniversite mezunu olanlar 67 kişi ile % 20,1'i'dir. Bu durumda örneklemedeki bireylerin % 30'dan fazlasının annesinin lise veya üstü eğitime sahip olduğu babaları açısından lise ve üzeri düzey mezunu olanların oranının % 42,2 olduğu gözlemlenmiştir. Bu annelere nazaran % 10 daha yüksek bir orandı. Yine babası okuryazar olmayanların oranı % 4,8 iken, annesi okuryazar olmayanların oranı ise % 13,8 olduğundan kadınların eğitimin dışında kalma oranının daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Araştırma sonuçları genellikle örneklemedeki okuryazarlık oranının yüksek olduğunu, hem evde hem dışarıda bu eğitimin de etkisiyle büyük bir ekseriyetin günlük hayatında Türkçe konuştuğunu göstermektedir. Etnik bağlılık ve kültürel kodlar açısından dilin de ayrı ve özel bir önemi olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Çeçen ve Çerkeslerin evde ve ev dışında genellikle – evde % 72,2; ev dışında % 85- Türkçe konuştuğu tespit edilmiştir. Somersan'ın postyapısalcı ekolüne göre, dil dışında ne gerçek, ne özne, ne kimlik, ne de etniklik mümkün değildir (Somersan, 2004: 29-30). Bu bağlamda bölgede yaşayan Çeçenlerin ve Çerkeslerin kendi etnik kimliklerini koruyor olmakla birlikte günlük hayatta yaygın olarak Türkçe konuştukları için vatandaşı oldukları ülkeye dair de bir kimliği benimsemiş olduklarını değerlendirmek mümkündür.

Etnisite ve Siyasal Katılım

Araştırma kapsamında katılımcılara “Sen kimsin ve kendini nasıl tanımlarsın?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların % 53,9’u “etnik kimliğim ile” cevabını vermiştir. Onu ikinci sırada % 22,5 oranı ile “milli kimliğim ile” cevabı izlemektedir. Bu da bahse konu etnik gruplarca, etnik kimliğin milli kimlik ve diğer kimliklerin önünde tutulduğu görülmektedir. Katılımcıların % 14,1’i bağlı olduğum topluluğun ismiyle; % 8,1’i dini kimliğimle (genellikle Çerkeslerin tercih ettiği yanıt); % 1,5’u mezhebim ile (genel olarak Çeçenlerin tercih ettiği yanıt) cevabını vermiştir.

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Yaşadığınız yerde farklı etnik kimliğe mensup insanları bir arada tutan en önemli faktör nedir?” sorusuna katılımcıların neredeyse yarısı hoşgörü ve uzlaşmacı tutumdan yana tercih kullanmışlardır. Onu ikinci olarak ortak ekonomik hayat gibi pragmatist kaygılar takip etmektedir.

Tablo 1. *Yaşadığınız yerde farklı etnik kimliğe mensup insanları bir arada tutan en önemli faktör nedir?*

Yaşadığınızın yerde farklı etnik kimliğe mensup insanları bir arada tutan en önemli faktör nedir?	Sayı	Yüzde (%)
Ortak ekonomik hayat	72	21,6
Akrabalık bağları	54	16,2
Dini bağlar	44	13,2
Hoşgörü ve uzlaşma kültürü	159	47,6
Baskıcı devlet politikaları	5	1,5
Toplam	334	100,0

Araştırma kapsamında sorulan “Siyasete katılım düzeyiniz nedir?” sorusuna verilen cevaplar analiz edildiğinde katılımcıların oy vermek ve siyaset ve seçim konusunda başkaları ile tartışmak gibi geleneksel katılım modelini ağırlıklı olarak kullandıkları ve siyasal anlamda katılımı “sadece oy verme” gibi asgari düzeyde tuttukları görülmektedir.

Tablo 2. Siyasete Katılım Düzeyiniz Nedir?

Siyasete Katılım Düzeyiniz Nedir?	Sayı	Yüzde (%)
Hiçbir siyasi faaliyette bulunmam.	92	27,5
Sadece seçimlerde oy veririm.	115	34,4
Siyasi konuları takip eder, çevremdeki insanlarla konuşur, tartışırım.	109	32,6
Mitinglere ya da siyasi toplantılara katılırım.	4	1,2
Siyasi parti ya da derneklere üye olur ve aktif olarak görev alırım.	14	4,2
Toplam	334	100,0

Araştırma katılımcılarının “Herhangi bir Sivil Toplum Kuruluşuna üyeliğiniz var mı?” sorusuna verdikleri cevaplarda mevcut üyeliklerinin büyük çoğunluğunun Kafkas Kültür dernekleri gibi kültürel, geleneksel değerlerin devamını sağlama amacı taşıyan etno-kültürel nitelikteki kuruluşlara üyeliklerden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların 204’ü yani % 61,1’i ise herhangi bir üyeliği olmadığı cevabını vermiştir. Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın verilerine göre Türkiye’de -gerçek kişi olarak- yaklaşık 11 milyon (Türkiye geneli % 12) dernek üyesi bulunmaktadır. Araştırma grubumuzun STK üyeliğini dernekler üzerinden değerlendirdiğimizde Türkiye geneli dernek üyeliğine kıyasla siyasal katılımın yüksek olduğu görülmektedir (DDK, 2018).

Araştırma katılımcılarının “Herhangi bir partiye, parti koluna üyeliğiniz var mıdır?” sorusuna seçmen grubun % 11,4’ü “evet”, % 88,6’sı ise “hayır” cevabını vermiştir. Siyasi partilere üye olmak da geleneksel siyasal katılım modeli içerisinde yer almaktadır. Soruya verilen “evet” cevabının çoğunluğunu öğrenciler ve avukat, diyetisyen, mühendis gibi özel sektör meslek grupları oluşturmaktadır. Bu da eğitimin siyasal katılımı arttırdığı hipotezini doğrulamaktadır. Türkiye geneli katılım ile kıyasladığımızda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı verilerine göre 11 milyon siyasi parti üyesi bulunmaktadır. Bu rakam ülkedeki seçmen nüfusunun % 5’ine denk gelmektedir. Örneklemdeki bireyler ortalamasında “siyasi parti üyeliği” durumunun Türkiye genelinin üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

“Önemli gördüğünüz bir konuda yürüyüş, protesto, gösteri veya imza kampanyasına katılır mısınız?” sorusuna katılımcılar % 65,3 oranında “evet”, % 34,7 oranında “hayır” cevabını vermiştir. Gösteri ve yürüyüş eylemlerine katılmanın bu gruplarda geleneksel olmayan siyasal katılımlar kapsamında değerlendirildiği ve gerektiğinde katılım sağlamaya istekli olduğunu ortaya çıkmaktadır.

Siyasal katılıma etki eden faktörler açısından ilgili iki etnik grubu bölgesel faktörlerin çok fazla etkilemediğini söylemek mümkündür.

Tablo 3. Yaşadığınız yer siyasal gelişmelere olan ilginizi nasıl etkiliyor?

Yaşadığınız yer siyasal gelişmelere olan ilginizi nasıl etkiliyor?	Sayı	Yüzde (%)
Olumlu	67	20,1
Olumsuz	63	18,9
Etkilemiyor	155	46,4
Fikrim Yok	49	14,7
Toplam	334	100,0

Aşağıda ise “Kamuoyu gündemini en çok nereden takip edersiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımları Tablo 4’de gösterilmekle birlikte, tablodaki verilerden gündem takibinde ağırlıklı olarak sosyal medyanın kullanıldığı dikkat çekmektedir. Onu geleneksel medya izlemektedir. En düşük oran ise % 4,8 ile aile ve arkadaş grupları seçeneğine aittir.

Tablo 4. Kamuoyu gündemini en çok nereden takip edersiniz?

Kamuoyu gündemini en çok nereden takip edersiniz?	Sayı	Yüzde (%)
Sosyal medya ve internet	233	69,8
Geleneksel medya (TV, radyo, gazete)	85	25,4
Aile ve arkadaş grupları	16	4,8
Toplam	334	100,0

Araştırmaya katılan etnik gruplar aşağıdaki tablodaki verilerden de görüleceği üzere “Herhangi bir siyasi olayla veya gündemle ilgili düşüncenizi, desteğinizi veya tepkinizi genelde nasıl gösterirsiniz?” sorusuna ağırlıklı olarak “fikrimi beyan etmem ve sadece sosyal medya aracılığı ile” cevabını vermişlerdir. Siyasal katılımı asgari düzeyde tutmayı veya alternatif olarak postmodern katılım ve geleneksel olmayan katılım yolunu tercih etmektedirler.

Tablo 5. Herhangi bir siyasi olayla veya gündemle ilgili düşüncenizi, desteğinizi veya tepkinizi genelde nasıl gösterirsiniz?

Herhangi bir siyasi olayla veya gündemle ilgili düşüncenizi, desteğinizi veya tepkinizi genelde nasıl gösterirsiniz?	Sayı	Yüzde (%)
Sadece sosyal medya aracılığı ile	113	33,8
Sadece sokak eylemlerine katılarak	4	1,2
Hem sosyal medyadan hem de sokak eylemlerine katılarak	54	16,2
Gündemle ilgili fikrimi beyan etmem	163	48,8
Toplam	334	100,0

“En son seçimde oy kullandınız mı?” sorusuna araştırma kapsamındaki seçmenlerin % 73,7’si “evet”, % 26,3’ü “hayır” cevabını vermiştir. TÜİK verilerine göre 2017 yılında yapılan halk oylamasına katılım oranı % 85,4 oranında gerçekleşmiş olduğundan örneklem grubunun katılımının Türkiye geneli katılımın altında olduğunu söyleyebiliriz (TÜİK, 2017).

Tablo 6. Seçimlerde Oy kullanımına İlişkin Frekans ve Yüzdeler

	En son seçimde oy kullandınız mı?		Önümüzdeki seçimde oy kullanacak mısınız?	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Evet	246	73,7	292	87,4
Hayır	88	26,3	42	12,6

Bu çalışmada verileri toplayabilmek amacıyla yürütülen anket çalışması, 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekilleri seçiminden hemen önce yapılmıştır. En son seçimde oy kullandığını belirten katılımcıların oranı % 73,7'dir. Bir sonraki seçimde yani 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilleri seçiminde oy kullanacağını belirtenlerin oranı ise % 87,4'tür. Bu yüzdeler oran Türkiye geneli seçimlere katılma oranı ile yaklaşık aynı düzeydedir.

Yapılan gözlemlere ve anket sorularından elde edilen verilere göre söz konusu etnik grupların siyasal katılım tercihlerinin şekillenmesinde en çok *parti icraatları*, *parti ideolojisi* ve *parti liderlerinin* etkili olduğu gözlemlenmiştir. “beni temsil edecek aday bulamadım, oy pusulam başka yerdeydi ve siyasete tamamen ilgisizim” oy kullanmama sebepleri olarak öne çıkmaktadır. Yine “Beni temsil edecek bir aday bulamadım” yanıtının tercih edilmesi siyasal bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Seçmenler oy kullanmayarak siyasal ilgisizlik göstermemekte bir anlamda söz konusu durumu kendilerince protesto etmektedirler (Erdoğan, 5).

“Adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırır mısınız?” sorusuna verilen cevaplar cinsiyet değişkeni açısından değerlendirildiğinde kadınların % 48,1'i evet, % 51,9'u hayır cevabını vermiştir. Erkeklerin % 63,8'i evet, % 36,2'si ise hayır cevabını vermiştir. Erkeklerin, radyo ve TV üzerinden siyasi içerikli açık oturumları izlemeye daha fazla vakit ayırdığı görülmekte ancak rakamlar arası makasın sanıldığı kadar açık olmadığı ortaya çıkmaktadır.

“Kamuoyu gündemindeki konuları en çok nereden takip edersiniz?” sorusuna kadınların % 77,8'i sosyal medya ve internet, % 19,2'ü geleneksel medya, % 3'ü aile ve arkadaş grupları cevabını vermiştir. Erkeklerin % 64,3'ü sosyal medya ve internet, % 29,6'sı geleneksel medya ve % 6'sı aile ve arkadaş grupları cevabını vermiştir. Elde edilen veriler postmodern siyasal katılımın önemini göstermektedir. İnternet, sosyal medya kullanımı geleneksel medyanın önündedir. “Erkeklerin siyasal katılımı kadınlara oranla daha yüksektir” hipotezine bakıldığında

ise kadınlar ile erkekler arasında siyasal katılım açısından kayda değer bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

“Seçimlerde oy kullanır mısınız?” sorusu “yaş” bağımsız değişkenine göre incelendiğinde yaş grupları arasında çok büyük bir farklılık gözlenmemektedir. Genel olarak farklı yaş gruplarının soruya verdikleri evet ve hayır cevaplarının oranı yaklaşık aynı düzeydedir. Yaş grupları açısından bakıldığında 26-35,36-45,46 ve üzeri % 95’in üzerinde evet yanıtını verirken 18-25 yaş grubu açısından evet ve hayır cevaplarının birbirine yakın olduğu ve % 50’ler civarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun, gruptaki öğrenci yoğunluğunun fazla olması ve oy kullanacakları yerden farklı bir yerde yaşamalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Veriler üzerinden hareket edecek olursak “katılımcıların yaşı yükselince siyasal katılımları da yükselmektedir” hipotezi doğrulanmamaktadır.

2018 yılı seçimlerinde siyasetçilerin ve medya grubunun da üzerinde durduğu en önemli konu genç katılımcılardır. Seçilme yaşının 18’e çekilmesi de bunun önemli bir göstergesidir. Genç katılımcı seçmen grubu seçimlere kayıtsız kalmamakta ve siyasal gelişmeleri yakından takip etmektedirler. Genç nesil iletişim kanallarını çok iyi kullanmaktadır.

“Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye misiniz?” sorusuna verilen cevaplar meslek değişkenine göre incelendiğinde “evet” cevabını veren meslek gruplarından en yüksek oranın % 42,3 ile öğrencilere ve % 29,2 ile özel sektör grubu ait olduğu görülmektedir. % 28,5 diğer gruplar (ev hanımı, işsiz vd.) oluşturmaktadır. Öğrencilerin üyelikleri daha çok Kafkas kökenlilerin gelenek ve göreneklerini sürdürmek için kurdukları derneklere üyelikten oluştuğu gözlenmiştir. Onu özel sektör grubu takip etmektedir. Avukat, mühendis, diyetisyen vb. gibi özel sektör grubunun siyasal katılımı daha yüksektir.

“Önemli gördüğünüz bir konuda yürüyüş, protesto, gösteri veya imza kampanyasına katılır mısınız?” sorusuna “evet” yanıtını verenlerin meslek grupları arasındaki dağılımlarında en büyük payın % 39,4 oranında öğrenci meslek grubunda, % 28,4 özel sektör grubundadır. Dikkat çekici bir diğer nokta da “hayır” yanıtını verenlerin meslek grubuna göre dağılım oranlarına

bakıldığında bu iki meslek grubunun yani öğrencilerin ve özel sektör grubun (avukat, psikolog gibi) oranının diğer meslek gruplarına kıyasla daha yüksek olduğudur.

“En son seçimde oy kullandınız mı?” sorusuna “evet” cevabını veren katılımcıların % 51,2’si ön lisans-lisans mezunu, % 28,9’u lise mezunu, % 11,8’i ilköğretim mezunu, % 8,1’i lisansüstü mezunudur. “Hayır” cevabı veren katılımcıların % 72,7’si lise mezunu, % 18,2’si ön lisans-lisans mezunu, % 6,8’i ilköğretim, % 2,3’ü lisansüstü mezunudur. En yüksek katılımı ön lisans - lisans mezunları grubu oluşturmakta, onu lise mezunları izlemektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak siyasal katılmanın düzeyi artmaktadır. Çünkü eğitilmiş birey siyasal sistem hakkında daha fazla bilgiye sahip olmakta ve siyasal katılma faaliyetleri için gerekli olan yeteneğin kendisinde olduğunu düşünmektedir. Bu doğrusal ilişki gösteri yürüyüşleri, bildirimler, açık oturumlar düşünüldüğünde daha net ortaya konulmaktadır.

Postmodern katılım modellerinden birisi olan sivil toplum kuruluşlarına üye olmak eğitim durumu bağımsız değişkeni açısından ele alındığında “Herhangi bir STK’ya üye misiniz?” sorusuna “evet” cevabını verenlerin % 50,8’i ön lisans - lisans mezunu, % 35,4’ü lise, % 8,5’i lisansüstü, % 5,4’i ilköğretim mezunudur. “Hayır” cevabını verenlerin % 43,6’sı lise, % 37,3’ü ön lisans-lisans, % 13,7’si ilköğretim, % 5,4’ü lisansüstü mezunudur. Eğitim durumu ile STK üyeliği arasında anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır. En yüksek katılımın ön lisans- lisans düzeyinde olduğu görülmektedir.

Gelir düzeyi arttığında söz sahibi olma anlamında kendisini daha güçlü hisseden bireyin siyasal katılımı da artmakta hipotezi doğrulanmaktadır. STK üyeliği ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. “STK üyeliğiniz var mı?” sorusuna “evet” cevabı veren katılımcıların gelir düzeyine göre dağılımları incelendiğinde; % 41,5 oranı ile 2.500TL ve üzeri gelir grubunda en yüksek oran gözlemlenmiştir. Bu kategoriyi % 21,5 ile 2. sırada 0-500TL arası gelir grubu takip etmektedir. Araştırma anketine katılan öğrencilerin Kafkas kültür derneklerine üye olması nedeniyle en yüksek gelir düzeyi grubunu en düşük gelir düzeyi

grubu izlemektedir. Bu sebeple eldeki verilerimize göre gelir düzeyi bağımsız değişkeni ile STK üyeliği arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır hipotezimiz doğrulanmaktadır. Gelir düzeyi arttıkça bireylerin katılımı da artmaktadır.

Etnik köken bağımsız değişkenine göre siyasal katılım durumu Tablo 7’deki verilere göre iki etnik grupta da benzer sonuçlar görülmektedir:

Tablo 7. *Etnik Kökeniniz ile “Herhangi bir partiye, parti koluna üyeliğiniz var mı?” Sorusu arasındaki Ki-Kare İlişki Analizi*

Etnik Köken	Çeçen		Çerkes		Toplam		x ²	sd	p
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%			
Evet	26	16,4	12	6,9	38	11,4	7,449	1	,006
Hayır	133	83,6	163	93,1	296	88,6			
Toplam	159	100	175	100	334	100,0			

Tablo 7’de görüleceği üzere, Etnik köken bağımsız değişkenine göre “parti, parti kolu üyeliğiniz var mı?” sorusuna Çeçenler % 16,4 oranında evet % 83,6 hayır yanıtını verirken; Çerkesler % 6,9 evet % 93,1 oranında hayır yanıtını vermiştir. İki etnik köken de Türkiye’ye sürgünleri ve Türkiye’de buldukları süre zarfında uygulanan politikalar açısından benzer tarihsel süreçlerden geçmişlerdir. Etnik gruplara içerisinde buldukları ülkede uygulanan politikalar siyasal katılımlarını da etkilemektedir. Çeçen ve Çerkes etnik grupları açısından siyasal katılımı değerlendirdiğimizde anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bireylerin etnik kimlikleri ve bu etnik kimliğe mensup olanlara uygulanan politikalar siyasal katılımlarını etkilemektedir. Siyasi parti üyeliği açısından değerlendirildiğinde örneklem grubumuzda Çeçenlerin katılımı Çerkeslere göre daha yüksektir. Ancak iki etnik grup için de siyasi parti üyeliği oldukça düşüktür ve siyasi parti üyeliğinde Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

Yaşanılan yer bireylerin siyasal katılımlarını etkilemektedir. Büyükşehirde yaşayan bireyler katılım olanaklarının da daha

kapsamlı ve siyasal oluşumların daha çok olması sebebiyle daha fazla katılım sağlamaktadır. STK üyeliği ile yaşanan yer arasında anlamlı istatistiksel fark bulunmaktadır ve söz konusu hipotez doğrulanmaktadır. Araştırma anketine katılan katılımcılardan STK üyeliğine “evet” yanıtını verenlerin % 26,6’sı büyükşehirde, % 7,5’i şehirde, % 3,3’ü ilçede, % 1,5’i köyde yaşamaktadır. “Hayır” yanıtını verenlerin yani STK üyeliğim yok diyenlerin % 32’si büyükşehirde, % 13,5’i köyde, % 6,6’sı şehirde, % 9,0’u ilçede yaşamaktadır. Yaşanılan yer açısından büyükşehirler sundukları imkânlar sebebi ile katılımın en yüksek olduğu yerlerdir.

Tablo 8. Yaşadığınız Yer ile “Herhangi bir Sivil Toplum Kuruluşuna (dernek, vakıf) üyeliğiniz var mı?” Sorusu arasındaki Ki-Kare İlişki Analizi

Yaşanılan Yer	Evet		Hayır		Toplam		x ²	Sd	p
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	+			
Köy/Kasaba	5	3,8	45	22,1	50	15,0	27,609	3	,000
İlçe	11	26,8	30	14,7	41	12,3			
Şehir	25	19,2	22	10,8	47	14,1			
Büyükşehir	89	68,5	107	52,5	196	58,6			
Toplam	130	100	204	100	334	100,0			

Adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırmaya “evet” yanıtını veren katılımcıların % 3,8’i köyde, % 26,8’i ilçede, % 19,2’si şehirde, % 68,5’i büyükşehirde yaşamaktadır. “Hayır” yanıtını verenlerin % 22’si köyde, % 14,7’si ilçede, % 10,8,% 52,5’i büyükşehirde yaşamaktadır.

Tablo 9. Yaşadığınız Yer ile “Kamuoyu gündemindeki konuları en çok nereden takip edersiniz? Sorusu arasındaki Ki-Kare İlişki Analizi

Yaşanılan Yer	Kamuoyu gündemindeki konuları en çok nereden takip edersiniz?								x ²	sd	p
	Sosyal Medya		Geleneksel Medya		Aile ve Arkadaş Grubu		Toplam				
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%			
Köy	19	5,7	28	8,4	3	0,9	50	15,0	36,075	6	,000
İlçe	31	9,3	8	2,4	2	0,6	41	12,3			
Şehir	36	10,8	6	1,8	5	1,5	47	14,1			
Büyükşehir	147	44,0	43	12,8	6	1,8	196	58,6			
Toplam	233	69,8	85	25,4	16	4,8	334	100,0			

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde kamuoyu gündemini nereden takip edersiniz sorusu yaşanılan yer bağımsız değişkenine göre ki-kare analizinde sosyal medya yanıtını veren katılımcıların % 44,0'ü büyükşehirde, % 10,8'i şehirde, % 9,3'ü ilçede, % 5,7'si ise köyde yaşamaktadır. Geleneksel medya yanıtını verenlerin % 12,8'i büyükşehirde, % 8,4'ü köyde, % 2,4'ü ilçede, % 1,8'i şehirde yaşamaktadır. Postmodern katılım olan sosyal medya ve internet kullanımı, bu soruya verilen yanıtlar açısından değerlendirildiğinde de en yüksek tercih edilen seçenek olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Demokrasinin bir gereği olarak bireyler siyasal erki etkilemek ve yönlendirmek adına çeşitli faaliyetler ve eylemlerle siyasal girişimlerde bulunmaktadırlar. Bu katılım girişimleri oy vermek, siyasi partilere üye olmak gibi *geleneksel katılım* şeklinde gerçekleşebileceği gibi bildiri dağıtmak, siyasal amaçlı protesto eylemlerine katılmak gibi *geleneksel olmayan katılım* ile de gerçekleştirilebilmektedir. Farklı bir katılım modeli ise bireylerin birbirleri ile etkileşiminin daha hızlı, daha derin ve daha özgür bir ortamda gerçekleşmesine olanak sağlayan internetin ve internet kullanımının artması ile gerçekleşen *postmodern katılım*dır.

Siyasal katılımı etkilediği düşünülen faktörlerden birisi de bireylerin kendilerini tanımladıkları *kimlik*dir. Bireylerin taşıdığı kimliklerden biri olan etnisite daha önce de belirtildiği üzere bireyin "Sen kimsin?" sorusuna verdiği cevaptır. Bireyin "öteki"

üzerinden kendisini tanımlama şeklidir. Buradan yola çıkarak yapılan bu araştırma kapsamında, Kafkasya'dan zorunlu olarak kitlesel bir şekilde göç eden etnik gruplardan Çerkeslerin ve Çeçenlerin siyasal katılımı, siyasal katılıma etki eden faktörler ve etnisite odaklı sorularla ölçülmeye çalışılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular göstermektedir ki, araştırma kapsamındaki Çerkes ve Çeçen grupları geleneksel ve geleneksel olmayan siyasal katılımı, oy verme dışında asgari düzeyde tutmakta buna rağmen postmodern katılım açısından daha aktif bir tutum sergilemektedirler. Sosyal medyadan, internetten siyasal gelişmeleri takip etmektedirler. Elde edilen veriler, postmodern siyasal katılımın incelenen gruplar açısından da öneminin arttığını göstermektedir. Postmodern katılım modeli olan internet, sosyal medya kullanımı gibi eylemler geleneksel medya takibinin önüne geçmiş durumdadır.

Katılımcıların yarısından çoğu genel anlamda siyaset ve siyasal faaliyetler konusunda kimseden görüş almadıklarını belirtmişlerdir. Sosyal çevreden çok, bireyin araştırarak ve edindiği bilgiler çerçevesinde siyasal görüşlerini kendince şekillendirdiği görülmektedir. Bu da yine internetin ve sosyal medyanın bireylerin kendi imkânları ile bilgi edinmesi, araştırması, öğrenmesinde taşıdığı önemi göstermektedir. Yine bu durum X, Y ve Z kuşakları arasında teknoloji kullanımı ve yeni teknolojilere yatkınlık açısından ortaya çıkan farklılıkta da ön plana çıkmaktadır. Genç kuşakları siyasi olarak etkileyebilmenin yolu yeni teknoloji ürünü medya araçlarının etkin kullanımına bağlı hale gelmektedir.

Tüm siyasal faktörler açısından araştırma kapsamındaki seçmen grup değerlendirildiğinde, yaş, medeni durum, sosyal çevre ve yaşanılan yer ile siyasal katılım arasında araştırma kapsamındaki etnik gruplar özelinde bir farklılık olduğu bulgusuna erişilememiştir. Cinsiyet bağımsız değişkeni açısından, Çerkes ve Çeçen gruplarında kadın ve erkek arasında benzer bir siyasal katılım olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan gelir düzeyi, eğitim düzeyi, anne baba eğitimi, meslek gibi demografik

faktörlerle siyasal katılım arasında bir farklılığın ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu araştırmada yalnızca Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesine bağlı Korkmaz Mahallesi'nde yaşayan Çerkes ve Çardak Mahallesi'nde yaşayan Çeçen etnik gruplarıyla yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen verilere bağlı bir analiz yapılmıştır. Etnisitenin siyasal katılıma etkisi açısından daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilmesi için farklı etnik gruplara ve bölgelere yönelik çalışmaların da yapılması faydalı olacaktır. Mevcut bölgesel ve örneklem sınırlılıkları çerçevesinde bu araştırma sonuçlarının etnisite ve siyasal katılım bazlı çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Chochiev, Georgy, "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi (JOCAS)*, Eylül 2016, Yıl 2, Sayı 3, s. 1-22.

Cohen, Louis, Manion, Lawrence and Morrison, Keith. *Research Methods in Education*, Londra and New York: Routledge, 2000.

Cornell, Stephen and Hartmann, Douglas. *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, Thousand Oaks, CA, USA: Pine Forge Press, 2007.

DDK (Dernekler Dairesi Başkanlığı), *Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı*, www.dernekler.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.06.2018).

Duran, Hasan. "Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, 2005, s. 131-152.

Erdoğan, Emre, *Türk Gençliği ve Siyasal Katılım: 1993-2003*. Ankara: Sage Yayınevi, 2003.

Eriksen, Thomas Hylland. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, 2002.

Esman, Milton J. and Rabinovich, Itamar. *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*, Londra: Cornell University Press, 1988.

Griffin, David Ray. "Religion and Scientific Naturalism: Overcoming the Conflicts (Suny Series in Constructive Postmodern Thought)" Paperback – May 11, 2000.

Güngör, Mehmet ve Bulut, Yunus, "Ki-Kare Testi Üzerine", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat Üniversitesi. 7(1). 2008.

Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2008.

Karpat, Kemal. *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

Kurubaş, Erol. "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", *Doğu Batı*, Ocak- Şubat- Mart, 44, 2008, s. 13-14.

Kuznetsov, "Vaynahlar: Çeçenler ve İnguşlar", Çev. Murat Topçu, *Tarık Cemal Kutlu Armağanı*. Ed. Erol Yıldır, Lowzar. İstanbul: Yeni Dünya Yayıncılık, 2009, s. 37-53.

Mansur, Şamil. *Çeçenler*, Ankara: Sam Yayınları, 1995.

Melucci, Alberto. "Toplumsal Hareketler ve Günlük Hayatın Demokratikleşmesi". Ed. J. Keane, *Siyaset Sosyolojisi Yazıları*, Çev. L. Köker ve başk. Ankara, Yedi Kıta Yayınları, 2004, s. 281.

Özyurt, Cevat, "Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Davranışları: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Balıkesir Örneği", *Balıkesir Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 2010, s. 289-320.

Polovinkina V., Tamara, *Çerkesya. Gönül Yaram*, Çev. Orhan Uravelli, KAFDAV, 2007, Ankara.

Sağır, Öztoprak, Meral ve Akıllı, H. Serkan. "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 2004, s. 1-22.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)* (2. Basım), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Somersan, Semra. *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

TÜİK, *2017 Yılı Halk Oylaması Sonuçları*. www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 22.06.2018).

Weber, Max. "What is an Ethnic Group?", M. Weber. (Ed.), *The Ethnicity Reader*, Cambridge: Polity Press. 1997.

Weiner, Myron, "Political Participation: Crisis of the Political Process", L. Binder, S. Verba, J. (Ed.), *Crisis and Sequences in Political Development*, New Jersey: Princeton University Press, 1971.

Women, Patriarchy, and Tradition in Adil-Girei Keshev's *Scarecrow* (1860) and Zarina Kanukova's *The Bridge* (2006)

Lidia Zhigunova*

Abstract

This article closely examines two literary works written by Circassian authors – one is a nineteenth-century short story Scarecrow [Chuchelo] published in Russian in 1860 by Adil-Girey Keshev (1837-1872), and the second work is Zarina Kanukova's play L'emizh (The Bridge), an adaptation of Keshev's story, published in 2006 in Circassian language. The article aims to demonstrate how these authors, in their attempts to challenge the colonial representations of Circassians, introduce a new subjectivity, a new interpretation of self as they see it through their own eyes and self-representations. The article attempts to answer the following questions: How do both indigenous authors frame and articulate their relationship to the gendered and racialized histories of Circassian men and women in the colonial and in the post-Soviet context respectively? How do they address colonial experience and representation? What are the modes of self-representation and how are colonial language and imagery are being (re)appropriated, or not, by the Circassian writers? To what extent do indigenous writers resist, revise, or transgress colonial ideologies and representations, and in what ways do they reinforce such discursive constructs? To the extent that they revise or rebel against colonial representations, what new models do they offer, and how do these new models, tied to current Circassian political and cultural projects, raise problems and contradictions of their own?

Keywords: *Circassian literature, indigenous writers, colonial representation, North Caucasus, post-Soviet literature, the literary canon, decolonization, women and insanity, female body.*

* Lidia Zhigunova, Professor of Practice in Russian Studies, Tulane University, New Orleans, USA. E-Mail: lzhiguno@tulane.edu

(Received/Gönderim: 06.05.2021; Accepted/Kabul: 19.05.2021)

Adil-Girei Keşev'in 'Korkuluk' Öyküsünde (1860) ve Zarina Kanukova'nın 'Köprü' (2006) Oyununda Kadın, Ataerkillik ve Gelenek

Özet

Bu makale, Çerkes yazarlar tarafından yazılmış iki edebi eseri yakından incelemektedir. Biri, 1860'da Adil-Girey Keşev (1837-1872) tarafından Rusça olarak yayınlanan bir 19. yüzyıl kısa öyküsü 'Korkuluk' [Çuçelo] ve ikincisi, Keşev'in hikayesinin bir uyarlaması olan ve 2006'da Çerkesçe olarak yayınlanan Zarina Kanukova'nın 'Lhemij' (Köprü) oyunudur. Makale, bu yazarların Çerkeslerin kolonyal temsillerine meydan okuma girişimlerinde, yeni bir öznelliğe, kendi gözlerinden ve öz temsillerinden gördükleri haliyle benliğin yeni bir yorumunu nasıl ortaya koyduklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Makale şu soruları yanıtlamaya çalışıyor: Her iki yerli yazar da Çerkes erkek ve kadınlarının toplumsal cinsiyete dayalı ve ırksallaştırılmış tarihleriyle sırasıyla kolonyal ve Sovyet sonrası bağlamdaki ilişkilerini nasıl çerçeveleyiyor ve ifade ediyor? Sömürge deneyimini ve temsilini nasıl ele alıyorlar? Kendini temsil etme biçimleri nelerdir ve kolonyal dil ve imgeler Çerkes yazarlar tarafından nasıl (yeniden) sahipleniliyor ya da sahiplenilmiyor? Yerli yazarlar kolonyal ideolojilere ve temsillere ne ölçüde direnir, onları gözden geçirir veya ihlal eder ve bu tür söylemsel yapıları hangi yollarla güçlendirirler? Sömürgeci temsilleri revize ettikleri veya onlara karşı çıktıkları ölçüde, hangi yeni modelleri sunuyorlar ve mevcut Çerkes siyasi ve kültürel projelerine bağlı bu yeni modeller kendi sorun ve çelişkilerini nasıl ortaya çıkarıyor?

Anahtar Sözcükler: *Çerkes edebiyatı, yerli yazarlar, kolonyal temsil, dekolonizasyon, kadın ve delilik, kadın bedeni.*

Nascent counter narratives to homogenizing imperialist discourses began to appear in the North Caucasus in the first half of the nineteenth century with the emergence of a generation of indigenous writers who were engaged with European/Russian literary forms in articulating the particularities of Circassian culture. Most prominent among them were Sultan Kazy-Girei (1807-1863), Adil-Girei Keshev (1837-1872), Khan-Girei (1808-1842), and Shora Nogmov (1794-1843) who were writing both within and against the empire, although not directly opposing it. They were the first Circassian writers who laid the foundations of Circassian literature by inaugurating the written forms of literary

expression that replaced the oral forms of cultural transmission. Educated within the Russian imperial system, that just like the British Empire regarded education as instrumental for the successful governance of its newly acquired territories,¹ these early colonial writers participated in the imperial project by producing an array of texts written in Russian and ranging from fiction to ethnographical and historical accounts.

While the self-expression of these early colonial writers did not pose much of a challenge to European/Russian cultural authority, it did change the homogeneity of that culture and authority, and thus contributed to a new and more volatile political and cultural climate. These writings are examples of how colonial intellectuals participated in the narratives of the imperial center, and how they claimed agency in order to give a conceptual shape to their history, culture, and society. Their works try to convey to readers an indigenous Circassian identity while at the same time allowing an implicit social critique to arise within Circassian society. Their writings encompass self-reflection and self-critique, as well as some critical reflections on Eurocentric views, however, since they were forced to participate in the dominant culture in order to make their case, early national writers could sometimes find themselves supporting the oppressive regime and its symbolic system. An interesting case in point here is Khan-Girei who wrote his ethnographic sketch *Notes about Circassia* (1836) on the direct order of the Tsar Nicholas I. Khan-Girei, who expressed his doubts that he would be able to do the job properly because of his insufficient knowledge of Russian, was ordered to take an assistant. While the *Notes* contain some valuable ethnographic information, one should be wary of the ideological goals of this project, and take into account the history of its production and specifically how much of it has been “corrected.”

¹ Considering how Britain might effectively administer India, Thomas Macaulay in his “Minute on Indian Education” (1835) praises the superior values of the English language and literature in creating “a class who may be interpreters between us and the millions whom we govern; a class of persons, Indian in blood and color, but English in taste, in opinions, in morals, and in intellect” (Ashcroft et al. 2006, 375).

In addition, the internalization of the values of the colonizer caused a damaging split in the subjectivities of these writers, reshaping how they think about themselves and their culture – a process that has been closely analyzed by Frantz Fanon in *Black Skin, White Masks* (1967). Operating within the colonizer's structures, and often mirroring the authoritative poses of the colonizer, colonized writers started to appropriate European genres, symbolic conventions, and modern structures to express their own identities. As Elleke Boehmer points out:

From the moment of their genesis...nationalist elites were caught in a situation of *split perception* or *double vision*. Bilingual and bicultural, having Janus-like access to both metropolitan and local cultures, yet alienated from both, the elites who sought to challenge aspects of imperial rule also found they might gain advantages from making compromises with it...European ways were believed to bring income, status, and the possibility of sharing in power. Nationalists in particular reached for that which was progressive, 'modern,' and improving in a Western sense as vehicles of political mobilization. (Boehmer, 110-111)

This split is especially evident in Adil-Girei Keshev's stories that contain some autobiographical elements and are marked by self-reflection and self-critique. As a son of a Circassian nobleman, Keshev received his education in Russia and at a fairly young age became prominent as a Circassian writer. According to Keshev's biographer Raisa Khashkhozheva, up until the 1840s the children of the nobility were sent to study at the St. Petersburg Cadet Corps (Khashkhozheva, 1976). Then it was decided by an executive order to allocate these families 65 seats at the Stavropol Grammar/High School, which was created by the Russian colonial administration in the Caucasus. Keshev was enrolled into this institution in 1850 and graduated with honors in 1858. Upon the recommendation of the school's administration, Keshev was sent to Saint Petersburg State University to continue his studies. But his studies in St. Petersburg did not last long. During the years of 1861-1862 there was student unrest at the university caused by the repressions of the tsarist administration. The students were denied freedom of assembly and many were placed under police surveillance. Keshev

took an active part in the protests, and not wanting to put up with the new rules, he petitioned to withdraw from the university. He returned to Stavropol where he worked first as an interpreter, and later as a teacher of Circassian language at the Stavropol gymnasium. In 1866, however, the Circassian language was excluded from the school's curriculum, and Keshev moved to Vladikavkaz where he worked as an editor-in-chief for the regional newspaper until his death in 1874. During this period of his life, Keshev worked mainly in journalism and published several scholarly articles on Circassian folklore (Khashkhozheva, 1976).

Keshev published literary works under the pseudonym Kalamby² in the well-known Russian literary journals of the time, such as *Russkii Vestnik* and *Biblioteka dlya Chteniya*. Especially popular among the nineteenth-century Russian readership was his famous collection of short stories entitled *The Notes of a Circassian* (1860). The stories gathered in this collection are *Two Months in the Village*, *The Disciple of Genies*, *The Scarecrow*, and *On the Hill*; they all contain some autobiographical elements and are narrated for the most part in the first person. The self-reflection of the main protagonist and his critique of contemporary Circassian society found in these stories offer a unique insight into the state of mind of Circassian intellectuals of the time. Whether or not we can use Keshev's stories to reconstruct the reality of ordinary life of Circassians and the nature of their social relations at the time, as the author himself seems to suggest and as some of his critics claim, is doubtful, firstly, because we would then gain a very partial view of Circassian society, and secondly, there was nothing ordinary about that period of time during the last years of Circassian resistance to the Russian colonization. Circassia would subsequently disappear from maps, its population would be drastically diminished; the Black Sea shore would be completely cleansed of the native population in order for the new settlers to settle the "empty lands," and Circassians would be made foreigners in their own homeland.

² Translated from Arabic, Keshev's pseudonym means "the one who is wielding the pen" or "the one who is literate."

In a private correspondence with his Russian publisher, Keshev made an effort to affirm the authenticity of the materials presented in his stories as he claimed that he offered a realistic account of life of his countrymen, deliberately avoiding romanticizing them:

In my stories, I tried to avoid anything that goes beyond the everyday life of Circassians, so no one can accuse me of deliberate distortions. I would like to portray the Circassian not on his horseback or in any other dramatic positions in which he has been represented in the past, but in his home, with all his human side.³

But contrary to his own statement, as I will argue in this article, Keshshev's portrayals of his countrymen and countrywomen are quite dramatic, and not without a touch of orientalism and Romantic mysticism – they make us doubt his statement about the authenticity of the presented material. This declaration of authenticity rests on the authority of Keshev's own claim to an indigenous heritage, reflected in the title of his collection.

In the same letter to the publisher, however, Keshev indicated that the contemporary situation in the North Caucasus created people with fragmented identities who were no longer part of their homeland, but neither fully integrated into their adopted community:

The current state of the Caucasus gave rise to a significant number of people who strayed from their native soil, and never got attached to any other ground. The shallow half-education that they received causes the development of a hostile attitude to everything around them, destroys faith in the dignity of the old customs, but does not give them enough strength to successfully combat the real evil.⁴

Keshev's main protagonist experiences an extreme alienation when he says in the *Two Months in the Village*:

All that I have taken from my school years is a striving for goodness and a hope to apply my knowledge in the wide field, but

³ *Biblioteka dlya Chteniya* (SPB, vol. 159, 1860): 1. Quoted in R. Khashkhozheva's "Foreword," Keshev 1976, 52; translated from Russian into English by me [L.Zh].

⁴ *Ibid.*, 52.

my half-education cost me too much: it formed an indestructible wall between my compatriots and me, and made me a stranger among my own people. They looked at me, as if I were an alien; even in my own family, I was a guest rather than a family member.⁵

As we can see, Keshev does signal the incredible changes in the Circassian psyche and the pain caused by these transformations, but he attributes these changes to the unsurpassable gap between his “modern” self and the “savage” other. As he indicated in his letter, on the one hand, the education that he received destroyed faith in his own value, or the value of traditional systems of knowledge; on the other hand, he wanted to apply this new system of knowledge that he acquired to “modernize” his compatriots.

The colonial education system, with its emphasis on the superiority of the Russian culture, devalued the indigenous cultures. It generated alienation and ambivalence in the mind of the colonized and became the source of anxiety, confusion, and marginalization. This alienation could also become an effective source and a site of resistance to the colonial order, and Keshev’s texts contain some instances of “speaking back.” However, Keshev was not critical of the Russian empire as such; he kept the colonialist divisions and dichotomies in place without contesting the stereotypes of the barbarian and the savage. He did not criticize the colonial practices of the Russian empire and the Russo-Circassian War (1763-1864) was mentioned only in passing in his works. The author/narrator identifies himself as a Circassian and expresses a typical imperialist rhetoric in many instances. He adopts and mimics the colonizer’s point of view through the I-narrator in his stories by criticizing the “savage” practices of his “barbaric” countrymen and supporting the Russian “civilizing” and “modernizing” missions, which were their justifications for the war and the colonization of the Caucasus.

After enjoying some short-lived success at the time of their publication, Keshev’s works were republished only once during the Soviet period. In 1976, a collection of his stories, “Izbrannye proizvedeniya” [Collected Works], appeared in the North Caucasus with a long foreword by the literary critic Raisa Khashkhozheva. In

⁵ Ibid., 53.

her foreword, Khashkhozheva praises Keshev as an extraordinarily talented Circassian writer. She goes on to say that Keshev, following the traditions of Russian Realist writers such as Ivan Turgenev, Nikolay Nekrasov, and Nikolay Chernyshevsky, offered a realistic portrayal of Circassian society that was in dire need of modernization. She also discusses some of the autobiographical features in his works and touches on the ambivalent position of the author as a native writer assimilated into the culture of the colonialist. However, mainly as a proponent of Socialist Realism herself, Khashkhozheva devotes most of her analysis to the ways Keshev depicts the class struggle between Circassian peasants and the members of Circassian nobility, as well as the savageness of the traditions of his compatriots, and the oppression of native women. Khashkhozheva also emphasizes the notion of 'progressive' relations with Russia as reflected in Keshev's works, and mentions Keshev's later disappointment with Russia's reactionary czarism. She concludes her essay with the notion that despite his critical stance against the backwardness of his society, Keshev was unable to understand the necessity for revolutionary change: "Standing on the ideological positions of the liberal camp Keshev did not rise to the need for a fundamental understanding of the revolutionary upheaval of the social system of mountaineers and confined himself to criticizing some of its significant shortcomings, preaching educational ideas of his time" (Khashkhozheva, 50).

In the post-Soviet period, Zarina Kanukova, a contemporary Circassian-Kabardian poet and playwright addressed Keshev's literary legacy in new and innovative ways. Kanukova rewrote Keshev's short story *The Scarecrow* [Chuchelo] renaming it to *L'emyzh* [The Bridge] and reimagining the plot and the characters. In this article, I will first analyze the ways in which Circassian men and women are represented in Keshev's texts. In my analysis, I will draw mainly on the image of Nasika, one of the main protagonists in Keshev's short story *The Scarecrow*, and then compare it to Kanukova's reinscription of the same character and the same plot. Originally written in Russian, Kanukova re-writes the story in her native language, in Circassian, and changes the genre from a short

story to a drama. By doing so, she gives each character an opportunity to speak up in his or her own voice and thus, completely transforms the whole dynamics of the original story.

Keshev's story is narrated for the most part in the third person by a traveling male narrator, who interjects at the end of the tale as an I-narrator. He tells the story of a young Circassian girl named Nasika⁶ who was married off by her father to a much older man with a higher social status. The narrator describes Nasika in conventional terms as a beautiful girl: the most beautiful and virtuous girl not only in that village but in the whole region – “her beauty and her virtues are praised in songs” (Keshev, 1976: 105, 113). Nasika is further portrayed as a very traditional and obedient girl. She does not protest against her parent's wish to marry her off to an old man, even after she has learned that her future husband was so old that he could be her grandfather. A few days before her father arranged her marriage, Nasika had fallen in love with a young man, whom she met at her father's house. The young man named Zheraslan had been wounded in one of the skirmishes between the natives and the Cossacks and then brought into the house by a *kunak*.⁷ According to Circassian tradition, any visitor who comes to your house seeking shelter becomes your guest of honor and should be treated as such. Since ancient times, Circassians built guest houses next to their own homes, in order to receive guests and provide shelter to any traveler. Zheraslan and his friends spent a night at the guest house of Nasika's father while

⁶ Translated from Circassian, the name of the heroine means the “blinding beauty.”

⁷ The word *kunak* is of Tatar origin and means a friend or a trusted man. This word along with the word referring to the guesthouse itself *kunatskaya* was mainly used by Russian colonists; the natives used different words – *hashesh*, *hasha*, *blagha nybzheghu* – but since they were more difficult to pronounce, Russians substituted them with the Tatar and Turkish words. The Tatar/Turkish language was also used as a language of intercultural communication in the region. Following the established colonial-linguistic discourse, in his stories Keshev used words that the Russians were more familiar with instead of the native Circassian ones. He provides explanations of these terms in the footnotes designed to inform his readers about Circassian customs and traditions.

Nasika and other young people (both male and female) held vigil over him and kept him company. In order to entertain Zheraslan and prevent him from falling asleep, they engaged in conversation and played games making a loud clamor and chanting songs by his bedside. This Circassian ritual that Keshev briefly describes gives the reader an opportunity to glimpse at the ways young men and women interacted with each other. As seen in this episode, young men and women freely mingled, but since they were not given much voice in the story, there was no depth to the characters and to their representations.

Zheraslan, the wounded young man with whom Nasika fell deeply in love, happened to be the son of her future husband, Aitek. After spending four years in Aitek's house, Nasika met Zheraslan who just returned from the *atalyk*⁸ where he had spent the last seventeen years of his life. Nasika recognized him immediately as that same wounded young man who stole her heart at her father's house. Once, when her husband was away at a meeting of the Circassian military council, Zheraslan secretly visited Nasika, who was now his mother-in-law. Nasika confessed to him that she loved him and still wore her *corset*, the sign of her virginity. While she was trying to convince Zheraslan to take her and run away together, they were both discovered in her room by the old man who unexpectedly returned home.

The author pauses here for a moment without revealing the immediate outcome of this scene and creates a highly suspenseful situation. The reader learns of the outcome of this story from the I-narrator who suddenly appears in the narrative as an eyewitness to the most dramatic and disturbing scene in the story. The travelling narrator, who, as he explains, was "driven by his curiosity and passion for the nomadic life" (138) happened to be in that village where he witnessed the following scene on the bridge: several men standing on top of the bridge lowered the body of an insanely screaming woman with her arms and legs tied with a rope into the river. After keeping her under the water for a while, they

⁸ The institution of *atalyk*, whereby the children of Circassian nobility were entrusted at an early age to their vassals to be raised and trained in a military fashion, was a longstanding tradition in Circassia.

pull her up and repeat this action several times until the screaming ends. Finally, the body of the unconscious woman was brought up and placed on the bridge, where the narrator could see her: "The water gushed from the mouth and the nose of the woman. Her black braid cut in half and heavy from water was lying around in ugly lumps in the dust. Her blue face and her swollen stomach were disgusting to look at" (140). After asking the local men, why they were doing this to the poor woman, the narrator receives the following explanation from one of them: "'She is insane,' he replied with outrageous calm in his voice. 'This is the way our *khakims*⁹ cure all of those who lost their mind...'" (140). The narrator further notes that all villagers who observed this action as bystanders agreed that it was the only way to calm the woman whenever she was seized by insanity, the only way to "cure" her. In the beginning, the I-narrator who observed this scene – although he was at pains to clearly distinguish himself from his "barbaric" countrymen who indifferently watched the scene – admitted that he was "so disturbed by the desperate cries of the woman that he could not utter a word during the whole operation" (140). Later, however, he became a participant when he bent over the woman to check her pulse and stayed with her until she regained consciousness, thus clearly posing himself as a more civilized person.

This was also the moment when the narrator had a chance to take a closer look at the woman:

I peered into her face for quite some time. It still had the traces of outstanding beauty. The thin line of her black eyebrows, her big eyes, delicately rounded chin and a tiny mouth clearly

⁹ Here Keshev uses the Arabic word for "doctor" in order to demonstrate the backwardness of Islamic traditions and practices, and their negative impact on his countrymen who, instead of healing the woman, basically subjected her to torture. It is, however, questionable that the Islamic practices described by the author had such an impact on Circassians who had their own indigenous practices of healing. The healers (*aza* in Circassian means not only "doctor," but also a "skillful person") as those who possessed all kinds of knowledge held a respectable position in Circassian society.

demonstrated that this woman was not intended for such a deplorable state. Her proportioned body was amazing. I was struck, however, by one feature which had awakened in me a terrible suspicion – the tip of her nose had been cut off. (140)

The narrator then reports that after the woman comes back to her senses, she starts looking for something, until one of the men hands her what she was looking for – a wooden stump wrapped in rags (a dressed wooden “doll” that looks like a scarecrow) that she passionately hugs and kisses. Shortly thereafter, the woman becomes quiet and ties the wooden doll to her back and takes off. The narrator who admits that he was “shaken to the core” by what he has witnessed asked the local men to tell him who this woman was and why she had ended up like this. And, the local men related the fate of Nasika and her lover. Upon discovering his wife and his son together, Aitek severely punished both: he killed his son with a dagger on the spot, chopped off his wife’s nose, and, to make it worse, he tied his son’s corpse to the naked body of his wife and left her in a locked room for several days. As a result, the woman descended into madness.

It is worth noting that Keshev’s protagonist admits at this point, at the end of his narrative:

I knew Nasika’s story in general, with the inevitable errors and exaggerations, even before this incident. In the guest house of Karabaty, I asked people to tell me her story, and for the first time I heard the terrible ending of this grim tale. I cannot doubt the truthfulness of my host’s [the master’s¹⁰] narrative. (141)

Thus, the narrator points out that his account of Nasika’s story presented to the reader could be inaccurate, marking him as unreliable source of information, but he insists on the authenticity of his host’s narrative. This position of the narrator contradicts the statement of the author himself who indicated that his primary goal is to give a realistic account of the ordinary life of his countrymen. Instead, the author creates a conventional romance that turns into a horror story. He also clearly uses this scene to

¹⁰ Keshev uses the phrase “*khozyaiskikh rasskazov*” [the host’s or the master’s narrative]; *khozyain* has a double meaning in Russian: the host and the master.

distinguish his main protagonist, the I-narrator or the male traveler, as a Europeanized and civilized individual from his "barbaric" compatriots, thus mimicking the colonizer's position and the "master's narrative." The narrator ends the story with the following comment:

Nasika's lot, however, was much more enviable than that of many others of the same sex. She gave her first passionate kiss to the very same young man who flashed in front of her like a dream and had taken possession of her heart ever since. (142)

This remark conspicuously reminds us of Pyotr Vyazemsky's description of the Circassian maiden in his 1822 review of Aleksandr Pushkin's poem *The Prisoner of the Caucasus* - "a woman who has loved has fulfilled all that she was destined for in this world, and she has lived in the fullest sense of the word" (Vyazemsky, 48).

It is important to understand how the Circassian woman is constructed in Keshev's texts, what functions she serves, and in what ways she is necessary to his discourse. The story focuses on one of the most recurring and dramatized themes in literary texts, namely a marriage arrangement and the devastating consequences of a love affair. The woman in this case becomes the center of scrutiny (her lover is dead and out of the picture) revealing the patriarchal tendency to objectify her. Her sexuality becomes a basis for a multitude of dramatized complications that emphasize her contradictory or dichotomous nature – she is categorized socially, literally, and artistically as both virgin and whore. In the beginning of the story, she is portrayed as young, beautiful, and virtuous, but as the story progresses, she is reduced to a deceptive, sick, insane, and physically altered or ugly woman. Nasika's identity is defined strictly in sexual terms with an emphasis on her femininity, her beauty, her physical appearance, her sexual encounter(s), but her *self* remains unknown and mysterious.

In a typical colonial representation of the relations between indigenous men and women, Circassian men, who represent the "dark side of modernity," patriarchy and backward traditions, are portrayed as perpetrators of violence against Circassian women. In Keshev's narrative, Nasika is transformed from a beautiful, pure,

and angelic person to an ugly, insane woman with a disfigured body, who from the very beginning is under the total control of men in her society. Her dramatically deformed appearance is very disturbing. Symbolically speaking, her body was first beautifully assembled and then disassembled. She is marked by insanity and disfigured as a result of her rebellion – her love affair. By choosing love over the obedience to her much older husband, Nasika resisted the patriarchal order, and she is severely punished for challenging the existing order and disobeying the authority – as is her lover. This excessive violence, perpetrated by the patriarchy, as well as the excessive preoccupation with beauty and femininity, are characteristic of colonial representations of indigenous peoples. The metaphors employed by Keshev are thus allied with culturally defined roles: native men are marked by excessive violence and cruelty, they are Muslims, and plunderers; native women are marked by excessive beauty and passion, they are voiceless and relatively static. Such representations of colonial masculinities and femininities imposed certain gender constructs.

Keshev seems to criticize the male-dominated society with its obsolete practices. He calls for modernization, but disregards the traditional values, because to his mind tradition equals regress. Thus, his image of the Circassian woman as a passive victim, and the culture in general as barbarian reflect Russian imperial views, but in many instances, the author also contradicts himself through his ambivalent position. The main protagonist in Keshev's story is fascinated with the European rhetoric of modernity and juxtaposes it with the patriarchal nature of the traditionalist society that in his view inevitably oppresses and harms local women. He shows that in a patriarchal world, men develop a sense of entitlement to women; they have a right to women that women do not have to themselves. Keshev's women are domesticated and seen as objects of exchange between male partners.

Yet even as he perpetuates the mythology about the Circassian women, he also inadvertently unmasks it, and in doing so lays bare the structures that bind women. Describing Nasika's virtues and how much she was loved by everyone around her, Keshev writes, for example:

Our mountaineer appreciates a woman while at the same time he oppresses her. Circassian man enslaved the woman; following the example of the dissolute East, he degraded her to the level of the toy. But at the same time he made her the object of his enthusiastic praise and hymns. Any offender who comes under the protection of a woman is considered to be untouchable. (113)

In this passage, Keshev combines the rhetoric of the “oppressed woman” with the notion that she is being constantly praised by men in her society and possesses certain powers that are socially important. In the last sentence of the quote above, he refers to the enormous power that a woman was able to exercise by stopping the deadly disputes between her countrymen. What Keshev mentions here in passing is the right and the power of women to stop a duel or other types of revenge and violent situations, such as blood feuds between men, and to reconcile enemies. It is this ancient Circassian tradition, still preserved and practiced in the nineteenth century that testifies to the fact that women were structured differently in the indigenous societies than they were represented in imperial texts. Not only were they “mingling” into the supposed affairs of men, but they also had certain responsibilities in maintaining and restoring social order in the society. It is this ambivalent position and the threads of counter-hegemonic thoughts that make Keshev’s narratives at once very simple and extremely complex.

In his story *The Two Months in the Village*, for example, the author describes an encounter between the main protagonist (the I-narrator) and a young Circassian woman named Zalikha at a “berry picking” party. The episode portrays a group of young men and women spending the entire day together interacting with each other, and entertaining each other while picking berries. The I-narrator, who immediately took a liking to Zalikha from the moment he saw her, expressed his surprise by her “courageous behavior” several times, first when she openly chose him to accompany her during the walk by directly rejecting another suitor, and then when she jumped with him on his horse and embraced him tightly when he lost control of his horse. And, yet the narrator poses a question: “Could one expect from such a lowly

being as a Circassian woman such an open and bold expression of her ideas?" (57) This statement stands in stark contrast to the scene's description, making evident the dissonance between the assertive actions of women and the degrading comments of the narrator.

While mimicking the colonizer and rehearsing the rhetoric of modernity, the narrator blames the "barbaric" East for the degraded position of women, but at the same time, presents instances in which the indigenous women are structured differently and do not conform to his own assessment of them. Keshev's narratives both support and expose the patriarchal and colonial power system that subjugates women. However subversive some aspects of Keshev's vision may be, his work carries the dominant ideology about women; he both participates in the mythologizing process and sets out to critique a patriarchal society that objectifies and victimizes women. The violent acts perpetrated against Nasika and other women represented in his stories are the symptoms of an intensification of the patriarchal tendencies in Circassian society. Some other Russian/European commentators also reported in their eyewitness accounts on the similar punishment of women who had committed adultery. However, what Keshev fails to demonstrate is what the source of this societal transformation is. He blames this transformation on the decadent East and Islam. Keshev's commentary on how Islam and Islamic practices influenced Circassian society are extremely negative – his portrayal of the imam at Nasika's wedding ceremony is dismissive and "demonizing," using terminology such as "lustful" and "dirty" (119). By the same token, he depicts a traditional Circassian wedding ceremony as barbaric (with an emphasis on dirt) including such "primitive activities" as dancing, horse racing, gaming, and shooting.

Hoping to change or reform his fellow mountaineers, Keshev fell "victim" to the rhetoric of the colonizer and to the "spell of modernity." He criticized the "primitive" ways of his own culture and praised the modernity introduced by the European/Russian cultures; he saw them as superior to his own. Keshev showed Circassians as being out of step with modernity and promoted

union with Russia as the best way for Circassian people to survive and advance in the modern world.

And yet, to some extent, Keshev does attempt to unsettle dominant categories. Through one of his characters, for example, the author expresses the idea that Circassian culture does not lack either sophistication or spirituality and is not so inferior to the European enlightenment. In fact, even in the nineteenth century Islam and Islamic practices were not as widespread among the Circassians. The external Islamization of Circassians that occurred mostly under the late influence of the Ottoman Empire had never fully been completed. The Circassians partially preserved their indigenous belief system in *Tkha* (the supreme God), and *Khabza*, namely the Circassian traditional ethical code of behavior that regulated the relationships between men and women, adults and children in society, still remained very strong. According to *Khabza*, women, as well as men in Circassian society had rights and responsibilities. One of the woman's rights was a free choice of her future husband, and one of her main responsibilities was to ensure the continuation of her kin. If for some reason this did not happen, for example due to the age of her husband, she had the right to leave her husband.

The myth of modernity based on the idea of progress and development and the casting of tradition as its dark *other* lies at the core of Eurocentrism. It has undoubtedly affected the ways in which non-Western cultures were viewed and interpreted. Keshev supported the modernist ideology and the colonial project, which was part of this ideology. By demonstrating the barbarity and cruelty of local men, however, the author failed to mention the technologies of violence that were used by the Russian Empire during the colonial conquest of Circassia - the burning of villages and crops, the dispossession of their lands, and the expulsion of the majority of Circassian population to the Ottoman empire. According to Maja Catic, the Tsarist deportations were motivated by the logic of settler colonialism, aimed at permanently removing

Circassians as competitors for land and resources (Catic 2015, 1698). This violent incorporation of Circassian territories was intended to permanently extend the territorial jurisdiction of the

Russian state over the North Caucasus. And, yet in typical Russian colonial narratives, only local Circassian men are represented as cruel, vengeful, and alien to humanism.

The association of the local men with violence - a stereotype that has been revived even today, in post-Soviet Russian society - and the subsequent "liberation" of the oppressed local woman served as justification for the Russian/Soviet imperialism. Russia, as an "enlightened and modern" empire, assumes, then, a supervising position over the "impulsive, quick to anger, self-destructive, excessively macho, and exhibiting a pronounced lack of personal self-control mountaineers" (Jersild, 104) who are clearly incapable of self-governance. The feminization of aboriginal males was never widely used in the colonialist interpretation of the North Caucasus, but local men were associated with violence. They were portrayed as violent, barbaric, and savage; therefore, the "gender and sexual problematic was used by the Russian imperial rhetoric in its justification of colonization coded as emancipation of the local women from the horrible male dictate" (Tlostanova 2010, 78).

Similar representations of Circassian men, we find in Keshev's stories. In the *Scarecrow*, all village men are portrayed participating in violence against Nasika – the father, who loved his daughter so tenderly, but then decided to give her away to the old man; Aitek, who was overcome by his desire to the much younger woman; and even Zheraslan, who refused to run away with Nasika, stating that the "betrayal of his father would be something that he would not wish even upon his enemy" (137). And of course, Aitek and all other men in the village participated directly and indirectly in the physical abuse and the disciplining of Nasika's body. Significantly, Zheraslan's characterization is marked by ambivalence; he is the object of Nasika's affectionate love and admiration, even after he was killed and turned into a piece of wood that resembled the scarecrow. The metaphor of the scarecrow that acquires a central position in Keshev's narrative is attributable then to both characters representing the disfigured body of Nasika and the dead body of Zheraslan, and to what

happened to their love in this “primitive” society that supposedly did not attach any value to women and their feelings.

Zheraslan’s ambivalent position, however, marks him not only as a victim, but also as one of the local men who are always demonized in Keshev’s narrative. In one paragraph, the author praises him for his bravery on the battlefield, in the next one, he stigmatizes and even feminizes him:

His facial features were not only exquisitely subtle, but also marked by an almost feminine tenderness: if he would be dressed in women’s clothes, then no one would recognize him as a man... As a true child of this half-savage region, Zheraslan loved to brag to his friends about his amorous conquests, even though half of them were not true, at the same time however, this boaster never talked about his acts of bravery on the battlefield. (133)

Similarly, Aitek was characterized as a “very old man who was married five times before he took Nasika as his wife” (126), which seems to be another instance of gross exaggeration on the part of the author. His predatory nature is described as follows:

Aitek felt that he was a thief who stole a whole life of an innocent creature. But what tormented him was not his conscience - no! With his conscience he will never stand on ceremony. He was tormented by the belief that one who steals is in turn robbed. ‘A man should not trust three things, - said prince Aitek – his horse, his rifle, and his wife.’ ...At the first sight of his wife, Aitek became convinced of the possibility of her betrayal.” (131)

Aitek’s distrust and his suspicion of his wife that intensified to the point that he forbade not only men but also women to visit her stands in stark contrast to the descriptions of the European travelers who visited Circassian lands. Most travelers reported that they have noticed that unmarried Circassian women have been freely interacting with the opposite sex and that the relationship between Circassian men and women, between husbands and wives was based on trust and respect. Certainly, the gender hierarchy presented in the story could be interpreted as evidence of the increased patriarchal tendencies and militarization of Circassian society at this pivotal point in its history, but it is the

narrator's position that makes us suspicious of his interpretation of this history. By reducing the Circassian men and women to absolute difference, Keshev also erased the possibility or the necessity of understanding or knowing them. By doing so, he also participated in the erasure of indigenous forms of knowledge and of the local cosmology, even though he refers to some of them in his texts. This self-orientalizing tendency of Circassian colonial subjects signals a deep internalization of the borrowed European Orientalist clichés and is said to be one of the major accomplishments of Russian colonization (Tlostanova, 2010).

Keshev adopts wholesale Romantic evocations of native life as a cruel anarchy and a recurring cycle of violence. His stories re-enact the colonial conflict between savagery and civilization, where savagery retains an upper hand. Even though his conviction of Western/Russian superiority is sometimes shattered, the hierarchies remain in place throughout. The colonialist consciousness or "mental colonization" of the national elites is usually attributed to the colonial education they received. Russian language and literature played a key role in naturalizing European/Russian values. Thus, the knowledge which made possible the advance of the colonized within the colonial system, and which furnished the terms of their protest, entrapped them at the same time.

The persistence of this kind of imagery in the texts of early colonial writers demonstrates the difficulty of transcending the dominant language of empire, literary and figuratively. Zarina Kanukova's play *The Bridge* (2006), on the other hand, transcends this boundary. As I mentioned earlier, Kanukova re-writes Keshev's story in the Circassian language, and thus disrupts the process of privileging Russian as the language of Empire and of the canon. By doing so, she strips the text of the cultural authority invested in it by the language; she contests and reconfigures the values, attitudes, and ways of seeing the world that inform Keshev's narrative. The power of Nasika's image created by Keshev is undeniable. The questions that arise then are: How does Kanukova reimagine Nasika and her story? How does she forge the relationship between men and women, between image and

identity? And, how does the restaging of these relationships promote new ways of imagining the encounter between *self* and *other* or between self as other?

Kanukova devises several creative tactics for “misrecognizing” hegemonic imagery and for complicating the opposition between “subject” and “object” of the Orientalist, colonial, masculinist nationalist gaze. Firstly, she introduces in her play two girls named Nasika - the “first” Nasika is the one before she turned insane, and the “second” Nasika is the one who is “insane.” They both appear almost at the same time on stage, thus disrupting the linear progression of Keshev’s story and the objectification of the main heroine who gazes at her *self* as the *other* since the spectators also have a simultaneous view of both of them. Another subversive tactic deployed by Kanukova is the use of the *bridge* as a potent metaphor for transcending the static positionality of the characters and decentering the dichotomous constructions. It is an important element in the staging of the play, which is described as follows: the bridge hangs above the stage with several rooms around it; the one directly underneath the bridge is Nasika’s room in Aitek’s house; the other two are Nasika’s own room and the guestroom in her father’s house. The bridge as a metaphor is connected with the multiplicity of points of view that allow the object to be viewed from various different angles and therefore helps to overcome the singularity of the perspective. As metaphors, bridges also symbolize connection, communication, transition, and the states of in-betweenness, and are therefore a useful tool for accessing the relationship between image and identity.

The opening scene in Kanukova’s play begins with several masked men dragging the screaming Nasika (the “second”) onto the bridge, and as they lower her body into the water the screaming ends. So, right at the beginning of the play, the spectator is made uncomfortable by being confronted with a violent scene that is intensified by the sound of a woman’s scream. This stands in stark contrast to Nasika’s appearance in Keshev’s story, whose fame and beauty was mentioned in the text even before she appeared in the guestroom with the other girls and

boys to entertain the wounded Zheraslan. Also, the men who perform this violent act in the play are unknown and unrecognizable because they are wearing “masks” – their true identities (their faces) are hidden from us.

In the play, after the “second” Nasika is brought up from the water onto the bridge and regains her consciousness, she approaches one of the rooms on the stage and sees the “first” Nasika surrounded by her girlfriends who unsuspectingly engage in their activities – they are putting colorful ribbons into Nasika’s hair. From that moment on, the “second” Nasika tries to intervene and manipulate the action by asserting herself in bizarre and compelling ways. She encourages the other Nasika to disobey her father and not to marry the old man. And then she challenges the authority herself by appearing to the old man (Nasika’s husband) and aggressively confronting him. Her behavior is truly subversive, and in a way it reinscribes her attitude towards marrying this old man; she confronts him directly by questioning his behavior: “You are the age of my grandfather! Why did you take me as your wife?” She even tries to kill him - the “second” Nasika took out the old man’s dagger while he was asleep and pointed it toward him. Her defiant attitude is expressed by both her behavior and her language; she calls Aitek a “stinky old man.” Her dark humor and manipulative behavior, her sudden appearances and disappearances convey her trickster-like qualities.

Kanukova destabilizes the power hierarchy in her play by introducing multiple voices and transgressions. Nasika in Keshev’s male-centered narrative barely utters a word. The Nasika(s), and the other characters in the play, feel real, because they speak up and they speak their own language. In addition, men and women are presented interacting with each other. Kanukova uses vivid colloquial language in order to recreate the characters and their situations. In this play, the author engages in a conscious deconstruction of Orientalist stereotypes and moves towards a positive self-identification. She expresses a feminine sensibility that demands justice, and she examines love relationship from a woman’s point of view. The double character introduced by Kanukova could also be interpreted as the mirror image of

Keshev's alienated sense of self and the painful process of self-estrangement. But, it could also suggest that Nasika is no longer able to live inside that body; she feels the need to step outside the body which is both hers and not hers at the same time.

In Kanukova's play, the image(s) of Nasika are closer to the depictions of women in indigenous cosmology, where gender roles are more fluid and defined by non-sexual concepts. They are based on different factors, for example, on the age or social status of women (Shami 2000, Tekueva 2006, Tlostanova 2010). In contrast to Keshev's story, Kanukova does not focus exclusively on gender-based oppression, but instead highlights how an evil act of one individual – the desire for a young woman – destroys the lives of two people. Kanukova's heroine challenges the patriarchy differently. She puts more emphasis on the responsibility of an individual with regard to upholding the traditional values of Circassian society that considers certain actions that damage the lives of people and that tip the balance of the social order as being unacceptable. For example, an old man marrying a very young woman is considered to be a moral perversion and a loss of dignity on part of the man, because in Circassian traditions gender and age are more significant categories than sex. Circassian men recognize not only the feminine virtues of women, but also the masculine traits. Therefore, the disorder is caused by the older male's desire towards a much younger female who could be his granddaughter. Kanukova sees this condition of women as the consequence of the moral perversion of a man who failed to live up to the values of Circassian traditions – respect for women and the dignified position of elderly people in Circassian society. The play seeks recognition of women as females and exponents of the feminine but also as a reason to reform the distorted nature of men and of humanity in general – in the play people who participate in violence are all faceless and masked. While Nasika in Keshev's story accepts the symbolic patriarchal order as it is, she lacks potency and agency. Her madness seems a natural outcome when it is viewed in the context of the gradual disintegration of the central character. Kanukova as a female author-dramatist transforms the novel into a performable and utterable work that,

whether produced on stage or not, promotes a woman-centered resistance to the lack of female agency in Keshev's nineteenth-century novel and the powerlessness and objectification of Circassian women. Most importantly, Kanukova's construction of Nasika destabilizes the canonical representations of Circassian women in nineteenth-century colonial literary texts by presenting female characters as agents with complex identities that are no longer perceived as "aliens" or "victims" but rather as microcosms of the world (including, rather than excluding them). They are not fixed in any particular constructions of themselves; therefore, they are open to self-construction through multiple (trans)formations. In other words, these "new models" challenge the received concepts and notions of the female, of native Circassian women, and particularly the notion of submissiveness that has marked so much of the colonial literature and the Russian literary canon. Kanukova's counter-narrative with its focus on women's agency and authority, re-inscribes and re-signifies the representations and the experiences of Circassian women.

BIBLIOGRAPHY

Ashcroft, B. Griffiths G. Tiffin. H. (2006), *The Post-Colonial Studies Reader* (Second Edition). London and New York: Routledge.

Boehmer, E. (1995), *Colonial and Postcolonial Literature: Migrant Metaphors*. Oxford: Oxford University Press.

Catic, M. (2015), "Circassians and the Politics of Genocide Recognition", *Europe-Asia Studies*, 67/10, 1685-1708.

Fanon, F. (1967). *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press Inc.

Jersild, A. (2002), *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*. Montreal and Ithaca: McGill-Queen's University Press.

Kanunova, Z. (2006), *L'emyzh [The Bridge]*. Nalchik: "Oshkhamakho".

Keshev, Adil-Girei. (1976), *Izbrannye Proizvedeniya [Selected Works]*. Edited by Raisa Khashkhozheva. Nalchik: Elbrus.

Khan-Girei. (2008), *Notes about Circassia*. Edited by V. Gardanov and G. Mambetov. Nalchik: El'Fa.

Khashkhozheva, R. Kh. (1976), *Adil-Girei Keshev, Izbrannye Proizvedeniya [Selected Works]*. Foreword by R.Kh. Khashkhozheva. Nalchik: Elbrus.

Shami, S. (2000), "Engendering Social Memory: Domestic Rituals, Resistance and Identity in the North Caucasus." In *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey*. Edited by Feride Acar and Ayşe Günes-Ayata, 306-332. Leiden, Boston, Köln: Brill.

Tekueva, M. A. (2006), *Muzhchina i Zhenshchina v Adygskoi kul'ture: Traditsii i Sovremennost'* (Man and Woman in Circassian Culture: Tradition and Modernity), Nalchik: GP KBR "Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolutsii 1905: Él'-Fa.

Tlostanova, M. (2010), *Gender Epistemologies and Eurasian Borderlands*. Comparative Feminist Studies Series. New York: Palgrave Macmillan.

Vyazemsky, P.A. (1822), "On *The Captive of the Caucasus*." *Syn otechestva*, LXXXII, n. 49, 115-26.

“The North Caucasian Diaspora Factor” in the Soviet-Turkish Relations (1919-1921)

Tsvetelina Tsvetkova*

Abstract

The article examines the importance of the North Caucasian diaspora as a factor in the Soviet-Turkish relations within the period 1919-1921. It presents part of the activities of the diaspora members, who occupied high-ranked positions in the Grand National Assembly of Turkey, Ankara Government or were serious factors in the Turkish War of Independence. Therefore, their value both for Turkey and for Soviet Russia made them a part of the political games for supremacy in the Soviet-Turkish cooperation, which experienced moments of setback and mutual mistrust. The utilisation of the North Caucasian diaspora sentiments and aspirations towards the original motherland was well used to exert political pressure and to open possibilities for realisation of the political aims of Ankara or Moscow. The current article considers two main directions of activities of the diaspora, which had an impact on the Soviet-Turkish relations: 1. Diplomatic activities, supporting the independence of the newly established Mountainous Republic in North Caucasus; 2. Activities, related to participation in the communist movement in Anatolia. To what extent these activities were a self-initiative or a well-prepared political plan is to be discussed as well.

Keywords: North Caucasian diaspora, Turkey, Soviet Russia, diplomacy, communism

Sovyet-Türkiye İlişkilerinde “Kuzey Kafkasya Diasporası Faktörü”

Özet

Bu makale, 1919-1921 döneminde Sovyet-Türk ilişkilerinde bir faktör olarak Kuzey Kafkas diasporasının önemini incelemektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Ankara Hükümeti'nde üst düzey görevlerde bulunan veya Türk Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynayan diaspora

* Tsvetelina Tsvetkova, PhD in History, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Department of Modern and Contemporary History, e-mail: tsvetie_harlin@yahoo.com.

(Received/Gönderim: 15.04.2021; Accepted/Kabul: 23.05.2021)

üyelerinin faaliyetlerinin bir bölümünü sunmaktadır. Dolayısıyla hem Türkiye hem de Sovyet Rusya için değerleri, onları aksilikler ve karşılıklı güvensizlik yaşanmakta olan Sovyet-Türk işbirliğinde siyasi üstünlük oyunlarının bir parçası haline getirdi. Kuzey Kafkasya diasporasının orijinal anavatana yönelik duygu ve istekleri, siyasi baskı uygulamak ve Ankara ya da Moskova'nın siyasi amaçlarının gerçekleştirilmesi için olanaklar yaratmak için iyi bir şekilde kullanıldı. Bu makale, diasporanın Sovyet-Türkiye ilişkileri üzerinde etkisini iki ana faaliyet yönünden ele almaktadır: 1. Kuzey Kafkasya'da yeni kurulan Dağlık Cumhuriyet'in bağımsızlığını destekleyen diplomatik faaliyetler; 2. Anadolu'daki komünist harekete katılımı ilgili faaliyetler. Bu faaliyetlerin ne ölçüde kendi kendine inisiyatif veya iyi hazırlanmış birer siyasi plan olduğu da tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkas diasporası, Türkiye, Sovyet Rusya, diplomasi, komünizm

The “fragile” balance that the Ankara government and the Bolsheviks tried to keep in their relations in Caucasus during the period of 1919-1921, while solving such serious issues as the political influence in the region, the border line and the transportation corridor for the Soviet material support, was also put to the test by another “Caucasian factor”. This time it developed on “local ground”, bearing the historical scars of Russian-Ottoman relations through the Caucasian diaspora that appeared in the Ottoman Empire at the end of 50`s of XIX c., after forced migration from the Russian Empire. The current article aims to examine the role of North Caucasian diaspora in the Soviet-Turkish relations, based on the methodology of the historical science, namely by using several concrete methods. The historical and narrative methods present the processes of formation of the “North Caucasian Diaspora factor” and its significance in the dynamic period of Soviet-Turkish cooperation – 1919-1921. The narration of past events, including adduced historical facts supports the theoretical construct of a sequence that displays the logical connection between concrete occurrences, linking Moscow and Ankara, and the political and diplomatic activities of the diaspora representatives. The analysis provides the possibility to identify the components and

characteristics of the North Caucasian migrants` engagement in internal and external politics of Turkey* as well as the point where it intersects with the interests of the newly-established Soviet and Turkish governments. The additional use of the method of classification of the diaspora activities, on the base of their sources, characteristics and directions, facilitates the systematic approach to the topic. The analysis also reveals the reasons for readiness to collaborate with or oppose to some of the two main political players. The focus on several leading diaspora representatives seeks to display their potential to influence or to be influenced while actively participating in the political processes. The document analysis of primary and secondary sources is highly contributory to the investigation of important details in the already mentioned aspects. Moreover, the article contains a critical approach to the primary sources and takes into consideration some already published works dealing with topics close to the current one, trying to propound a different and original perspective. Summarizing the information determines the specifics of the North Caucasian diaspora as a factor in the Soviet-Turkish relations in various stages of their development within the observed chronological framework.

The North Caucasian migrants were mainly Circassians – the last rebellious people against the Russians, but different groups also included Ossetians, Chechens, Dagestani people, etc. even though often the general term “Circassians” was used for all of them regardless of their origin (Gingeras, *The Sons ...*, 4). They were settled in different parts of the Ottoman Empire and through many hardships, started to integrate in the new realities. With the time passing, nobles with Circassian and in general Caucasian origin, had a leading role in the Ottoman government, Ottoman army, local and state administration, later in the Turkish National Movement and in the newly-formed structures in Ankara.

* In the present article the term “Turkey” has a particular role as synonym of the new formation, established with the beginning of the Turkish National Movement in Ankara and represented by the Grand National Assembly and the government there.

During the period of the Turkish War of Independence in Western Anatolia, where the role of the Circassian people would be leading for the confrontation with the Ankara government and would influence in some aspects the relations with Soviet Russia, there were 400 Circassian and Abkhazian settlements (Besleney, 61). Based on a survey made under the Greek occupation in 1922, Ryan Gingeras states in his book that the number of North Caucasians, who lived in the *sancak* of Hüdavendigâr alone was in total 108,000 (Gingeras, *Sorrowful ...*, 28). With respect to this the author assumed that “in the four provinces of İzmit, Hüdavendigâr, Karesi, and Kale-i Sultaniye (they – a.n.) could have numbered in the tens of thousands. Villages outside the towns of Bursa, Bandırma, Gönen, İzmit, Balıkesir, Manyas, Karacabey, Kirmasti, Biga, and Susurluk were settled with Adige and Ubih refugees. Large numbers of Abkhazians, Laz, Dagestani, and Muslim Georgians came to reside in the counties of Adapazarı, Sabanca (Sapanca – a.n.), Yalova, İzmit, and Bilecik” (Gingeras, *Sorrowful ...*, 28). Not only the number but also the division within the Caucasian groups, based on origin and political grounds, had important role in the activities of the minority members as they were reinforced by the presence of armed bands that were at the disposal of the confronting factions and by the external influence of the confronting international powers. In this regard, we can conditionally distinguish two main directions in which, through their engagement, the North Caucasian immigrant groups became a factor in the Soviet-Turkish relations:

1. Diplomatic activities (delegations in Europe, North Caucasus, negotiations with the Bolsheviks), supporting the independence of the newly established Mountainous Republic in North Caucasus and eventual return to some of the diaspora population to the motherland. The North Caucasian factor was more or less at the hands of the Ankara government, which could use it in order to bargain with Soviet Russia on crucial issues like the borders in the Caucasian region.

2. Activities, related to participation in the communist movement in Anatolia. The utilization of Bolshevism by Soviet Russia for achieving political aims in Anatolia by spreading

communism there, found grounds at the highest governmental level. Some representatives of the diaspora would contribute and become transmitters of the Soviet purposes, whilst others would follow Mustafa Kemal. Of no less importance is the role of Çerkez Ethem as he attracted the attention of the Bolsheviks, who made an attempt to involve him in internal affairs that would lead to strengthening of the Soviet orientation of Ankara.

1. Diplomatic activities in support of the Mountainous Republic in North Caucasus

The beginning of the First World War stimulated the activities of the diaspora in the Ottoman Empire, establishing committees and associations (Çelikpala, 427), which were developing ideas and plans for North Caucasus, using the confrontation between the Russian and the Ottoman Empires. They sent missions and delegations not only to the allies of the Sublime Port but to the neutral European countries, lobbying for the independent future of North Caucasus. The Ottoman government also saw good opportunity to take advantage of the aspirations of the Caucasian diaspora in strengthening its political influence, eventually reconquering parts of Caucasus and expanding its territories towards the Muslim and Turkic regions of Russia. The organisations of the Caucasian diaspora in Istanbul saw the future of North Caucasus in the form of independent confederation under the protectorate of the Ottoman Empire (Chochiev, 206).

After the October Revolution the situation in North Caucasus was very dynamic due to the appearance of several political formations searching for official recognition. They were all struggling to resist the Bolsheviks and the Whites, but at the same time the confrontation for power was escalating in the North Caucasian societies themselves. Anton Denikin described the situation in 1918, which the Voluntary Army had to deal with in North Caucasus in his memoirs by the sentence: “The North Caucasus was as before a boiling cauldron.” (192). In May 1918 the Republic of the United Mountaineers of North Caucasus and Dagestan (Mountainous Republic) was proclaimed by the Mountainous Government, established a year earlier (Göyüşov,

209; Kakagasanov et al., 15-16; 19-20). The North Caucasian diaspora in the Ottoman Empire strongly supported the Mountainous Republic and was mediator for its official recognition by the Ottoman government in June, 1918, as well as for sending Ottoman regiments in Dagestan, which was in line with the "Treaty of Friendship" they had signed (Koç, 128).

By the capitulation of the Ottoman Empire the Ottoman forces were withdrawn and the political situation made the Caucasian diaspora's elite turn to the "old supporter" – Great Britain. In the 20's of XIX c. it was the Russian Empire's expansion that threatened the British interests in Central Asia and India, which made Britain establish contacts with the Circassians. The plan was to use them as a tool in the intensifying Russian-British confrontation, which led to London's intervention in the Caucasian War through providing moral and material support for the Circassians. In the 30's of XIX c. this almost brought the two powers to the edge of a military conflict (Tsvetkova, *Diplomaticheskoe ...*, 406). Still, in the new post-war realities Britain was more or less sceptic about the future of a North-Caucasian Republic. A delegation of the North Caucasus Association (Avagyan, *Osmanlı İmp. ...*, 134-135), led by the Fuat Pasha (Thugo) submitted a petition to the British High Commission in Istanbul on 24 November, 1918. Their main requests were in 3 directions: 1. Recognition of the North-Caucasian Republic from Abhazia to Dagestan under British protectorate; 2. Organisation of a military operation for liberation of the taken by the Bolsheviks parts of North Caucasus; 3. Providing assistance for the return of a half a million Caucasians to their homeland and restitution of their lands. The petition was examined in London but the prepared in April 1919 response was the inadmissibility of the resettlement of the Circassians in Caucasus, offering solution within the Entente's interests in the Near East (Chochiev, 206). Not only the British scepticism, but two more aspects should be considered: First, it was the support for the Whites against the Bolsheviks and the support of the British command for the occupation of North Caucasus by the Denikin's Voluntary Army, which, in May the same year, put an

end to the de facto existence of the North-Caucasian Republic. The second aspect, directly related to the first one, was the destiny of Russia itself and the refusal to solve any other issue, related to its former territories, before clarification was received for this one. If the Whites won against the Bolsheviks, the respective territories would be considered an inseparable part of Russia.

After the Armistice of Mudros (30 October 1918), contacts between Caucasians in Istanbul and representatives of the North-Caucasian Republic were resumed. The official delegation of the North-Caucasian Republic to the Paris Peace Conference, which had to wait for its permission to continue its travel to Paris in Istanbul (Vachagaev, 174-175), was actively communicating with Caucasian activists and others close to the Nationalists. Short accounts of impressions from several meetings with Circassians in Istanbul were given by Hasan Hadzarat (one of the delegates) in a letter to Pşemaho Kotsev in 28 February, 1919 (Kakagasanov and Kajmarazova, 150-153). The representatives of the delegation were asked to present their point of view about the future of Caucasus and the republic itself, as Hadzarat emphasized on the fact that the northern border was of a serious interest to their hosts, who imagined it up to Eisk. It might be considered strange but the Circassians did not refer to Russia negatively and believed that “in no case should we quarrel with it” (Kakagasanov and Kajmarazova, 153). The Circassians shared with the delegates the wish of half a million mountaineers to return to their motherland and asked for any assistance that could be provided in this regard. They also showed the respective memorandum to “the civilized world” with all their claims, including the necessity of creating conditions for securing the return to the motherland. In order to defend their claims, “the Circassian Club” as H. Hadzarat called it, had its delegation for the peace conference, led by Bekir Sami Bey as the delegation would work in full conformation with the one of the Mountainous Republic. H. Hadzarat noted the fact that with the return of the expelled 60 years ago Caucasians, the fear of the Russian majority in North Caucasus would vanish.

The activation of the highly ranked officers of Caucasian origin in the Ankara government was another aspect of the diaspora activities, related to the North-Caucasian Republic. They tried to establish parallel and unofficial politics with Soviet Russia, which in concrete moments could be even considered as contradictory to the Ankara government's interests. From alternative perspective, the relations between the mountaineers and the diaspora could be utilised for the purposes of the Kemalists, who aimed to reach maximum benefit from their cooperation with the Soviets in relation to political and territorial issues, thus possessing the means to exert pressure over Moscow. As A. Avgyan states: "Especially the turning of North Caucasus into a tool for negotiation with the Bolsheviks in return for some privileges beyond the Caucasus caused the Kemalists to choose to use the Circassians in their relations with the Bolsheviks." (Avagyan, *Osmanlı İmp. ...*, 233)

The official politics of Mustafa Kemal's government saw the Caucasian region as a vital connection between the Ankara and Moscow governments for transportation of material support for the National Movement and the struggle against the invaders. The self-proclaimed republics in Transcaucasia were accepted as a tool for the Entente to establish a barrier between Soviet Russia and Turkey. Still, Mustafa Kemal accepted that the interests of Azerbaijan and North Caucasus had to be considered in the relations with the Soviet government (Chochiev, 206). Regarded as a lack of clear approach of the Ankara government to the North Caucasian issues, the diaspora was eager to stimulate more interest and support for the independent movement of the mountaineers. The last were also sending different representatives in Istanbul to search for support and according to the memories of Mustafa Butbay, namely one of these representatives, whose name was Ebubekir Pilyef, managed not only to meet with Mustafa Kemal in Sivas, but also to convince him to send an official delegation to North Caucasus. As a result, in the beginning of 1920 a special delegation, part of which was the Abkhazian activist and public figure Mustafa Butbay, left for North Caucasus in order to "create unity and togetherness", as

this initiative was with Mustafa Kemal’s consent (Butbay, 1; 7). M. Batbay, who accompanied İsmail Hakkı Berkok and Aziz Meker, revealed in his memoirs the complicated situation in the region due to the existence of different factions of supporters for the local leaders, the Bolsheviks, or the Whites. “The heroic Highlanders, who fought with Tsarism for nearly a century to defend their independence and their land, cannot take advantage of the opportunity they have today” (Butbay, 21). In the following 3 months the delegates organised meetings with leaders from Chechnya, Dagestan and Ingushetia, in order to orientate themselves in the local political views and thoughts about the independence and unity of North Caucasus. The main aim was to unite the mountaineers and to raise their morale for fighting for their freedom, which meant not only against the Whites, but in fact against the Bolsheviks, whose propaganda already had supporters in the still not occupied by them territories. Officially, the delegates were not entering into conflict with the Bolsheviks, even relying on their support during the travel - “But we considered it our duty to help the Bolsheviks as long as they stayed true to their promises, saying that every nation, demanding its right would be free.” (Butbay, 34) This situation changed on 6 May, 1920, when the efforts of the delegates resulted in the convocation of a “National Assembly” close to Vedeno (it was already occupied by the Bolsheviks – a.n.) where the delegates of the mountaineers voted to fight for their independence, opposing the Bolshevik representatives. The “National Assembly” gathered again on 11 May, 1920 and among the decisions, related to sending official representatives to foreign countries with the mission to announce the newly established temporary government, it elected the son of Imam Shamil – Muhammed Kamil Pasha, who lived in the Ottoman Empire, to take the lead of the movement (Göyüşov, 340; Butbay, 51). According to Sultan Murad, after the fall of the Ottoman and Russian Empires a conference was held in Istanbul, where the Caucasian immigrants “discussed the future of the Fatherland, with respect to the principles of self-determination of nations, which President Wilson had appealed for. It was recommended

that Kamil Pasha go to the Caucasus, with two aides from Chechnya, and two from Circassia, to prepare for total uprising, leading to a general revolution” (184). In fact, it was not important whose initiative it was to invite him or appoint him as the leader of the movement for independence of the North Caucasians. What was important was the symbolic relation with Imam Shamil, who continued to be an inspiration for the mountaineers. Arriving in Istanbul, Muhammed Kamil sent his son, Mehmet Said Shamil, to Caucasus where he had to fight with the Soviets. The young grandson of Imam Shamil arrived first in Tiflis (Tbilisi) at the end of June, 1920. As Georgia itself was threatened by the Bolshevik occupation following Azerbaijan, it supported the North Caucasian resistance against the Soviets. Moreover, the government in exile of the Mountainous Republic was hosted in Tiflis, from where it continued its international diplomatic activities. There Butbay managed to meet Mehmet Said Shamil, however, even after explaining the complicated situation in Dagestan and Chechnya due to the Bolshevik occupation, he could not convince Said Shamil not to leave for North Caucasus (Butbay, 101). After meeting with the French mission and representatives of the Georgian government, which provided him with financial support, Said Shamil left for Dagestan. There he met with the Imam of North Caucasus Najmuddin Gotsinsky (Donogo)¹, with whom an agreement was reached, following which the active operations against the Bolsheviks started (Smyslov, 8). Said Shamil made an attempt to unify the religious leaders in North Caucasus against the Bolsheviks and to convince them to continue the struggle under

¹ Najmuddin Gotsinsky (1859? - 1925) - political and spiritual leader. His father was one of the *naiibs* of Imam Shamil. In May, 1917 he was elected Chairman of the Spiritual Council (mufti) of the Union of the United Mountaineers of the North Caucasus and Dagestan. Gotsinsky was elected imam of the North Caucasian mountaineers in August same year. He was one of the leaders of the counter-revolutionary movement in Dagestan in 1917-1921. After suppressing the rebellion in Dagestan, Gotsinsky fled to Chechnya. From 1921 until his arrest, he was hiding in Chechnya and the Khasavyurt district, trying to continue the resistance.

his leadership (Alieva and Asker, 105). On 4 January, 1921 in Andi he gathered a Council where a decision to spread the resistance from Dagestan to Chechnya was taken. Still, the occupation of Georgia by the Red Army stultified the resistance of the mountaineers as they became surrounded from all sides by the Bolsheviks, who cut their connection with the rest of Caucasus. Soon after, the Bolsheviks managed to suffocate the resistance and to deal with its leaders. Said Shamil and his compatriot Sultan Murad returned to Turkey, where they “were greeted with a lavish ceremony, presided over by Kâzım Karabekir” (Murad, 187). After this “adventure”, Said Shamil was a guest of Kâzım Karabekir in Kars, where they discussed a possible organisation of a revolt in North Caucasus. Additionally, by the initiative of the latter, the formation of a detachment of Circassians in Samsun to serve in Kars commenced (Avagyan, Osmanlı İmp. ..., 241). The meetings between Said Shamil and the commander of the Eastern Front did not escape the Bolsheviks’ attention and the Soviet Consulate in Trabzon received intelligence information about these. This made Karabekir send Said Shamil to Erzurum, waiting there for additional instructions. Two months later, there was no news, and Said Shamil sent a letter to Kâzım Karabekir. In response, Kâzım Karabekir recommended Said Shamil to leave for Istanbul where to support the established “mountainous committee” and meet with Bekir Sami Bey to discuss how an eventual revolt in North Caucasus could be supported (Avagyan, Osmanlı İmp. ..., 241-242). All these developments happened in a period when there was already a Turkish-Soviet agreement for friendship, the Turkish army withdrew from Tiflis, but the negotiations with the South-Caucasian Soviet Republics were still ongoing. Having in mind this background and the tension for the Soviet-Turkish relations at that moment, it is not surprising that the diaspora representatives were again “utilised” in order to exercise pressure on the Soviet government for concessions, especially regarding the solution of the border issue. Due to this we cannot consider the diaspora initiatives only as unauthorized, even if some were such. In fact they were in a broad aspect contributing to the general line of Ankara government.

In this direction, attention is to be paid especially to Bekir Sami Bey – the son of Musa Kudukhov (Degoev)², a diaspora representative and the first Minister of Foreign Affairs of the Ankara government, whose diplomatic moves are of peculiar interest for the purpose of observing some internal interdependencies. Simultaneously, with his diplomatic mission in Soviet Russia in August 1920, he followed another unofficial one – to negotiate with the Soviets the existence of a Caucasian state at the expense of the interests of the Ankara government (or at least it seemed so – a.n.). Bekir Sami, in light of the difficulties in the negotiations, related to territories, which the Soviets required to be left for Armenia, was ready to make concessions – Ossetia for Van, i.e. if Ossetia received independence, he would convince the Grand National Assembly of Turkey (GNA) to give Van to Armenia (Nur, Hayat ..., 679). Rıza Nur, who was part of Ankara's official mission in Moscow, was indignant of how Bekir Sami could turn his back to Turkey from which he benefited so much, and start to work for his own ethnical interests – the independence of Ossetia. He even accused Bekir Sami of aiming to become a Prince (Nur, Hayat ..., 680). The step undertaken by Bekir Sami definitely was not only against the National Pact, but against the efforts of the Ankara government to keep the country inseparable. However, if seen from another perspective, it could

² Musa Kundukhov was general of an Ossetian origin, serving in the Russian Army. He had a stable and fast advance in his career, participating in Russian military expeditions in Dagetsan and North-Western Caucasus, the Kraków Uprising (1846) and the Hungarian Revolution (1849), fighting against the Ottoman Empire in the Crimean War. By governing the Military-Ossetian and later the Chechenian okrug, he was engaged in civic and agricultural constitution of Ossetia and Chechnya, fulfilled peacekeeping and mediation missions on behalf of Russia among the mountaineers. In two years he was awarded with the rank of major-general, the Order of Anna and Stanislav of the 1st degree, a rent of 12 thousand rubles. Two more districts, Shatoevskiy and Ichkeriyskiy, were transferred to his command. After many years of service in the Russian army, he emigrated in the Ottoman Empire where he continued his military engagement this time in the Ottoman army against the Russian Empire.

be a “clever move” to play the “Caucasian card” in front of the Soviets in order to make them more concessive. They, themselves, had the grounds to be disturbed by the activities of the diaspora, as “The issues disturbing the Bolsheviks were, especially, the influence of the Turks in North Caucasus and the fact that some riots and discontent were concocted by Turkey” (Avagyan, *Türk Dış ...*, 40). In this aspect, Rıza Nur had no right to place blame on Bekir Sami for agreeing to cooperate with the Bolsheviks, having in mind that later Bekir Sami offered the British support against the Soviets. In fact, all these look like an attempt to implement flexible diplomacy, from which both Turkey and his fatherland would benefit (if the last was among his aims at all). There was one more nuance. According to Semen Aralov, the Plenipotentiary Representative of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) in Turkey in 1922–1923, Bekir Sami Bey was a big “Russo-hater” (CDA, 157), which would not contribute to proving his willingness for “cooperation” with the Soviets.

During his diplomatic mission Bekir Sami Bey was secretly meeting with North Caucasian people living in Moscow and with specially sent representatives from the region. Later, after he finalised the official negotiations with the Soviets, he undertook a long journey in North Caucasus – Ossetia, Ingushetia and Chechnya, where he was in contact with the local representatives of the mountainous rebellious movement and dealing with anti-Soviet agitation (Chochiev, 207). His travels were finalized in 1921, but based on his experiences Bekir Sami sent a letter to G. Chicherin in which he was defending the necessity and benefit of establishing a North Caucasian state for the successful cooperation of Soviet Russia and Turkey. He openly accused the Soviet power in North Caucasus of installing an atmosphere of terror and stated that if the Mountaineers did not receive political independence their contra-revolutionary movement would be taken as an advantage by the Entente (Avagyan, *Osmanlı İmp. ...*, 235). In Turkey, İsmail Hakkı and Aziz Bey were also defending the necessity of independent North Caucasian state and Azerbaijan in their response to Kâzım Karabekir’s

questions based on the presented earlier report for their mission. This response was sent to the GNA and just as Bekir Sami, İsmail Hakkı and Aziz Bey expressed the opinion that the existence of the mentioned above countries would facilitate the Soviet-Turkish relations (Karabekir, 1748-1749).

Bekir Sami Bey continued the work in this direction during the negotiations with Lloyd George in March 1921 at the London Conference, presenting arguments for the advantages of an independent state in North Caucasus that could be used also as a *place d'armes* against the Bolsheviks. This suggestion cost him his career as a Foreign Affairs Minister (Öztoprak, 102).

The systematic use of diaspora representatives in the Soviet-Turkish relations was even visible in the fact that when Ali Fuat Cebesoy was appointed an ambassador in Moscow he took as civil servants other Circassians, for example, Consul Fuad Carım, Aziz Meker, second secretary Zeki Bey, Tahsin Rüştü Bey (Avagyan, Osmanlı İmp. ..., 234). They were keeping the contacts and connection with North Caucasus, even though some members of the Turkish mission were causing serious concerns about the political direction. In his memoirs Rıza Nur complained that the Turkish legation in Moscow became a place for gathering of the "Circassian clique". Moreover, the visitors were Christian tsarists, which was harmful for the Turkish politics (Nur, Milli ..., 90).

The politics of Kemalists and Mustafa Kemal toward the struggle of the Caucasian nations was hesitant from the very beginning. The struggle of the Muslim Caucasian nations against the Bolsheviks could not but meet the support of the Turks. Meanwhile, with the development of the strategy for survival of the new government, and the provision of the Soviet support for it, not much choice for manoeuvring was left. Territories, situated between Soviet Russia and Turkey, had to be controlled by the first in order to secure the stable communications and logistics between the cooperating governments. In fact, this situation reflected the "drama" of the diaspora leaders – they had to choose whether to be on the side of the Nationalists and defend the political interests of the Ankara government, or to fight for

their motherland but be threatened by arrest or elimination in their “second home”. In this sense, the words of Ryan Gingeras stating that “their fealty to their adopted home came at the expense of realizing their dreams of independence for the lands their fathers had forfeited” (Gingeras, *The Sons ...*, 6) are very applicable to this complex situation.

2. Activities related to participation in the communist movement in Anatolia.

As an external factor to the Turkish National Movement, the connections of Soviet Russia with former subjects of the Russian Empire were of serious importance in the course of development of the Soviet-Turkish relations. Here the main focus would be on the role of North Caucasian diaspora representatives for reinforcing the communist movement in Anatolia and complicating the political moves of Mustafa Kemal, who was trying to balance between the need of cooperation with the Bolsheviks and the prevention of the spread of communism.

The communist movement and its activation in Anatolia were related to one of the primary aims of Soviet Russia. The creation of an independent Turkish state was of strategic importance for the security of Moscow and a “buffer” to limit the British expansion. The possibility of this state to be Bolshevik “would be a good example for the Islamic world” (Bilgin, 41) and would turn Ankara into a “*vorpost*” for spreading communist idea to the East against the British aspirations. Even though during the establishment of the relations with the GNA the Soviets accepted that a communist system would not be introduced in Turkey and that the revolution was not Bolshevik, unofficially Moscow was still supporting the activity of the Turkish communists by sending emissaries and by active participation of Turkish representatives in the Communist International (Comintern). Especially beneficial period in this respect was 1920, when the first Turkish mission reached Moscow, starting the work on the mutual agreement and the first Soviet material support for the Ankara government arrived. Based on the propagated Soviet-Turkish friendship, the

leftist tendencies in Anatolia were provided with favourable grounds to bloom.

The people, who Moscow would rely on to spread the communist idea, were close to Mustafa Kemal, part of the Parliament or famous leaders, some of them being of North Caucasian origin. As we would elaborate further, it was not only the belief in the communist idea itself or a kind of “Bolshevik trend”, but the popularity and high positions of these people that made them suitable for facilitation of Soviet aims and exercising a political influence at the highest possible level in the new Turkish administration. In this case Bolshevism was just a tool and a pretext for Moscow to undertake steps to ensure its leading role in the Turkish internal and external affairs.

In this regard, it is of a distinct interest to investigate the “Bolshevik trace” in the Green Army Community (*Yeşil Ordu Cemiyeti*), being one of the earliest seemingly leftist formations, and created with the knowledge and consent of Mustafa Kemal. Established in May, 1920, the Green Army Community (GAC) aimed at bringing all the Muslims together against the imperialists under the banner of socialism (Yelbaşı, 78). In the historiography different statements could be found about the selection of the word “green” in the name. It could be presumed, with a high level of certainty that any reference to the “Green Army” in Soviet Russia would not be very proper (except the name – a.n.) (Aydemir, 325). The “Green Army” was formed at the end of the First World War by villagers and Cossacks (Christians), who fought against the Reds and the Whites in the Civil War. It was protecting the interests of the villagers, who bore the hardships of all military conflicts, being a permanent source of recruitment as well as taxation. In fact, the “Green Army” was a collective term for this specific movement (Posadskij, 7-14). The other explanations for the origin of the idea for the name shared in the historiography refer to the remaining part of the Nuri Pasha’s Caucasian Islamic Army (Arbaç, 42); or a regiment led by Enver Pasha in 1919 (Akbulut and Tunçay, 9-10); or from the regiment that Kâzım Karabekir created in Erzurum in 1920, which he called “Green Army”. In the summer of 1920

news from different newspapers spread the belief that a Green Army, consistent of Muslims, was coming from Soviet Russia, to join the struggle of the Turkish nation (Akal, Milli ..., 334). This is not to direct the reader`s focus toward the colour, but rather toward the broader concept that all these could be seen in the light of preparation of the ground for Soviet-Turkish cooperation and respectively promoting the Islamic-Soviet struggle against the enemy – the Entente. In addition, it has to be highlighted, that for the period of the Civil War in Soviet Russia cooperation between Muslims in Caucasus and Bolsheviks at some places was possible due to the common enemy – the Whites. Under this cooperation the Reds managed to enter into local governing institutions and regiments, and after the main enemy was destroyed, to establish their power in the region. Of course, the propaganda was not to be underestimated, leading to the appearance of slogans like “Long live the Soviet power and sharia!” (Tsvetkova, Turkish ..., 85-90). The framework and approach of spreading the Bolshevik power in Caucasus and not only there, should be taken into account as similarities could be observed in the work of the Soviet emissaries in Anatolia in the period under consideration.

The GAC remained a secret and unofficial organization with the following establishers: Hakkı Behiç, Dr. Adnan Adıvar, Yusuf Kemal Tengirşek, Nâzım Bey (general secretary), Şeyh Servet, Hüsrev Sami, Yunus Nadi, Hacı Şükrü, Çerkez Reşit, Celâl Bayar, İbrahim Süreyya (Yiğit), Sırrı Bellioğlu, Dr. Mustafa Cantekin, Muhittin Baha, Hamdi Namık, Eyüp Sabri (Akal, Moskova ..., 62). All of them well known historical personages and some of them with North Caucasian origin - Hakkı Behiç, Şeyh Servet, Çerkez Reşit (the brother of Cerkez Ethem), İbrahim Süreyya (Yiğit). Not all of the members of GAC were staunch supporters of the communist idea, but those who were, would have an important role in the communist movement in Turkey for the period under consideration. Furthermore, shortly thereafter the members of GAC formed the People`s Group (*Halk Zümresi*) in the Parliament, which was more or less leftist and was used to implement concrete politics. The value of these people for the Soviets was first, their closeness to Mustafa Kemal; second, their positions in

the ruling institution; third, influenced by the October Revolution and communist ideas, they became easily approachable for the Bolshevik emissaries in Anatolia. Those of them, who established and sustained connections with Moscow, would be to some extent contributors to the latter's attempts to have impact on the internal affairs. The ultimate need was to keep Ankara on Soviet's side in the confrontation with Britain and to protect Moscow's interests in the region. If we return to the first part of the current article, we could even contrast that the effect the Soviets were looking for, was more or less the same the Turks tried to achieve with the diaspora representatives' activities in North Caucasus, just "opposite in sign". How did that work in practise and what were the outcomes?

Sharif Manatov was an important figure for the communist movement in Anatolia and for attracting key people from the abovementioned groupings to the communist idea. He was actively participating in the Bashkirian movement for autonomy and was a chairman of the Bashkir Regional Council in 1917. In 1918 he met with Lenin, who offered him to establish a central Muslim institution in cooperation with Stalin, which was done in January 1918. The Central Commissariat of Muslim Affairs in Inner Russia and Siberia (MUSKOM) was part of the People's Commissariat of Nationalities and Manatov was not only a member, but also a deputy-chairman of this institution. In general, MUSKOM had to deal with the life of the Muslims in RSFSR in all aspects; including organisation of Muslim troops to fight on the Reds' side. Besides, as written by R. Pipes: "Its mission was to organize party cells, spread communist propaganda, and help the Soviet regime destroy independent parties and organisations among Russian Moslems" (158). In March 1918 Manatov became acquainted with Mustafa Suphi, who most probably recommended him for a mission in Anatolia. Sharif Manatov became a member of the Russian Communist Party (Bolsheviks) in May 1918. In January 1919 he was already in Turkey (Vasilkov and Elzon), obviously well-prepared to work for Moscow's aspirations in Anatolia.

Sharif Manatov established contacts with some of the members of GAC in Eskişehir which was the centre of the leftist movements at that time, and supposedly had a relation to the release of its official newspaper “*Seyyare-i Yeni Dünya*” (July 1920), whose editor-in-chief was Arif Oruç³. In May 1920 Manatov moved to Ankara, where he gave several speeches in popular public places about Bolshevism and the need of a communist revolution for the salvation of the Turkish nation. He attracted Salih Hacıoğlu, Mustafa Nuri (director of the editorial board of *Yeni Dünya*) and Vakkas Ferit for the cause, who decided to establish a Bolshevik communist party together, including Ziynettullah Nushirevan, who appeared at a later stage. In June 1920 the Turkish Bolshevik Communist Party (TBCP) was secretly established with a chairman Salih Hacıoğlu. To strengthen the new structure in Ankara in August 1920 the Bolshevik Verbov (Abramov, 35)⁴ arrived and stayed for approximately a month. Part of his duties was making close relations with Ankara political elites to attract them for the communist cause (Akai, Moskova..., 101).

³ A relation between Sharif Manatov and the name of the newspaper was presumed due to the fact that it was the same as the one the communist party of Mustafa Suphi was publishing. Still, the money for the publishing of “*Seyyare-i Yeni Dünya*” was given by Cerkes Ethem. Moreover, according to a report by the Soviet Counsellor Y. Y. Upmal-Angarsky, Mustafa Kemal himself gave money to Ethem for establishing the newspaper. See: Akbulut and Tunçay, 151.

⁴ Most probably this is Abram Aronovich Verbov. He was active participant in revolutionary movements since 1903. He worked also in emigration in the Balkans and Austria in the period 1909-1917. A. Verbov was a member of the Russian Communist Party (Bolsheviks). At the beginning of 1919, he was an instructor of the Yekaterinoslav Province Party Committee. From June 1919 he was the head of the investigative unit of the RO of the 14th Army, from September the same year he became a military commissar of the 2nd brigade of the 41st rifle division. From January 1920 again a head of the investigative unit of the RO (apparently in the same division). A. Verbov was working abroad at the Balkans between March and August 1920.

After the establishment of the party the first connections with GAC were made – Sharif Manatov and Salih Hacıoğlu entered into communication with Nâzım Bey who was the secretary of GAC. In fact, Nâzım Bey met Manatov in June and saw the latter as the easiest way to achieve an old idea for a union between Soviet Russia and Turkey, thus facilitating the work of the Soviet Bolshevik. Nâzım Bey made Salih Hacıoğlu a member of GAC, giving him the duty to establish the branch in Ankara and “opening” the door to the People’s Group (GP), i.e. the Parliament through infiltration of communists in GAC. We should take into consideration that whilst all these processes were ongoing, the cooperation with Soviet Russia had the official support of the Ankara government and also the fact there was an official Turkish mission sent to Moscow in order to sign a treaty for friendship and support. Due to this, Bolshevism/communism was not considered as a threat that could influence the state affairs. In addition, it was clearly stated by Mustafa Kemal that communism and the communist revolution were not applicable to the Turkish nation due to specific characteristics in social and economic sense (Ciddi, 19). Still, communist rhetoric was in use and a specific “red tendency” even when it came to clothing was observed.

Sharif Manatov and his comrades made two attempts to subdue GAC to TBCP. The first one related to directly introducing the statute of TBCP for usage when new members of GAC were accepted. The GAC members in Eskişehir were not pleased by this intervention and stopped the activities of the Ankara branch, due to which Manatov and his comrades decided to open a separate general center of TBCP. In July 1920, after the lack of understanding, Sharif Manatov and Ziynettullah Nushirevan decided to go directly to Eskişehir and meet with Çerkez Ethem and Arif Oruç, trying to win them over to their side. At that time Çerkez Ethem was already not only a member of GAC but also at the peak of his fame. The comrades from Soviet Russia would not be the only ones to try to use his power in order to achieve their political aims as will be explained further. Unfortunately for

Manatov and Nushirevan, the meeting was not successful (Akal, Moskova..., 120-121).

In August Mustafa Suphi sent his courier, Süleyman Sami, to Ankara. The latter had to bring Suphi's letter to Mustafa Kemal, to establish an organisation in Anatolia, and to build relations with the socialists in Anatolia. Moreover, Mustafa Suphi, respectively the Comintern, wanted to learn about any future plans for the establishment of a legal communist party and the opinion of the GNA about an eventual Bolshevik program (Cebesoy, 82).

After meeting Mustafa Kemal and handing him the letter, Süleyman Sami started very actively to work for establishment of a network of communist/Bolshevik committees. He met with Manatov and organised a meeting with TBCP members in Ankara on 21 August. The party started to use the name Turkish Communist Party (TCP) (Süleyman Sami became a member of it), accepted the principles of the Third International and the superiority of the existing in Baku Turkish Communist Party. This means indirectly that Moscow was establishing more control over the communist movement in Anatolia. Süleyman Sami had meetings also with GAC members Nâzım Bey and Şayh Servet. The latter, famous for his peculiar understanding of Bolshevism and Islam, stated that “If there is another name for the Bolshevism, it is Islam”. What was more interesting was the fact that that he called Mustafa Kemal “dictator”, while criticizing him (Akal, Moskova..., 128).

The aforementioned, in a very schematic way, activities and relations developed between key Turkish personages (some of which with North Caucasian origin – a.n.), and Bolshevik emissaries, prepared the ground and the “Bolshevik wind” tried to finally reach more serious outcomes in the Parliament and outside it, deepening the involvement of its representatives in the communist movement. At the end of the summer of 1920, the already mentioned People's Group (PG) in the GNA was formed. In September (a crucial month) its existence was revealed during the election of the new Minister of Internal Affairs (Akbulut ve Tunçay, 24). The Group consisted of 85

representatives and included real leftists; deputies related to Talat and Enver Pasha; opposing to Mustafa Kemal; conservatives (Akal, Moskova..., 223). Still, according to its program, it foresaw the introduction of a Soviet system and was defending the "Islamic Socialism" (Avcıoğlu, 474, footnote). On 4 September, when the election for Minister of the Interior took place, the candidate of Mustafa Kemal, Refet Bey lost against Nâzım Bey – candidate of GAC/PG. As it is known, Mustafa Kemal, having suspicions about Nâzım Bey's contacts with foreigners, did not accept this result and insisted on his resignation (Avcıoğlu, 585). On recommendation by Sami Bey and Hacı Şükrü Bey, Nâzım Bey resigned. Supposedly, Çerkez Ethem was also a strong factor for the resignation (Gürkan, 100-103). It could be assumed that the election of Nâzım Bey and his eventual stay at the post of Minister of the Interior would have been a big success for the Soviet lobby and would have really provided an instrument for Moscow to influence the internal political processes. Even though the general secretary of GAC was not part of the secret communist party, his relations with Manatov and his comrades, and his support for the establishment of a union with Soviet Russia, made him vulnerable but at the same time a suitable "transmitter" of Moscow's aims. On account of this, Mustafa Kemal's concerns were not without of reason and what happened later is just one more confirmation in the same direction.

September 1920 was a very tense month for the Turks. The August campaign of the Greco-Turkish War resulted in an advance for the Greeks and the possibility for the Ankara government to move to Sivas. In the second half of the month the war with Armenia started, which in perspective would increase the tension between Ankara and Moscow regarding the border issue. In fact, it was the first obstruction in the negotiations between the governments. After the return of the mission from Moscow, the government experienced disappointment with the Soviets in relation to their insistence of delivering Bitlis and Van territories to Armenia. It caused not only a serious instability for

the Soviet-Turkish relations, but also changed the attitude toward the communist movement in Anatolia.

The time for Mustafa Kemal to take control of the situation came. He neutralised GAC/PG in the Parliament, by the acceptance of the “Populist Program” (13 September 1920). Arrests of communists started in Anatolia, including Sharif Manatov, who was extradited from the country. A sign of the change of the political direction was the approval of Refet Bey, who was anti-communist, anti-Bolshevik and Anglophile, as a Minister of Interior. GAC was dissolved and a new official Communist Party of Turkey (CPT) was established by Mustafa Kemal on 18 October. Except the latter, İsmet Bey, Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Refet Bey, among the other members were ex-GACs such as Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Celâl Bayar, İbrahim Süreyya (Yiğit), Muhittin Baha, Eyüp Sabri, Dr. Adnan Adıvar. With the creation of the short-lived official CPT, Mustafa Kemal aimed at “killing two birds with one stone” – to control and prevent the spread of the communist movement, influenced by Moscow emissaries, while still trying to keep the trust and material support of the Soviets (Gökay, 148-149).

The pressure over the communists made the leaders of TCP turn for help to the Soviet representatives in Ankara: “...We hope that thanks to the intervention and influence of the Russian comrades the party will be officially recognised, the comrades will be released and the prosecutions will end. ... All kinds of material and moral support are expected from the Russian comrades” (Akbulut and Tunçay, 133). The support was not delayed, provided by the first accredited diplomatic mission of RSFSR headed by Counsellor Y. Y. Upmal-Angarsky. After the meeting with Kâzım Karabekir in September on his way to Ankara and requiring the legalisation of the TCP (Karabekir, 1854), he undertook very actively steps in strengthening the communist movement in Anatolia. On arrival in Ankara in October he participated in the first official convention, where he was elected honourable chairman by the Central Committee. The party started to have regular meetings, taking place in the Consulate, which became the real headquarters of TCP. Furthermore, many

people – ex-GACs, ex-PGs, and governmental representatives started to visit the Consulate and to participate in the organised meetings. “Contact was established with Nâzım and his unrepentant wing of the Green Army, who were apparently given a considerable sum of money for their activities. Among those in the Green Army with whom the Soviets forged an underground relationship were Ethem and Arif Oruç. Moreover, despite the objections of the Ankara government, the Soviet mission’s contact with Oruç continued.” (Harris, 79) Maybe the impact of perceived protection gave the confidence of TCP members to reject the unification with the official CPT. In addition, Nâzım Bey and Şeyh Servet as ex-GAC, did not join the official party, but were among the establishers of a new formation with the Soviet Counsellor, uniting TCP and ex-GAC/PG. A uniting assembly was arranged with the following participants: From TCP – Ahmet Hilmi, Salih Hacıoğlu, Ziynettullah Nushirevan, Fatma Salih; GAC – Nâzım Bey and Şeyh Servet; radical populists – Şükrü ve Hulusi Bey; from the Soviet embassy – Upmal-Angarsky, Hüseyin Hüsnü and Polyakov. 20-21 November the unification protocol was signed and on 7 December the People’s Communist Party of Turkey (*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*) received permission from the Ministry of the Interior to operate officially. The chairman of the party was Nâzım Bey, the secretary Salih Hacıoğlu and other members were Şeyh Servet, Mehmet Şükrü, Ziynettullah Nevshirvanov (Akbulut ve Tunçay, 96, 154). Even though on the surface the party was not radical in its views and was not pushing for a revolution against Mustafa Kemal, it still could be used as a proxy for Moscow’s interests through the activities of its Moscow-oriented members. It is then not illogical, that the party existed until February 1921 and its end was part of the final blow against the Soviet supported communist movement in Anatolia.

Special attention is to be paid to Çerkez Ethem in the following paragraphs, not only because he was one of the most prominent personages of the North Caucasian diaspora, but also because his influential figure was actively involved in political combinations and attempts of the Bolsheviks to attract him as an alternative to Mustafa Kemal through Moscow oriented people in

GAC, then in the unofficial TCP and People`s Party. At the same time, Mustafa Kemal, realising the threat for the Ankara government`s power, tried to bring Çerkez Ethem and his forces under control. In fact, the Soviets endeavoured to use the conflict between Çerkez Ethem and Mustafa Kemal for their purposes in order to have the power for counter-balance of the latter and a force that could be used if Ankara leaned to the West.

There is enough information in the historiography about Çerkez Ethem. He organised partisan forces, when the Greek occupation started, fought against the Greeks and managed to suppress the unrest in the South Marmara region, namely the uprisings of Anzavur Ahmed, Adapazarı-Düzce and Yozgat, which were against the Ankara government. All these happened in a complicated time when the government and its forces were in a formative period. His methods of punishment, recruitment of people for his forces *Kuva-yı Seyyare*, and taxation of locals are also aspects which were well researched. Due to this the focus would be on a less discussed topic – his relations with representatives of the Soviets as well as with deputies from the Parliament involved in the realisation of Moscow`s plans for a Red Revolution in Anatolia.

In the period when the Red movement was making its first steps in Anatolia within the framework of politics promoting the cooperation with the Soviets, Çerkez Ethem was already becoming famous on the frontline with his contribution to the Turkish National Movement. In June 1920 he was invited in Ankara and welcomed as a hero there. Supposedly, during that period he became a member of the GAC together with his brother Tevfik Bey. Hereby, the gaining strength and later political influence in the Parliament through the PG, GAC came into possession of a significant military force – a minimum of 3000 irregular cavalries (Yelbaşı, 80). While accommodated in Ankara by Hacı Sükrü, Çerkez Ethem met with a lot of deputies of the GNA. Some of them he already knew and other he met for the first time amongst whom he stated to have found many “friends by ideals” (Gürkan, 62). In fact, later it would turn out that among the “friends” of Çerkez Ethem there were two type of

people – those, who were close to Mustafa Kemal but also supporters of Çerkez Ethem, trying to find a solution of the conflict between them; and a second group of leftist oppositional deputies in the Parliament, who were in contact with the Bolshevik emissaries, trying to entangle Çerkez Ethem in their political plans and use him as a counter-leader and an alternative to Mustafa Kemal.

With his acceptance in the GAC, Çerkez Ethem also came under the influence of the “red trend” in Anatolia, which found its place in his forces of *Kuva-yı Seyyare* – a tendency that was observed in the rest of the military formations, especially those on the eastern front, which had contact with the Soviet Red Army. D. Avcioglu wrote about a Cerkez Ethem`s detachment walking around in Ankara with red hooded hats and waving a green flag (447). One of his military units called the “Bolshevik Battalion”, consisted of 261 soldiers and 5 lieutenants (Uzun, 96). This is what Ethem said about the commander of the battalion: “The commander of the battalion, lieutenant İsmail Hakkı Efendi, being truly with a Bolshevik spirit rather than a warrior, was someone who was capable to encourage the army of the enemy becoming against the war. Lately, he encouraged the war-weary soldiers to revolt against their governments. Therefore I gave him extraordinary allocations. The name of the battalion was given because of this commander.” (Gürkan, 157). The battalion was situated in Eskişehir, the headquarters of Cerkez Ethem and GAC`s *Yeni Dünya* newspaper. We could see the purpose of naming a battalion as Bolshevik as a way to keep abreast of the time and symbolize the inclination toward Soviet Russia. In addition, the statement about its commander really meant to highlight his Bolshevik spirits as it was typical for those times within the current understanding of what was appraisable. However, to relate this to some strong Bolshevik ideas of Çerkez Ethem`s would be a kind of an exaggeration. The multiple citations of his interview for the *Açıksöz* newspaper from September, 1920 (Akal, Milli ..., 383-389), showed this very well. It should be noticed that Çerkez Ethem was definitely not a communist or a Bolshevik in a political aspect, neither was he

ideologically prepared to be such. On these grounds, the statements he made about Bolshevism being the only cure for the salvation of the nation and the Bolshevik system being more beneficial for the nation's future, sound more as modern clichés and *ad hoc* conjuncture talk. Moreover, from the reader's point of view he gave quite short and unsatisfactory answers to the primary political questions. He did not go to the Assembly building to listen to the sessions as he felt uneasy there, being more relaxed when he returned close to the frontline. Of course that does not mean that Çerkez Ethem was totally apolitical or did not sympathize with Bolshevism or the communist idea. Still, the fact that he might want to stay away from the political process, did not prevent him from being a figure, who attracted the attention of the powers, struggling for supremacy in Turkey.

One of these powers, related to Soviet Russia, was leading the spread of the communist movement in Anatolia. The above mentioned meeting between Sharif Manatov- Ziynettullah Nushirevan, and Çerkez Ethem-Arif Oruç in Eskişehir, which happened in July, 1920, was aiming first of all to gain the support for establishing control over the GAC by TCP (i.e. by Moscow as probably expected at a later stage). They took advantage of the already involved in their plans members of the community to reach to the military leader. Second, he and his military power could be a stable back for the movement on the one hand, and in the other hand a real threat for Mustafa Kemal's authority, which could be used in a suitable for Moscow situation.

The battle at Demirci (30 July – 18 August, 1920), where Çerkez Ethem defeated and warded off the Greeks, made his popularity in the Parliament hit its highest point. This was definitely an incentive for some deputy circles, related to opposing groups to Mustafa Kemal, to search for Ethem's collaboration. It was even supposed that "...Founders of the Green Army such as Hacı Şükrü and Reşit were dreaming to seize the government with the power of Ethem." (Avcioglu, 570).

The third group of powers that tried to attract Çerkez Ethem was represented by Mustafa Kemal and his closest commanders. In military aspect it was definitely proved that the created as a

group of partisan Circassian bands *Kuvâ-yi Seyyâre* was able to fight against a real army. In this regard it was more than natural these forces to become one with *Kuvâ-yi Milliye*. It is logical, its leader who was actively contributing to the Turkish National Movement and was part of the GAC, to be expected to cooperate with the government. Mustafa Kemal searched for this cooperation many times, including the case with the election of Nâzım Bey for Minister of the Interior. However, when it comes to Çerkez Ethem the line between being a co-operator and a rival was very thin due to circumstances turning him into a threat at a later stage.

Naturally, being an object of so much attention and realising the power possessed, Çerkez Ethem became more confident. Another consequence of this was his and his brothers' unwillingness to obey other commanders, such as İsmet Pasha. Çerkez Ethem wanted his opinion about military issues to be considered when decisions were taken. The statement, in his memoir, that Moscow trusted him more for the establishment of the relations between both countries (Gürkan, 106) came just as an additional result to mark the culmination of the political attention already received and probably the methods used to convince him for one plan or another.

There is one more source of this outcome that has to be mentioned. The former members of the Committee of Union and Progress (CUP), especially Enver Pasha, were not strangers to the opportunities that Çerkez Ethem could provide them on the one hand and on the other, the "Islamic Bolshevism" in Anatolia. Enver Pasha was actively involved in establishing relations between Germany and RSFSR and at the same time ensuring support of Moscow for the Turkish National Movement. He, as well as the other CUP leaders, was still influential in the Muslim world, which was of great significance for the Bolsheviks for the purpose of spreading their ideology and organising the "oppressed" peoples of the East against the imperialistic colonial states. This is why for a certain period of time Enver received their support as to achieve his aim he started to develop a peculiar "Islamic socialism" (Masayuki, 19). His activities were

focused on the unification of the Islamic countries of the East against the Entente and the provision of weapons for Ankara as part of the help against Great Britain. Enver was working on having regiments from Dagestan and Caucasus sent as reinforcement for Mustafa Kemal in the spring (of the next year, i.e. 1921 – a.n.) (Cebesoy, 96-99). In fact, Enver Pasha was planning his own return and did not give up on the idea of being part of the ruling factors in Ankara. He sustained active contacts with his supporters in Anatolia – around 40 deputies from the assembly were close to him (Yelbaşı, 73). Other channel of his influence was coming through the Islamic Unity in Istanbul and through the relations with the left-wing opposition in Ankara. Among his contacts were also the three brothers – Ethem, Reşit and Tevfik (Masayuki, 136-137; Bardakçı, 550). Having them on his side, Enver Pasha could definitely rely on military force when the time for his return was planned. The popularity of Enver, his relations with Ethem and other important figures in Anatolia, were a source of serious concern for Mustafa Kemal and an additional prerequisite for sharpening the conflict with the commander of *Kuvâ-yi Seyyâre*. In an interview from 1926, Çerkez Ethem even stated that he was actively working for the return of Enver and the disposal of Mustafa Kemal (Yelbaşı, 209, note 28). It should be taken into account that the planned return of Enver was supposed to be with the active engagement of the Soviet side. Moscow would first, benefit from the conflict between ex-CUPs, bringing both sides under its control, and second, it would have a strong transmitter of the Revolution to the East.

Due to the deterioration of the relations between Ethem and Mustafa Kemal there were thoughts about sending the former to Moscow within the mission of Ali Fuat Cebesoy. This was a serious sign of the beginning of the end, as it was a diplomatic way to dispose of the rival. Not only did Ethem refuse, but also his supporters in the GNA protested against the possibility of such an appointment (Avcıoğlu, 589; Carr, 301). The last attempt for a peaceful solution was made by the deputies, entrusted by the three brothers, who also did not want drastic measures to be undertaken against Çerkez Ethem. These were Eyüp Sabri, Celâl

Bayar, Hacı Şükrü, Kazın (Özalp), Hakkı Behiç, Kılıç Ali, who formed a deputation for negotiation and reconciliation. Still, the disobedience of the brothers and their threatening influence led to the start of a military operation against them that ended with their escape to the Greeks and the defeat of their units in Gediz on 5 January, 1921.

There was no intervention from the Soviet mission in Ankara, which is not unnatural. Who was to win in the confrontation remained to be seen and action was to be taken accordingly. Moscow's local political aims were supplementary to the more global ones. In addition, it never openly supported the rival of Mustafa Kemal. The often cited statement of Mihail Frunze about Çerkez Ethem as indicative of Moscow's opinion, referred to the period, when the latter had already escaped to the Greek side, hence it was quite normal for Frunze to be critical when it came to a person who had discredited himself in society and declared a traitor. However, this does not mean that the Bolsheviks did not consider using him politically earlier. More serious attention has to be paid to one detail. Frunze's opinion about the character of Çerkez Ethem being "the character of a person who emerged on the waves of the national revolutionary movement, who created popularity by exploiting the class instincts and demands of the peasant masses, but essentially being a demagogue and a pure adventurer", in fact leads to the general conclusion that "...although in not fully formed, but completely clear class struggle, it is obvious that real conditions for a revolution of a social type did not exist in Turkey." (Frunze, 339). The case with Çerkez Ethem was indicative for the Bolsheviks and a base for assessment of how realistic was the possibility of spreading the revolution in Anatolia.

A similar situation in broader political aspect – a lack of harsh reaction, was related to the "sacrifice" of Mustafa Suphi. The "incident" with him and his comrades on 28 January 1921 and the arrested communists and adherents of Çerkez Ethem did not incite a protest from Moscow. At that particular moment Moscow could not risk the escalation of a conflict that would deteriorate the negotiations process and possibly compromise

the cooperation with the leader, Mustafa Kemal, against the Entente powers thus, “pushing him into the arms” of the enemy. Regardless of Comintern’s protest, being the veiled way of Moscow to express discontent, RSFSR never did it openly. As E. H. Carr states, “But this unfortunate affair (i.e. the case with Mustafa Suphi and his comrades – a.n.) was not allowed to affect the broader considerations on which the growing amity between Kemal and Moscow was founded. For the first, though not for the last, time it was demonstrated that governments could deal drastically with their national communist parties without forfeiting the goodwill of the Soviet Government, if that were earned on other grounds.” (301).

*

The North Caucasian diaspora should not be underestimated as a factor in the Soviet-Turkish relations. Especially, when people occupying leading positions in the government and society, were concerned. There were Circassians at a top diplomatic level, whom the solution of controversial issues between Turkey and RSFSR was directly depending on. There were others that were engaged actively in the defence of the independency of the North Caucasian Republic. Some were working for the spread of the October Revolution and the communist ideas. Thus, all of them did actually have a direct impact on the Soviet-Turkish relations and the potential, if not limited, to cause deviations in the process of cooperation. Being part of the circles closest to figures like Mustafa Kemal, Enver Pasha and Çerkez Ethem made them either a threat or a strong supportive element in a period turbulent for both Ankara and Moscow.

Another factor was the indirect impact of the North Caucasian diaspora in the person of all other leaders that organised the revolts against the Ankara government, involving significant groups of the diaspora representatives in the South Marmara region. Their cooperation and support for the Istanbul government indirectly created difficulties for the Ankara government, respectively for the aims of Moscow in the East. The

British backing for the Istanbul government activities, which provoked in fact a civil war, not only hardened the situation of Mustafa Kemal during the Greco-Turkish War, but also limited the spread of the national movement. Here, the role of the diaspora for Great Britain resembles a lot the one their ancestors played in the Russian Empire against the Russians. In addition, the confrontation between the Ankara government and the rebels could potentially discredit Mustafa Kemal in the eyes of the Bolsheviks, which might provoke them to consider him as not strong enough leader able to keep the situation under control and respectively to attempt his removal. Consequently, his removal could be seen as a victory for the British and Istanbul government circles.

The participants in all mentioned activities had also an additional challenge in front of them related to their identity and faithfulness to the country that became their second homeland. We should consider whether some of the undertaken steps were in fact a result of self-initiative or a well-prepared plan for pressure over the Soviet government in the period of active negotiations with Ankara, which had to solve many territorial and political issues. The situation was the same when it came to the upper-hand that Moscow wanted to have in Turkey's political orientation, which was an intended purpose when supporting the communist movement in Anatolia. Engagement of representatives of the diaspora in the establishment of communist/leftist formations in fact had the potential to make them an instrument for pressure over Ankara, in parallel with the already ongoing confrontation between the Circassians from the South Marmara and the forces of Mustafa Kemal.

Beyond any doubt, the historical background played a key role for the North Caucasian migrants on high level positions in Turkey and put to the test the stability of Soviet-Turkish relations. Despite making them vulnerable to the main players' political schemes, the ideas for return to the homeland and the lively interest in the political processes in North Caucasus could not let the diaspora stand aside from the developments in the Soviet-Turkish cooperation.

Bibliography

- Abramov, Vadim. *Evrei v KGB. Palachi i zherty. Moskva: Yauza - Eksmo, 2005.*
- Akal, Emel. *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terraki ve Bolşevizm*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş., 2013.
- _____. *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş., 2013.
- Akbulut, Erden, ve Mete Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2016.
- Alieva, Sevindzh, and Ali Asker. “Popytki obrazovaniya teokraticheskogo gosudarstva imamom N. Gotsinskim na Kavkaze i ego svyazi s Osmanskoj Imperiej”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 3 (2015): 77 – 121.
- Arbaç, İmren. “Milli Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu – Çerkez Ethem - Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni”. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt 1.2 (2017): 38-54.
- Avagyan, Arsen. *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.
- _____. *Türk Dış Siyasetine Kuzey Kafkasya Siyasi Muhacereti (1920-1971)*. İstanbul: Belge Yayınları, 2013.
- Avcioğlu, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. 2. kitap: Sovyet Devrimi Karşısında Türk Devrimi. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1974.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal*. Cilt 2 (1919-1922). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Bardakçı, Murat. *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Besleney, Zeynel Abidin. *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*. London and New York, Routledge, 2014.
- Bilgin, Mustafa Sitki. “Vliyanie bolshevistskoj revolyutsii na Turetskoe natsionalnoe dvizhenie: k voprosu o sovetskoj finansovoj pomoshchi”. *Sovremennaya nauchnaya mysl* no. 6 (2017): 39-49.
- Butbay, Mustafa. *Kafkasya Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Carr, E.H. *A history of Soviet Russia. Vol.3 - The Bolshevik Revolution 1917-1923*. London: Macmillan Academic and Professional LTD, 1953.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları. Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. İstanbul: Temel Yayınları, 2017.
- Centralen Dãrzhaven Arhiv (CDA), f. 321K, op. 1, a.e. 2797.

Ciddi, Sinan. *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and Nationalism*. New York, Routledge, 2009.

Çelikpala, Mitat. "From Immigrants to Diaspora: Influence of the North Caucasian Diaspora in Turkey". *Middle Eastern Studies*, Vol. 42.3 (2006): 423-446.

Chochiev, Georgij Vitalevich. Kavkazskoorientirovannaya deyatel'nost' cherkesskoj politicheskoy elity v Turtsii v 1918-1922 gg. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki (vhodit v perechen' VAK)* 4 (2014): 205-208, <https://www.gramota.net/materials/3/2014/4-1/57.html>. Accessed 11 Oct. 2020

Degoiev, Vladimir. "General Musa Kunduhov: istoriya odnoj illyuzii". *Zvezda*, 11 (2003). <https://magazines.gorky.media/zvezda/2003/11/general-musa-kunduhov-istoriya-odnoj-illyuzii.html>. Accessed 11 Oct. 2020

Denikin, Anton. *Ocherki Russkoj Smuty Ocherki Russkoi smutyi*. Moskva: Mysl, 1991

Donogo, Murad M. "N. Gotsinskij i povstancheskaya borba v Dagestane i Chechne (1922-1925 gg.)". *Novyj istoricheskij vestnik*, 2 (18) (2008): 135-143.

Frunze, Mihail. *Sobranie Sochineniy*. Vol. 1 (1905-1923 Gody). Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, 1929.

Gingeras, Ryan. *Sorrowful shores. Violence, ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923*. Oxford University Press, 2009.

_____. "The Sons of Two Fatherlands: Turkey and the North Caucasian Diaspora, 1914-1923". *European Journal of Turkish Studies* [Online], 2019, 4 <http://journals.openedition.org/ejts/4424>. 15 Oct. 2020

Gökay, Bülent. *Emperyalizm ile Bolşevizm arasında Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Göyüşov, Altay. *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)*. Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2016.

Gürkan, Şirin (ed.). *Çerkez Ethem'in Ele Geçen Hatıraları*. Ankara: Dorlion Yayınevi, 2020.

Harris, George S. *The Origins of Communism in Turkey*. Stanford University, 1967.

Kakagasanov, G.I., and L.G. Kajmarazova, editors. *Soyuz ob"edinennyh gorcev Severnogo Kavkaza i Dagestana (1917-1918 gg.) i Gorskaya Respublika (1918-1920 gg.): Dokumenty i materialy*, Mahachkala: IIAË DNC RAN; ALEF, 2013.

Kakagasanov, G. I., T. H. Matiev, Yu.F. Boldyrev, and O. V. Nazarova. “Pervye gosudarstvennye obrazovaniya na Severnom Kavkaze: sozdanie, deyatelnost i likvidaciya (maj 1917 – mart 1920 gg.)”. *Vestnik Ingushskogo nauchno-issledovatel'skogo instituta gumanitarnyh nauk im. Ch.È. Ahrieva*, 2 (2019): 14-36.

Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*. Cilt 4. İstanbul: Emre Yayınları, 2005.

Koç, Nurgün. “Birinci Dünya Savağı sonunda Kuzey Kafkasya’da ortaya çıkan siyasi gelişmeler ve Türkiye”. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi –TİMAD*, Cilt:14.27 (2019): 111-138.

Masayuki, Yamauchi. *The Green Crescent under the Red Star. Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922*. Tokyo, 1991.

Murad, Sultan. “The Jihad of Said Shamil and Sultan Murad for the liberation of the Caucasus”. *Central Asian Survey*, 10:1-2 (1991): 181-187.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. Cilt. 3. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.

_____. *Milli Mücadele’de Sovyet Rusya Altınları*. İstanbul: Örgün Yayınları, 2020.

Öztoprak, İzzet. “Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in İstifası Meselesi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 9.25 (1992): 95-108.

Pipes, Richard. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

Posadskij, Anton. *Zelenoe dvizhenie v Grazhdanskoj vojne v Rossii. Krestyanskiy front mezhdı krasnymi i belymi. 1918—1922 gg*. Moskva: Centrpoligraf, 2018

Smyslov, Oleg. *Proklyatyte legiony. Izmenniki Rodiny na sluzhbe Gitlera*. Moskva: Veche, (2017), <https://www.litmir.me/br/?b=569635&p=8>. Accessed 2 Mar. 2020

Tsvetkova, Tsvetelina. “Diplomaticeskoe stolknovenie Rossii s Velikobritanij na Kavkaze v 30-x godax XIX veka”. *Visnik Mariupols’kogo derzhavnogo universitetu*. Seriya: İstoriya. Politologiya 18 (2017): 400-410.

_____. “Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)”. *Journal of Balkan and Black Sea Studies* 1 (2018): 77-114.

Uzun, Zübeyir. *Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-yi Seyyare’nin Faaliyetleri (1919–1920)*. 2008. Selçuk Üniversitesi, PhD dissertation.

Vachagaev, M.M. *Soyuz gortsev Severnogo Kavkaza i Gorskaya respublika. Istorija nesostoyavshegosya gosudarstva. 1917— 1920.* Moskva: Tsentrpoligraf, 2018.

Vasilkov, Ya.V., and M.D. Èlzon. “Manatov (Monatov) Şarif Ahmedovich”. *Sotrudniki Rossijskoj natsionalnoj biblioteki – deyateli nauki i kultury. Biograficheskij slovar’*, Vol. 1-4. Electronic version, http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=1061. Accessed 11 Mar. 2020

Yelbaşı, Caner. *The Circassians of Turkey. War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Atatürk.* London: I.B. Taurus, 2019.

Стилистические и эстетические особенности живописных произведений Фериде Биниджиоглу*

Фатима Х. Сулейманова**

Аннотация:

В сфере современного искусства, как и в других областях культуры, существует проблема гендерного равноправия. Эта статья посвящена творчеству турецкой художницы черкесского происхождения Фериде Биниджиоглу, которая внесла существенный вклад в развитие современной истории искусства женщин-художниц Турции. Объектом настоящего исследования являются живописные произведения художника, которые активно развивают стиль абстрактного экспрессионизма в искусстве. Кавказская идентичность проявляется в них своеобразно, с присущими ее творчеству стилистическими особенностями. Фериде также ищет вдохновение в эстетике «живого движения», характерного для искусства Японии и Китая. Она последовательно разрабатывает современный изобразительный язык, а оригинальность ее произведений формируют особый стиль и манеру исполнения. Среди них главенствующими можно назвать контрастные, хаотичные и динамичные структуры, которые демонстрируют эстетику и суть существования.

Ключевые слова: абстракционизм, эстетика движения, живопись, черкесы, женщины и искусство, гендерное равноправие.

* Работа выполнена при поддержке РФФИ, проект № 20-012-00065 «Культурные диффузии черкесов Турции и России: искусствоведческий и социокультурный анализ»

** Фатима Х. Сулейманова, научный сотрудник Северокавказского филиала Государственного музея искусства народов Востока. Э-почта: fsuleymanova@mail.ru

(Received/Дата отправления: 13.04.2021; Accepted/Дата принятия: 15.05.2021)

Aesthetic and Stylistic Features of Feride Binicioğlu Artistic Paintings

Fatima Kh. Suleimanova

Abstract

Gender inequality exists in contemporary art as well as in other fields of culture. This article is concerned with a Turkish artist of Circassian origin Feride Binicioğlu's creative work. She contributed much to development of modern history of art of women-artists of Turkey. The current research object covers the master's artistic paintings dynamically developing Abstract Expressionism in art. Caucasian identity is emerged in a peculiar way in them, with stylistic features of her creative work. F. Binicioğlu also takes inspiration from the aesthetics of "living movement" rhythm typical of Japanese and Chinese art. She sequentially develops modern visual language. Her art pieces' singularity instils a distinctive style and manner of performance. The dominating ones among them are contrasting, chaotic and dynamic structures demonstrating the aesthetics and the essence of existence.

Keywords: *abstractionism, movement aesthetics, pictorial art, the Circassians, women and art, gender equality.*

Турция обладает богатым и разнообразным наследием в области культуры и искусства. Первые профессиональные турецкие художники появились в середине XIX века, причем художественное образование в то время получали только мужчины. Было лишь несколько женщин-живописцев, которые брали уроки у частных преподавателей. Школа изящных искусств была создана для девочек лишь в 1914 году. После падения Османской империи дочерей богатых родителей, представителей высшего класса, интеллектуальной элиты стали подталкивать к изучению живописи, игре на фортепиано, изучению французского языка. Таким образом, они должны были вестернизироваться.

После провозглашения Турецкой республики в 1923 году, первый ее президент Мустафа Кемаль Ататюрк серьезно занялся женским вопросом. «Он считал, что женская эмансипация – важный шаг на пути модернизации общества. Ататюрк стал создавать современное, светское государство» (Ю. Захарова, А. Лозинская).

Немаловажное значение в этом приняли черкешенки-художники – Михри Мюшфик (1886-1954) и ее племянница, дочь ее младшей сестры, Хале Асаф (1905-1938), которая со своим мужем Исмаилом Хакки Ойгарром, известным художником по керамике, создали в 1928 году Ассоциацию независимых художников и скульпторов.

В настоящее время в Турции в среде художников-черкесов не так много женщин, но вклад их в искусство Турции весьма значительный. В результате проведенного в 2020 году социологического исследования Жаде Джемре и Башол Элчин выделили семь женщин, которые профессионально занимаются искусством, что составляет лишь 1/3 от общего числа художников-черкесов. «Это - Бедия Дипшо (1956–2017), Фидем Бурчак Телли (1958), Фериде Биниджиоглу (1963), Шениз Аксой (1965), Гюзин Алтан Айранджиоглу (1966), Мюшерреф Зейтинлиоглу (1967) и Бельгин ака Озбай (1975)» (Жаде, Башол 211).

Фериде Биниджиоглу является одним из значимых черкесских имен среди женщин-художников Турции. Она, как и другие ее коллеги, сыграла огромную роль в формировании понятия современного искусства Турции, представляя новые творческие идеи.

Фериде родилась на востоке Турции, в городе Адана в 1963 году. Ее мать из знаменитого кабардинского рода Кардановых. Она училась в Университете изящных искусств Мимара Синана в Стамбуле, который считается одним из лучших художественных учебных заведений страны, там же она окончила магистратуру.

Преподавателем Фериде был известный турецкий художник-абстракционист Аднан Чокер, который вошел в поздний состав «Группы D». Эта группа стремилась «достичь синтеза определенных элементов традиционного тюркского искусства и идей новых художественных движений в Европе» (Юзкеч 120). Аднан Чокер, являясь сильным мастером, оказал глубокое влияние на становление и формирование творчества Фериде.

Первым общественным признанием ее творчества стало предложение Стамбульского музея живописи и скульптуры о приеме ее работы, получившей премию, в состав музейного собрания. Фериде тогда исполнилось всего лишь 24 года, и она стала самым молодым художником Турции, представленном в музейном собрании.

Фериде Биниджиоглу активно выставлялась в Японии, США и Австрии. В 2017 году она была приглашена с персональной выставкой в Россию в рамках культурной программы с турецкой стороны, в город Санкт-Петербург, на презентацию Общества научных и культурных связей с Турцией в Доме ученых им. М. Горького РАН.

Работы Фериде, которые экспонировались на отечественных и международных выставках, сегодня находятся в частных коллекциях и галереях Турции, США, Великобритании, Японии.

Абстрактный экспрессионист Фериде Биниджиоглу использует в своих работах контрастные, хаотичные и динамичные структуры. «Мои картины, - отмечает художник, - это второй язык... путешествие к духовности... энергия, которую я получаю от цвета». И не зря первая ее работа, представленная в ее последнем каталоге (2018), носит название «Move» - «Шаг», «Движение».

Биниджиоглу в своем творчестве использует четкие формы и яркие цвета для исследования таких тем, как внутреннее противоречие, духовное влияние жизненного опыта, тонкая грань между жизнью и смертью. Каждая ее работа излучает первозданную жизненную энергию. Цвета и формы сочетаются друг с другом, имитируя жизненную гармонию и хаотичную непредсказуемость, как в работах «Движение» (2001) и «Хаос» (2010), которые получили премии в США.

В работе «Без названия» (2011), Биниджиоглу объединяет совпадение и намеренное проявление, используя для выражения творческой силы круг и диагональ, чтобы передать неизбежную смертность жизни. С этой целью она

использует традиционный мотив любования сакурой в Японии (Илл. 1).

Илл. 1. Фериде Биниджиоглу. Без названия. 2011. Холст, масло. 120x80

Работа посвящена времени, когда опадают лепестки сакуры, в Японии оно называется "сакура-фабука", что переводится как "метель из лепестков сакуры". Лепестки сакуры плывут в стремительном круговороте реки, после чего они исчезают в пустоте, чтобы затем возродиться вновь. Изображая этот мотив, для Фериде важно показать идею, энергию, породившую ее. Она добивается в картине не только сложного колорита, но и необыкновенной глубины цвета, оттеняя розовым тоном серые лепестки.

В работах "Огни", "Тайна", "Дождь в августе" Фериде наблюдает за мимолетными качествами света, вещества и эмоций, создавая необычайно сбалансированные, а также загадочные произведения. Если рассматривать их как единое целое, вместе они также излучают неизменную энергию существования.

Каждое произведение художника является резким, вызывающим воспоминания и подсознательным в своем поиске универсальных истин. В работе "Танец" (2015) Фериде запечатлевает одно из самых ярких воспоминаний бабушки по материнской линии, которая рассказывала ей о том, как они в детстве катались с сестрой на коньках по хрупкому льду реки на родине, в Адыгее. Девочки изображены в нижней части картины, они двигаются по льду легко и радостно, не предчувствуя беды, которая их ждет. Черное море, занимает всю поверхность картины, оно разъединило сестер, их пути разошлись, одна осталась на одном берегу, вторая уехала в Турцию. Яркие цвета картины раскрывают чувство художника осознания материальности жизни и ее связи с эмоциями (Илл.2). Движение линий и мазки демонстрируют саму динамику, эстетику и существование.

Илл. 2. Фериде Биниджиоглу.
Танец. 2015. Холст, масло 100x70

В холсте "Без названия" она еще раз обращается к черкесской теме, взяв за основу сюжет-воспоминание о золотых сережках бабушки, которые та привезла из Адыгеи. Они были интересной формы, так как завязывались на голове.

Подобные серьги она видела потом в Санкт-Петербурге, в Эрмитаже, когда приезжала туда с дипломатической миссией, поэтому ей позволили посетить фонд, где хранят этнографические предметы Северного Кавказа.

Фериде необычайно толерантна и наполнена сияющей доброй энергией, как и ее работы, для нее важно все, что связано с судьбами других народов. Когда она была в Америке, на нее произвела впечатление история, связанная с Днем Благодарения, который американцы отмечают ежегодно в конце ноября. Это праздник, посвященный собранному урожаю, плодородию и семейному благополучию. История праздника восходит к первым поселенцам из Англии, которые прибыли к берегам Америки, в надежде создать колонию и обрести свободу. Первый год стал для переселенцев очень тяжелым, они еле перенесли холодную зиму, голод, болезни. Выжить им помогли соседи-индейцы, которые научили их выращивать местные культуры, есть диких индеек, охотиться на местных животных. Благодаря этому они смогли выжить. Через год колонисты собрали свой первый урожай, после чего они устроили праздник благодарения и признательности Господу, на который были приглашены индейцы. Эта самопожертвенность и доброта индейцев вдохновила художницу на создание картины «Благодарность» («Thanks», 2010).

Фериде Биниджиоглу в своем творчестве ищет вдохновение в каллиграфии и философско-эстетической мысли современной Японии, которая с одной стороны опирается на многовековые традиции, а с другой, учитывает достижения передовой технологии, и затрагивает всю чувственно-эмоциональную сферу человека.

Она одухотворена тем «ритмом живого движения», характерного для искусства Японии и Китая. Современный японский философ Имамита Томонобу назвал это «эстетикой движения» или «эстетикой ветра» и противопоставляет «эстетике формы» Древней Греции. «Красота заключается не в форме», - считает философ, - «а в том, что лежит “под”

формой. Форма – лишь символ навеваемого чувственного образа, не имеющего видимой формы» (Томонобу 226).

Илл. 3. Фериде Биниджиоглу.
Благодарность. 2010. Холст, масло. 90x60

При помощи живого движения “эстетики ветра” она создает то определённое эмоциональное состояние, которое по своей сути является метафорой “телесного модуля” разума, постигающего движения Универсума в режиме “здесь и теперь”, т.е. в изменчивой форме. Это особенно проявляется в работе «Ветер» (2020), которая посвящена последним глобальным событиям - пандемии, она о тех изменениях, которые сегодня коснулись каждого из нас, это размышление о будущем человечества.

Триптих «Организм» (2017) Фериде Биниджиоглу участвовал на "Биеннале" современного искусства в Японии. Он также является одной из значимых работ художника. Чтобы вовлечь зрителей в ритм творческой спонтанности, Фериде тщательно структурировала работу. Соединяясь в одно целое все три части представляют собой единую композицию, при том, что каждая часть по отдельности может существовать и сама по себе как отдельное произведение.

Главным действующим лицом произведения является волна, подобно работе японского художника Кацусика Хокусая «Большая волна в Канагаве», первой гравюры из серии «Тридцать шесть видов Фудзи», 1831 года. Края пенного гребня похожи на скрюченные пальцы фантастического гневного демона, которая накроет и смоеет все вокруг и жизнь начнется с чистого белого листа. Но в отличие от волны-убийцы Хокусая, волна Фериде несет очистительную функцию, она несет надежду и смывает то, что само собой напряженно и может вот-вот погибнуть.

Художественные произведения Фериде Биниджиоглу наполнены глубоким переживанием полноты жизни, направленностью на глобальные мировые проблемы, напряженностью восприятия каждого момента, специфическим духом свободы и особой эстетикой «живого движения».

Таким образом, благодаря анализу творчества Фериде Биниджиоглу нам удалось расширить взгляд на искусство женщин-художников черкесского происхождения в Турции. Мы увидели, как они через искусство интегрируют в общество, в котором живут, как они отражают в своих произведениях кавказскую идентичность, соединяя ее с западными и восточными художественными стилями искусства. «Учеба в европейских столицах, включение в языковую и художественную среду Европы и Америки позволило им выйти на мировой уровень выставочной деятельности, обрести устойчивое финансовое положение, четко ориентироваться на мировые художественно-потребительские ценности», - справедливо отмечает искусствовед А.Н. Соколова (Соколова, 11).

Мы надеемся, что в намеченном в 2020 году совместном исследовании группой российских ученых, работающих в рамках проекта РФФИ «Культурные диффузии черкесов Турции и России: искусствоведческий и социокультурный анализ», и социологов и искусствоведов Турции, тема роли и места женщин-художников черкесского происхождения станет одной из основных исследовательских задач с точки

зрения пола, идентичности и художественных взглядов в истории искусства черкесов двух стран.

Библиографический список

Захарова, Ю., Лозинская, А. *За какие права борются турецкие феминистки?* // Режим доступа: https://www.gazeta.ru/lifestyle/style/2017/10/a_10954634.shtml

Жаде, Дж.Э., Башол, Э. Гендер и искусство в черкесской диаспоре // *Образы, сюжеты, художественные направления в изобразительном искусстве: региональный аспект.* - Майкоп: ИП Магарин О.Г., 2020. С. 210-212.

Юзкеч, Ф.С. Творчество художников «Группы D» Турции // *Paradigmata poznani.* 2019, № 4. С 120-125.

Соколова А.Н. Общее и различное в творчестве черкесских художников Адыгеи и черкесов Турции, *Kafkasya Calışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies*, 6, 11, Ноябрь 2020, DOI 10.21488/jocas.785359 (12.11.2020).

Tomonobu, Imamichi. *Aspects of Beautiful and Art.* – Tokio, 1968.

Feride Binicioğlu Personal Web Site. Feride Binicioğlu // <https://www.feridebinicioglu.com/>. Access Date: Jan. 9. 2021.

Feride Binicioğlu'nun Resimlerinde Stilistik ve Estetik Özellikler*

Fatima Suleymanova**
Çev. Murat Topçu - Papşu

Özet

Kültürün diğer alanlarında olduğu gibi çağdaş sanat alanında da cinsiyet eşitsizliği sorunu vardır. Bu makalede, Türkiye'nin kadın ressamları arasında çağdaş sanat tarihinin gelişimine büyük katkıda bulunmuş olan Çerkes ressam Feride Binicioğlu'nun resim sanatı ele alınmaktadır. Araştırmanın konusu ressamın soyut ekspresyonizm stilini aktif olarak geliştirdiği eserleridir. Kafkasyalı kimliği bu eserlerde kendine özgü biçimde, ressamın yaratıcılığına özgü stilistik özelliklerde kendini gösterir. Feride Binicioğlu Japonya ve Çin sanatına özgü 'canlı hareket' estetiğinde ilham arar. Tutarlı biçimde çağdaş betimleme dilini kullanır, eserlerinin orijinalliğini ise özel stili ve yapılaş tarzı oluşturur. Bunlardan başlıcaları kontrast, kaotik ve dinamik yapıdır, varoluşun estetiğini ve özünü gösterirler.

Anahtar Kelimeler: abstraksiyonizm, hareketin estetiği, resim, Çerkesler, kadın ve sanat, cinsiyet eşitsizliği

Aesthetic and Stylistic Features of Feride Binicioğlu Artistic Paintings

Abstract

Gender inequality exists in contemporary art as well as in other fields of culture. This article is concerned with a Turkish artist of Circassian origin Feride Binicioğlu's creative work. She contributed much

* Bu makale Rusya Temel Araştırmalar Fonu'nun (RFFI) mali desteğiyle yayınlanmaktadır. Proje No 20-012-00065; "Türkiyeli ve Rusyalı Çerkeslerin Kültür Yayılımları: Sanatbilimsel ve Sosyo-Kültürel Analiz".

** Fatima Suleymanova, Devlet Doğu Müzesi Kuzey Kafkasya Şubesi, Maykop, Adıgey Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu. E-mail: fsuleymanova@mail.ru

(Received/Gönderim: 30.05.2021; Accepted/Kabul: 30.05.2021)

to development of modern history of art of women-artists of Turkey. The current research object covers the master's artistic paintings dynamically developing Abstract Expressionism in art. Caucasian identity is emerged in a peculiar way in them, with stylistic features of her creative work. F. Binicioğlu also takes inspiration from the aesthetics of "living movement" rhythm typical of Japanese and Chinese art. She sequentially develops modern visual language. Her art pieces' singularity instils a distinctive style and manner of performance. The dominating ones among them are contrasting, chaotic and dynamic structures demonstrating the aesthetics and the essence of existence.

Keywords: *abstractionism, movement aesthetics, pictorial art, the Circassians, women and art, gender equality.*

Türkiye kültür ve sanat alanında zengin ve çok çeşitli bir mirasa sahiptir. Türkiye’de ilk profesyonel ressamlar 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıktılar. Resim eğitimini o zaman sadece erkekler alabiliyordu. Özel öğretmenlerden ders almış birkaç kadın ressam da vardı. Kızlar için güzel sanatlar okulu 1914 yılında kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra zenginlerin, üst sınıf temsilcilerinin ve aydın elitlerin kızları, batılılaşma anlayışı doğrultusunda resim öğrenmeye, piyano çalmaya, Fransızca öğrenmeye teşvik edildi.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk kadın sorunuyla ciddi olarak ilgilendi. “O kadın eşitliğini toplumun modernleşmesi yolunda önemli bir adım sayıyordu. Atatürk çağdaş, seküler bir devlet kurma amacındaydı” (Zaharova & Lozinskaya).

Burada Çerkes kadın ressamlar Mihri Müşfik (1886-1954) ve yeğeni (kız kardeşinin kızı) Hale Asaf’ın (1905-1938) rolleri önemlidir. Hale Asaf’ın eşi tanınmış seramik sanatçısı İsmail Hakkı Oygardı ve birlikte 1928 yılında Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği’ni kurmuşlardı.

Günümüzde Türkiye’de Çerkes ressamlar içinde çok sayıda kadın yoktur, fakat kadınların Türkiye sanatına katkıları çok önemlidir. 2020 yılında Jade Cemre Erciyes ve Elçin Başol tarafından yürütülen sosyoloji araştırmasında profesyonel olarak resimle uğraşan yedi kadın belirlenmiştir, ki bu toplam Çerkes ressam sayısının üçte biridir (Bedia Dipşo (1956–2017), Fidem Burçak Telli (1958), Feride Binicioğlu (1963), Şeniz Aksoy (1965),

Güzin Altan Ayrancıoğlu (1966), Müşerref Zeytinlioğlu (1967) ve Belgin Aka Özbay (1975)) (Jade & Başol, 2020, s. 211).

Feride Binicioğlu Türkiye'nin Çerkes kadın ressamaları arasında önemli isimlerinden biridir. Diğer meslektaşları gibi o da, yeni sanat düşüncesiyle Türkiye'de çağdaş resim anlayışının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Feride Binicioğlu 1963 yılında Adana'da doğdu. Annesi Çerkeslerin tanınmış ailelerinden Kardan'lardandı. İstanbul'da, ülkenin en iyi sanat eğitim kurumlarından biri sayılan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi'nde okudu, yüksek lisansını yine orada tamamladı.

Feride'nin hocası tanınmış Türk abstraksyonist ressam, D Grubu'nun geç kadrosundan Adnan Çoker'di. Bu grup "geleneksel Türk sanatının belli öğelerinin ve Avrupa'daki yeni sanat hareketlerinin sentezine ulaşmaya" çalışıyordu (Yuzkeç, 2019, s. 120). Güçlü bir üstat olan Adnan Çoker'in Binicioğlu'nun yaratıcılığının oluşmasında ve biçimlenmesinde büyük etkisi oldu.

Binicioğlu'nun sanatının toplumsal anlamda ilk kabulü, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nin ödül alan tablosunu müze koleksiyonuna katma önerisi oldu. Feride o zaman daha 24 yaşındaydı ve Türkiye'nin müze koleksiyonunda temsil edilen en genç ressamı oldu.

Feride Binicioğlu eserlerini esas olarak Japonya, ABD ve Avusturya'da sergiledi. 2017 yılında kişisel sergisi için Rusya'ya, Türkiye ile Bilimsel ve Kültürel İlişkiler Derneği tarafından Petersburg'ta bulunan Rusya Bilimler Akademisi M. Gorki Bilim İnsanları Evi'nde düzenlenen etkinliğe davet edildi.

Binicioğlu'nun Rusya'da ve uluslararası sergilerde sergilenen çalışmaları, bugün Türkiye, ABD, Büyük Britanya, Japonya özel koleksiyonlarında ve galerilerinde bulunuyor.

Soyut ekspresyonist Feride Binicioğlu, çalışmalarında kontrast, kaotik ve dinamik yapılar kullanır. "Tablolarım benim ikinci dilimdir ... ruhsal bir yolculuk ... renkten aldığım enerji" der. 2018 yılı kataloğunda yer alan ilk çalışmasının 'Hareket' adını taşıması tesadüf değildir.

Binicioğlu sanatında iç çelişki, yaşam deneyiminin manevi etkisi, yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgi gibi konuları işlemek

için açık formlar ve parlak renkler kullanır. Her çalışması saf bir yaşam enerjisi yayar. Renkler ve biçimler, ABD’de ödül alan “Kaos” (2010) ve ‘Hareket’ çalışmalarında olduğu gibi, yaşamın ahengini ve kaotik bilinmezliği taklit ederek birbiriyle iç içe geçer.

‘İsimsiz’ (2011) adlı çalışmasında Binicioğlu, tesadüf ile bilinçli tezahürü birleştirir; yaratıcılık gücünün ifadesi için yaşamın kaçınılmaz sonunu (ölümlülüğü) aktarmak için çevreden ve diogonalden yararlanır. Bu amaçla Japonya’daki geleneksel sakura¹ motifini kullanır (Res. 1).

Res. 1. İsimsiz. 2011.

Resim sakura yapraklarının döküldüğü zamana ithaf edilmiştir. Bu zaman Japonya’da ‘sakura-fabuka’ olarak adlandırılır ve ‘sakura yapraklarından tipi’ anlamına gelir. Sakura yaprakları

¹ Sakura (kiraz çiçeği) – Yavaş yavaş açan ama çok çabuk dökülen sakura çiçeklerinin Japon kültüründe çok özel bir yeri vardır. Baharın müjdecisi olmasına rağmen, çiçekleri daha solmadan, en güzel halindeyken döküldüğü için edebiyatta ölüm ile yaşamın birlikteliğini ifade eder. (Ç.N.)

nehirin hızla dönen girdabında yüzerler, sonra yeniden doğmak üzere boşlukta kaybolurlar. Bu motifi tasvir ederken onu doğuran düşünceyi, enerjiyi göstermek ressam için önemlidir. Kurşuni yaprakları pembe tonla gölgelendirerek tabloda hem girift renklendirmeyi hem de olağandışı renk derinliğini elde eder.

'Işıklar', 'Gizem', 'Ağustos Yağmuru' adlı çalışmalarında Feride Binicioğlu ışığın, maddenin ve duyguların gelip geçici özelliklerini gözlemler; olağanüstü dengeli, aynı derecede gizemli eserler yaratır. Bir bütün olarak ele alındığında onlar, birlikte varoluşun değişmeyen enerjisini yayarlar.

Res. 2. Dans. 2015

Sanatçının her eseri keskin, anıları çağırın ve evrensel hakikat arayışında bir bilinçaltı çalışmasıdır. 'Dans' (2015) çalışmasında vatanında, Kafkasya'da çocukken kız kardeşiyle nehrin ince buzunda paten kaydığını anlatan anneannesinin anılarından birini betimler. Tablonun alt kısmında tasvir edilen kızlar, buzda onları bekleyen tehlikeyi hissetmeden hafifçe ve sevinçle hareket ederler. Karadeniz tablonun bütün yüzeyini kaplar. Deniz kız

kardeşleri ayırmıştır; yolları ayrılmış, biri bir kıyıda kalmış, diğeri Türkiye'ye gitmiştir. Tablonun parlak renkleri, sanatçının yaşamın gerçekliğinin farkındalığını ve onun duygulanımlarla bağlantılı olduğu duygusunu açığa çıkarır (Res. 2). Çizgilerin ve fırçanın hareketi dinamiği, estetiği ve varoluşu gösterir.

Feride Binicioğlu 'İsimsiz' tablosunda, anneannesinin Kafkasya'dan getirdiği altın küpeleri temel alarak bir kez daha Çerkes temasına başvurur. Başın üzerinde bağlandıkları için küpelerin ilginç bir biçimi vardır. Benzer küpeleri daha sonra St. Petersburg'ta, Ermitaj müzesinde görmüştür. Diplomatik misyonla geldiği için Kuzey Kafkasya'dan getirilen etnografik objelerin bulunduğu bölümü ziyaret etmesine izin verilmiştir.

Res. 3. Şükran. 2010.

Feride Binicioğlu alışılmışın dışında hoşgörölü ve ışıldayan bir enerjiyle doludur ve bu çalışmalarına da yansır. Başka halkların kaderiyle ilgili her şey onun için önemlidir. Amerika'da iken, Amerikalıların her yıl kasım sonunda kutladıkları Şükran Günü ile ilgili tarih üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ürün toplanmasına, berekete ve aile saadetine adanmış bu kutlamanın tarihi,

İngiltere'den Amerika kıyılarına koloni kurmak ve özgürlüklerini kazanmak umuduyla gelen ilk yerleşimcilere kadar uzanmaktadır. İlk yıl yerleşimciler için çok zor geçmiş; soğuk kışı, açlığı, hastalıkları zor atlatmışlardır. Hayatta kalmalarına komşu yerliler yardım etmiş, onlara yerel bitkileri yetiştirmeyi, yerel hayvanları avlamayı ve yabancı hindi yemeği öğretmişlerdir. Bu sayede hayatta kalabilmişlerdir. Bir yıl sonra kolonistler ilk ürünleri topladığında 'Tanrı'ya 'Şükran' kutlaması düzenlemiş ve yerlileri de davet etmişlerdir. Yerlilerin bu fedakarlığı ve iyiliği ressamın 'Şükran' tablosunu yapması için ilham vermiştir ('Şükran', 2010).

Feride Binicioğlu bugünkü Japon kaligrafisinde ve felsefi-estetik düşüncesinde ilham arar. Japonya bir yandan asırlık geleneklere yaslanırken, diğer yandan da ileri teknolojinin kazanımlarını göz ardı etmez ve insanın bütün duygu alanına dokunur.

Binicioğlu'nun ruhunu beslediği Japon ve Çin sanatına özgü 'canlı hareket' ritmini çağdaş Japon düşünürü Imamitchi Tomonobu 'estetik hareket' veya 'rüzgarın estetiği' olarak adlandırır ve Antik Yunan estetik biçimlerinin karşısına koyar. Tomonobu "Güzellik biçimde değil biçimin altında yatadadır. Biçim sadece görünür olmayan, hissedilen ve esinlenen imgenin sembolüdür" der (Tomonobu 226).

'Rüzgarın estetiği' yardımıyla belirli bir duygulanım yaratır. Bu özünde, 'burada ve şimdi' düzeninde Evren'in değişken hareketini kavrayan zihnin 'tensoel modül' metaforudur. Bu özellikle son küresel olaylara - pandemiye ithaf edilmiş olan 'Rüzgar' (2020) çalışmasında görülür. Bugün her birimizi etkileyen değişimler hakkındadır, insanlığın geleceğinin tasavvurudur.

Feride Binicioğlu'nun önemli çalışmalarından biri olan 'Oluşum' triptiki (2017) Japonya'da çağdaş sanat bienaline katılmıştır. İzleyenleri yaratıcı spontanlık ritminin içine çekmek için sanatçı, çalışmasını titizlikle kurgulamıştır. Üç bölüm bütün olarak tek bir kompozisyon oluşturur, bununla birlikte her bölüm kendiliğinden ayrı bir eser olarak da var olabilir.

Eserde esas figür, Japon ressam Katsushika Hokusai'nin 1831 yılındaki '36 Fuji Dağı Manzarası' serisinin ilk gravürü olan 'Kanagava'da Büyük Dalga' çalışmasındaki gibi bir dalgadır.

Dalganın köpüklü sırtı fantastik, öfkeli iblisin bükülmüş parmaklarına benzer. Dalga, çevresindeki her şeyi kaplayacak ve yıkayacak, yaşam temiz, beyaz bir yapraktan yeniden başlayacaktır. Fakat Hokusai'nin katil dalgasından farklı olarak Feride'nin dalgası temizleyicidir, umut taşır.

Feride Binicioğlu sanat eserleri hayatın tam yaşanmışlığıyla, küresel dünya problemlerine ilgiyle, her anı kavramanın gerilimiyle, özgürlüğün spesifik ruhuyla ve 'canlı hareket'in özel estetiğiyle doludur.

Feride Binicioğlu'nun resim sanatını inceleyerek Türkiye'de Çerkes kökenli kadın ressamların sanatına bakış açımızı genişlettik. İçinde yaşadıkları topluma sanat yoluyla entegre olduklarını, eserlerinde Çerkes kimliğini Batı ve Doğu resim sanatı stilleriyle birleştirerek yansıttıklarını gördük. Sanatbilimci Alla N. Sokolova'nın doğru tespitiyle, "Avrupa kentlerinde eğitim almaları, Avrupa ve Amerika'nın sanat çevrelerine girmeleri, birçok ressamın sergi etkinliklerinde dünya seviyesine çıkmasını, düzenli ekonomik gelir elde etmelerini, yönlerini doğrudan dünya sanat-tüketici değerlerine çevirmelerini sağladı" (Sokolova, 11).

Umuyoruz ki 2020 yılında Rusya Temel Araştırmalar Fonu (RFFİ) tarafından desteklenen "Türkiyeli ve Rusyalı Çerkeslerin Kültür Yayılımları: Sanatbilimsel ve Sosyo-Kültürel Analiz" projesinde çalışan Rusyalı bilim insanları grubu ile Türkiyeli sosyologlarının ve sanat bilimcilerinin ortak araştırmasıyla Çerkes kadın ressamların rolü ve yeri konusu, iki ülke Çerkeslerinin sanat tarihinde kimlik, alan ve sanat bakışı açısından temel araştırma konularından biri olacaktır.

Kaynakça

Feride Binicioğlu Personal Web Site. Feride Binicioğlu // <https://www.feridebinicioglu.com> (09.01. 2021).

Jade, C. E., & Başol, E. (2020). Obrazı, syujeti, hudojestvenniye napravleniya v izobrazitelnom iskussve: regionalniy aspekt. *Gender i iskusstvo v çerkeskoy diaspole* (s. 210-212). içinde Maykop: İP Magarin O.G.

Sokolova A.N. "Obşçeye i različnoye v tvorçestve çerkeskih hudojnikov Adıgei i çerkesov Turtsii" ("Adıgeyli ve Türkiyeli Çerkes Ressamların Sanatında Ortaklıklar ve Farklılıklar"), *Kafkasya Çalışmaları* -

Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies, Kasım 2020, Yıl 6, No 11, s. 85-100, DOI 10.21488/jocas.785359.

Tomonobu, Imamichi. *Aspects of Beautiful and Art.* – Tokio, 1968

Yuzkeç, F. (2019). *Tvorçestvo hodojnikov "Gruppi D" Turtsii. Paradigmata poznani(4)*, s. 120-125.

Zaharova, Y., & Lozinskaya, A. (tarih yok). *Za kakiye prava boryutsya turetskiye feministki?* 02 18, 2021 tarihinde https://www.gazeta.ru/lifestyle/style/2017/10/a_10954634.shtml adresinden alındı

20. Yüzyılda ve 21. Yüzyılın Başında Abhazya'da Laz Nüfusu: Demografik Durum ve Yerleşim Coğrafyasının Özellikleri*

Nuri Bagapsh**
Çev. Anri Çediya

Özet

Makale, 20. yüzyılda Abhazya'nın Laz topluluğunun oluşmasının özelliklerini analiz etmekte, 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başlarında demografik durumlarının ve coğrafi yerleşimlerinin başlıca nitelikleri verilmektedir. Çalışmada ayrıca, erken Sovyet dönemi Abhazya ve Gürcistan'ın yönetimlerinin Lazlara yönelik kültür politikalarının farklılıkları ortaya konmakta ve söz konusu dönemde Abhazya'nın az nüfuslu Laz topluluğunun kültürel ve politik yönelimlerinin özellikleri saptanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lazlar, Abhazya, Abhazya nüfusu, Abhazya'nın etnik demografisi.

The Laz Population in Abkhazia in the 20th Century and Beginning of the 21st Century: Demographic Situation and Features of the Geographic Settlement

Abstract

The features of the formation of the Laz community of Abkhazia in the 20th century are analyzed in the article. Much attention is given to the demographic situation and features of the geographical localization of the Laz population of Abkhazia in the 20th – early 21st centuries. The article also highlights the differences in the cultural policy of the early

* Makale Abhazya Devlet Üniversitesi'nin makaleler seçkisinde Rusça olarak yayımlanmıştır (Лазское население Абхазии в XX – начале XXI вв.: демографическая ситуация и особенности географии расселения // Абхазский государственный университет. Сборник научных трудов: сборник статей / Под ред. Т.Ю. Алексеевой, В.И. Пейливановой. М., 2019. С. 69–78).

** Nuri Bagapş, Doç. Dr., Abhazya Devlet Üniversitesi Coğrafya Bölümü. E-mail: nbagapsh@gmail.com

(Received / Gönderim: 30.04.2021; Accepted / Kabul: 25.05.2021).

Soviet leadership of Abkhazia and Georgia with regard to the Laz community. It is examined the cultural and political orientation of the small Laz community of Abkhazia during the specified period.

Keywords: *Laz people, Abkhazia, population of Abkhazia, ethnic demography of Abkhazia.*

Abhazy'a'daki Laz topluluğunun oluşumu 100 yıldan biraz daha uzun bir süre önce başladı. O zamandan günümüze Lazlar, Abhazy halkının organik bir parçası oldular. Osmanlı Lazistanı'ndan ilk göçmenler 19–20. yüzyılların sınırında Abhazy'a'ya gelmeye başladılar. Bunlar çoğunlukla balıkçı ve ortakçı tütün üreticileriydiler.

Abhazy'a'ya ulaşmak için Laz göçmenlerin deniz üzerinden yaklaşık 200 km'lik bir yolu aşması gerekiyordu. Lazlar Osmanlı topraklarından gelen tek göçmen işçi grubu değildi, onların yanı sıra aynı dönemde Türkler de Abhazy'a'ya yerleştiler. Ancak, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarından gelen göçmenlerin arasında en çok Hemşin Ermenileri ve Pontus Rumları vardı.

Osmanlı Lazistanı, 20. yüzyılın başlarında kendi etnik ve dilsel sınırları olan tarihi ve kültürel bir bölgeydi. Güneybatıda Kemer köyünden kuzeydoğuda Rusya İmparatorluğu sınırına kadar Karadeniz kıyısında yaklaşık 90 km. uzunluğunda dar bir kara şeridi olan bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun en uçtaki kuzeydoğu sınırıydı (Marr 11). Bu bölgede, Lazların yanı sıra Lazca bilen Hemşinliler de yaşıyordu (Chitashi 31). Lazistan topraklarının alanı Abhazy'a'dan yaklaşık 3 kat daha küçüktü.

Lazca Güney Kafkas dil ailesindedir ve en çok Megrelceye benzer. Ancak, bu iki grup kültürel ve günlük yaşam bakımından birbirlerinden o kadar farklıydılar ki, doğrudan temas ettikleri Sovyet Abhazyası'nda bu durum genellikle uzlaşmazlığa yol açmıştır.

1916 yılı verilerine göre, Sohum bölgesinde Güney Kafkas dillerini konuşan 956 Müslüman vardı. Bunların çoğunlukla Lazlar olduğu görülmektedir (Kavkazskiy kalendar 206).

Ne yazık ki, erken Sovyet döneminde Abhazy'a'da etnik Lazların ve Lazca konuşanların nüfus kayıtlarının güvenilirliği şüphelidir. Laz Sovyet partisi ve kültür emekçisi İskender Chitaşi'nin Stalin'e yazdığı mektupta yer alan bilgilere göre, 1930'larda Abhazy'a'da

Lazların toplam sayısı yaklaşık 5000 kişiydi, 1920'lerde 4500 kadar kişi Abhazya'dan ayrılarak Türkiye'ye döndü (Yunge-Bonveç 57). Öyle görünüyor ki Chitaşi, mektupta dile getirdiği gibi, Sovyet Lazlarının feci durumunun Laz nüfusunun azlığı nedeniyle Stalin tarafından önemsiz görülmesinden korkuyordu ve bu nedenle sayılarını abartmıştı. N.F. Bugay'ın makalesinde de aynı abartılı rakamlar bulunmaktadır (Bugay 50). Chitaşi daha sonra, 1932'de Edebiyat Ansiklopedisi'nin altıncı cildinde yayınlanan "Laz Dili" başlıklı makalesinde, Abhazya'daki Lazların sayısının 2000 kişiyi geçmediğini belirtmektedir (Chitashi 31). S.Y. Çanba, 1930 yılında SSCB Yüksek Sovyeti Milliyetler Konseyi'nde sunduğu raporda aynı bilgileri vermektedir (Tsentralnyı arhiv D. 640).

1926'da yapılan ilk Sovyet nüfus sayımı verileri de aksine, Laz nüfusunu eksik göstermektedir. Abhazya'da Sovyet vatandaşı olan yalnızca 42 Laz kaydedilmiştir (Vsesoyuznaya 22). Bunların yüzde 40,5'i anadilini Lazca, yüzde 47,6'sı Türkçe-Osmanlıca, yüzde 9,5'i Abhazca ve yüzde 2,4'ü diğer diller olarak belirtmiştir (Vsesoyuznaya 32, 33). Bunun yanında, Abhazya'da başka ülke vatandaşı olan 508 Laz yaşıyordu (Vsesoyuznaya 39). Bu şekilde, 1926 nüfus sayımına göre Abhazya SSC'de yaşayan toplam Laz sayısı 550 kişiydi.

Abhazya'da yaşayanların (çoğunluğu Laz olan yabancılar da dahil olmak üzere) anadillerine göre dağılımıyla ilgili veriler de açık değildir. Örneğin, Sohum'da anadilini Lazca olarak belirten kimse kaydedilmemişti. En çok Lazca konuşan Sohum'un kırsal kesimindeydi (305 kişi). Esas kitle (298 kişi) Andreyevskoye köyünde yaşıyordu ve köy nüfusunun yüzde 21,2'sini oluşturuyordu (Vsesoyuznaya 101). Aynı zamanda Sohum bölgesinde anadili Türkçe olan kayda değer sayıda kişi yoktu ve Gudauta, Kodor ve Gagra bölgelerinde anadili Türkçe olarak kaydedilen kişilerin toplam sayısı 1282 idi. Bu bölgelerde Sovyet vatandaşlığına sahip 877 Türk yaşadığı göz önüne alındığında, anadilini Türkçe olarak belirten yabancıların sayısı 400 civarındadır. Bunlar arasında etnik Türkler olduğu kadar, Lazlar ve diğer etnik grupların temsilcileri de olabilir (Vsesoyuznaya 100, 101).

İlginçtir ki, 1939 nüfus sayımına göre Abhazya'da 1524 Türk kaydedilmiştir; bunların 113'ü Gudauta'da yaşamaktadır (RGAE D.

999). 1926 yılında Gudauta'da anadili Türkçe olan 145 kişi vardı (Vsesoyuznaya 102, 103). 1932 yılına gelindiğinde şehirdeki Türk sayısı 21 iken (Glavniy arhiv D. 25), 1939 yılında yine keskin bir şekilde 113'e yükseldi. Bu istatistiki iniş çıkışlar, öyle sanıyoruz ki, Lazların etnik aidiyetinin tespit edilmesi konusunda hüküm süren belirsizlikle açıklanabilir, bir kısmı Gürcü olarak, bir kısmı Türk olarak kaydedilmiştir ve bu sayımı yapılan kişilerin vatandaşlıklarından kaynaklanıyor olabilir; üçüncü, daha küçük bir kısmı ise Abhaz olarak kaydedilmiş olabilir.¹ Özellikle, Büyük Terör sırasında baskıya uğrayan Laz “kültürel özerklik yanlısı” Akif Tantoğlu üçlü toplantı protokolünde Abhaz olarak katılmıştır (Yunge-Bonveç 242).

1923 ve 1926 nüfus sayımları sonuçlarının, İskender Chitaşi'nin Stalin'e yazdığı mektupta (Bortsi... 57, 58) ve SSCB Bilimler Akademisi N.Y. Marr Dil ve Düşünce Enstitüsü'nün raporunda Lazların tarihi ve dillerinin kökeni hakkında verdiği bilgilerle karşılaştırılması, Abhazya'nın kırsal Laz nüfusunun coğrafi yerleşim özelliklerini bir derecede aydınlatmaya yardımcı olmaktadır (Bortsi... 97). Söz konusu mektuba ve rapora göre, 1930'larda Sohum bölgesinin Eşera ve Andreyevskoye köy sovyetleri ile Gudauta bölgesinin Abgarhuk köyünde yoğun bir Laz nüfusu bulunuyordu. İlginçtir ki, mevcut nüfus kayıtlarına göre 1934'te Abhazya'da, 1384'ü Sohum bölgesinde yaşayan 1593 Türk kaydedilmiştir (Glavniy arhiv). Bunların çoğunlukla etnik Lazlar olduğu açıktır. Anadili Lazca olanların Andreyevskoye köy sovyetinde önemli bir varlığının olduğu, yukarıda belirtildiği gibi, 1926 nüfus sayımından elde edilen verilerle de doğrulanmaktadır. Laz nüfusunun çoğu Tsara-Şbaara² adlı yerleşimde yaşıyordu, burada çoğunluğu oluşturuyorlardı. 1923 kırsal nüfus sayımının sonuçlarına göre, bu yerleşimin sakinleri 362 kişiydi. Nüfus sayımı

¹ Gürcistan SSC'deki 'Büyük Temizlik'i araştıran Alman yazarlar şunları yazmışlardır: “Türk hattındaki ‘ulusal’ operasyonlar sırasında çok sayıda kişi baskıya uğradı, bunlar Lazlar olmalıdır. 18 kişiden oluşan istatistiksel bir analizde (toplam 178 kişiden), altısı, yani üçte biri Laz idi. Bu ilişkiyi analiz edersek, Türk olarak baskılanan 178 kişinin 59'u Laz'dır...» diye belirtmişlerdir (Bortsi 519).

² Bazı kaynaklarda Tshara-Şubara şeklinde yanlış yazılmaktadır.

doğrudan Tiflis'ten organize edildiği için Lazlar, Güney Kafkas dilleri konuşan diğer etnik gruplar gibi 'Gürcü' hanesine yazıldılar ve Tsara-Şbaara'da Gürcü nüfusu 227 kişiydi (% 62,7). Ayrıca 120 kişiden (% 33,1) oluşan bir Rum topluluğu ve diğer milliyetlerden 15 kişi (% 4,1) yaşıyordu (İtogi perepisi 194, 195). 1926 nüfus sayımına göre Tsara-Şbaara köyünde 112 (% 24,6) Rum, 9 (% 2,0) Sovyet vatandaşı Gürcü ve diğer sakinler 334 (% 73,4) olmak üzere toplam 455 kişi yaşıyordu. Diğer sakinleri Lazların çoğunun da dahil olduğu yabancılar oluşturuyordu (Administrativno 165). V.E. Kvarçia 20. yüzyılın ilk yarısında burada Lazların yaşadığından bahsetmektedir (Kvarçiya 142). Dil ve Düşünce Enstitüsü'nün yukarıda anılan raporunda, A. Çikobava'nın "Çan (Laz) Lehçesinin Metinlerle Gramer Analizi" ("Grammatičeskiy analiz çanskogo (lazkogo) dialekta s tekstami") başlıklı çalışmasına atıfla 1930'ların ortalarında Tsara-Şbaara'da 45 Laz hanesi olduğu söylenmektedir (Bortsi... 97). Eşera Lazları Çaltluk, Parçanda, Şitskuara ve Huaryuta köylerinde 54 hanede yaşıyorlardı (Bortsi... 97). En büyük Laz nüfusu Çaltluk köyündeydi, Parçanda ise etnik açıdan en homojen olandı. 1926 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Eşera köy sovyetinin hiçbir sakini Lazcaıı anadili olarak belirtmemiştir ve bu açıkça gerçek durumla örtüşmüyordu. Eşera'nın 594 sakini, Türkçe de dahil olmak üzere Sohum bölgesinin listesinde yer almayan dilleri anadilleri olarak belirtmişti (Vsesyuznaya 100, 101). İ. Chitaşı'ye göre, 1920'lerde Abgarhuk köyünde 38 Laz ailesi yaşıyordu (Bortsi... 58). Abhazyalı Lazların Türkçeyi anadili olarak gösterme eğilimi, Gudauta bölgesinin Abgarhuk köy sovyetinin 1926 nüfus sayımını verileriyle de doğrulamaktadır. Bu sayımda köyün hiçbir sakini Lazcaıı anadili olarak belirtmemişken, 117 kişi (köy nüfusunun % 5,4'ü) Türkçeyi anadili olarak belirtmiştir. Bunun yanında sadece 38 Abgarhuklu kendini etnik Türk olarak tanımlamıştı (Glavniy arhiv 102, 103). Lazlar ayrıca Gudauta'da, Bzip vadisinde, Oçamçıra bölgesinin bazı köylerinde ve Oçamçıra merkezinde de yaşıyorlardı.

1930'da Abhazya hükümeti Bzip vadisinde ve Oçamçıra bölgesinin Skurça mevkiinde Lazlar için arazi tahsis etti, burada 'Kızıl Lazistan' kolhozu kurulmaya başlandı (Bugay 6). İ. Chitaşı'nın

girişimiyle Bzip vadisinde Laz Ulusal Köy Sovyeti kurulması planlandı (Bortsı... 63).

Abhazy'a'da yaşayan Lazların bir kısmı balıkçılığa teşvik edildi. İ. Chitaşi, Oçamçira'dan Gagra'ya kadar “küçük ve karışık ekipler” halinde dağılmış olan Laz balıkçı gruplarını Gudauta bölgesinde etnik olarak homojen bir balıkçı kolhozunda toplamayı önerdi (Bortsı... 59, 63, 65).

Abhazya'daki Laz topluluğu, diğer Güney Kafkasyalı gruplardan (Gürcüler, Megreller ve Svanlar) farklı olarak, devrim sonrası ve erken Sovyet dönemlerinde Gürcü değil Abhaz devlet ve parti yönetimiyle dayanışmaya eğilimliydi, ki bu da, öyle görünüyor ki daha sonra Lazlara yönelik baskıların ölçeğine yansdı. Büyük bir oranını gerçekte etnik Lazların oluşturduğu Türklerin özellikle cumhuriyetin etnik olarak Abhaz bölgelerinde yoğunlaşması da dikkate değer bir olgudur. Örneğin, 1939 nüfus sayımı verilerine göre, Abhazyalı Türklerin % 47,6'sı Oçamçira, % 15,8'i Gudauta ve % 36,6'sı cumhuriyetin diğer bölgelerinde yaşıyordu (RGAE). Bununla birlikte, büyük bir kısmı Eşera köyünde toplanmıştı ve burası o zaman Orta Abhazya'daki en kalabalık ve toplu Abhaz nüfusunun yaşadığı tek köydü.

Abhazya'nın Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti birlikleri tarafından işgali sırasında, yoğun olarak Gudauta bölgesinde faaliyet gösteren Abhaz devrimci-özgürlükçü paramiliter örgütü Kiaraz'ın Lazlardan oluşan bir müfrezesi vardı. G.A. Dzidzariya, Rıza Bibinoğlu ve Helim Hazıroğlu'nun 'Laz müfrezesi'nin Abhazya'nın kuzeybatısındaki dağ köylerinde (Huap, Othara, Habyu, Şubara) hareket ettiğini, oradan Menşevik muhabere birimlerine, askeri birliklerine cesur baskınlar yaptığını bildiriyor (Dzidzariya, Oçerki 200). Aynı yazar bir başka eserinde, “Müfreme esas olarak para kazanmaya gelen Laz tütün işçilerinden ve balıkçılardan oluşuyordu... Kayıklarla Kiaraz müfrezelerine cephaneye taşıyorlardı, cephaneyi Mgudzırhva ve Bambora köylerinde boşaltıyorlardı. Kiaraz'ın özel bir muharebe birimi olarak hareket eden bu birlik, Abhazy'a'da Sovyet iktidarı için verilen bütün mücadele boyunca sadık unsurlardan biri oldu ve askeri operasyonlarda cesaret örneği gösterdi” diye yazıyor. (Dzidzariya, Kiaraz 26, 27). Fakat Laz müfrezesinin komutanlarını kötü bir kader bekliyordu. Rıza

Bibinoğlu 1920'de bir Gürcü hapishanesinde öldürüldü (Bortsı... 69). Helim Hazıroğlu ise 1937'de 'Büyük Temizlik' sırasında vuruldu. Torunları bugün Gudauta şehrinde yaşıyorlar.

Nestor Lakoba başkanlığındaki Abhazya Sovyet yönetimi Lazlara yönelik nasıl bir kültür politikası uyguladı? Gürcistan SSC'deki Büyük Temizlik'i araştıran Alman yazarlar şöyle yazıyorlar: "Abhazya iktidarı, Lazlara toprak verilmesinde olduğu gibi, Tiflis'in iradesine karşı gazete yayınlamalarını (Laz dilinde, **N.B.**) desteklediler ve bu şekilde kendi özerkliklerini koruma mücadelesinde müttefik bulmayı amaçladılar. Gerçekten de üçlü toplantı tutanaklarında Laz ve Türk aktivistlerin Nestor Lakoba başkanlığındaki Abhaz yönetimiyle işbirliği yaptıkları yönünde işaretler vardır" (Yunge-Bonveç 232). Daha sonra şunları okuyoruz: "... Lazlar Nestor Lakoba'nın müttefikleri olarak gözden düştüler (Gürcistan yönetimi nezdinde, **N.B.**). Lakoba Abhazya'nın özerkliğini koruma mücadelesinde onların desteğini sağlamaya çalışıyordu" (Yunge-Bonveç 243). "Lazların Abhazlarla birlikte hareket etmesi, ya da en azında buna çabalamaları Tiflis'in gözünde ağırlaştırıcı hüküm oldu. Abhazya ÖSSC parti ve devlet organları Abhazların baskın olduğu dönemde (1921-1936, **N.B.**) kendi göç ve kültür politikalarını uygulamaya çalışırken Lazlara her türlü desteği verdiler... Abhaz elitleri Moskova ve Tiflis'te Laz gazetesinin yayınlanması için para ve yer sağlamayı, Lazca ders kitaplarının hazırlanması ve yayınlanması için mali destek almayı ve Abhazya'da Laz kolhozu kurulması için deniz kıyısında bir alan tahsis ettirmeyi başardılar" (Yunge-Bonveç 334).

İ. Chitaşı tarafından Komitern Yönetim Kurulu Genel Sekreteri G. Dimitrov'a gönderilen mektuptaki bilgilere göre, 1930'ların başlarında Abhazya'da iki yıllık Laz okulları kuruldu, daha önce Laz çocukları Türkçe eğitim veren okullarda eğitim görüyorlardı (Bortsı... 79, 80). Laz okulları özellikle Gudauta ve Oçamçıra'da faaliyet gösteriyordu (Tchirikba 41). Laz okulları için alfabe ve ders kitapları Chitaşı tarafından hazırlanmıştı. Stalin'in baskı dönemini araştıran Alman dilbilimci W. Feuerstein, "İskender Chitaşı Gürcü milliyetçiliğine alışılmadık sert eleştiriler yöneltirken, Lazların

duruma tekrar tekrar dikkat çekiyordu. Etnik kökeni Laz olmayan³ birinin bu etkinliği ve 1936 Aralık ayında zehirlenen Abhaz parti lideri Nestor Lakoba'ya yakınlığı, 1938 baharından itibaren az nüfuslu Lazlar üzerinde daha ağır baskı kurulmasına gerekçe oldu” diye yazmaktadır (Feuerstein 458).

Sohum'da 1929'dan 1938'e kadar dünyanın ilk Laz gazetesi olan '*Mçita Murutshi*' (Kızıl Yıldız) yayınlandı. Gazete Gürcistan Komünist Partisi Abhazya Bölge Komitesi'nin ve Abhazya Merkez Yürütme Komitesi'nin yayın organıydı. Gazete yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra, 1930'da Türkiye'de resmen yasaklandı. Belgenin altında bizzat Atatürk'ün imzası vardı (Kavaklı 137). Bu da Mçita Murutshi'nin Lazistan'a ulaştığını ve Laz aydınlarının küçük bir grubu tarafından okunduğunu göstermektedir. Gazetenin sadece 'yasak' Laz dilinde yayınlanması değil, komünist propaganda aracı olması da Türk iktidarını rahatsız etmişti.

1949 yılında Lavrenti Beriya'nın emriyle Lazların çoğu, Rumlar, Türkler ve diğer etnik gruplarla birlikte Abhazya'dan sürgün edildi. W. Feuerstein'in belirttiğine göre, “Gürcistan'ın bütünleşmesi' Büyük Temizlik'ten sonraki yıllarda, 'Gürcü ulusunun temsilcilerine', Gürcü tarafının Lazlar için kullanmaya alışkın olduğu şekliyle 'Gürcü kanından' insanlara karşı bile şiddet eylemleri şeklinde gerçekleşti. Bu konu onlarca yıl boyunca tabu olarak kaldı ve bugüne kadar Gürcistan'da Lazların sürgün edilmesiyle ilgili bir makale bile yayınlanmamıştır” (Feuerstein 461). SSCB Yüksek Konseyi seçimleriyle ilgili olarak 28 Ekim 1937'de düzenlenen Gürcistan bölge komiteleri sekreterleri ve seçim komisyonları başkanları toplantısında, Batum bölge temsilcisi ajitasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan zorlukları açıklarken, Hemşin, Kürt ve Laz dillerinde ilgili literatür eksikliğine işaret etti. Beriya bu görüşe, ilgili literatürün Gürcü dilinde mevcut olduğu cevabını verdi. Batum bölgesi temsilcisi Lazların Gürcü dilini anlamadıklarını belirttiğinde, Beriya alaycı bir şekilde Lazların Almanca konuşmadığını söyleyerek, yasalara göre Lazların Gürcü

³ Yazarın görüşü. Chitaş'nin etnik kökeni hakkında bakınız: (Yunge-Bonveç 234, 235).

etnik grubuna ait bireyler olarak Gürcü dilini bilmeleri gerektiğini ima etti (Bortısı... 118).

1950'lerin sonunda, Lazların bir kısmı sürgün edildikleri yerlerden Abhazya'ya geri dönerken, bir kısmı da çoğunlukla tarihi vatanlarına göç ettiler. Abhazya'ya dönen Lazlar, diğer Güney Kafkasyalı gruplarla değil Abhazlarla kültürel ve dolayısıyla siyasi dayanışma konusunda belirgin bir eğilim gösterdiler. Bu süreç, Lazların hem Abhazlarla hem de dil açısından kendilerine en yakın olan Megrellerle birlikte yaşadıkları yerel bölge topluluklarını da etkiledi. Abhazya'nın küçük Laz nüfusunun kültürel ve politik yönelimi, özellikle yerel Lazların çoğunun Abhazya'yı savunmak için seferber olduğu 1992–1993 savaşı sırasında açıkça ortaya çıktı.

Günümüzde Abhazya'da belirli sayıda Laz kökenli insan yaşamaktadır. Abhaz etnik çevresinde yaşayan ve özellikle Abhazlarla evlilik yapanların çoğu, genel anlamda karakteristik aile soyaclarını koruyarak uzun zaman önce Abhaz dilini ve daha sonra da Abhaz etnik kimliğinin diğer bileşenlerini benimdiler (Sovyet dönemi Abhazya'sında sonradan baskın din haline gelen Ortodoksluk'a geçişe kadar). Bu nedenle Abhazya'nın bugünkü Lazları kültürel, gündelik ve dilsel özellikleriyle Abhazlardan neredeyse farksızdır. Kesin bir istisna ise Lazca konuşan ve kendilerini Laz olarak tanımlayan eski kuşak bireylerdir.

2014 seçmen listelerine göre, Abhazya'nın 128 yetişkin vatandaşı etnik Laz olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 42'si Sohum'da, 38'i Oçamçira bölgesinde (8'i Oçamçira'da, 15'i Markula'da, 5'i Mokva'da, 5'i Tamış'da, 2'si Aradu'da, 1'er kişi de Atara, Baslahu ve Cgerda'da), 23'ü Sohum bölgesinde (12'si Yukarı Eşera'da, 6'sı Aşağı Eşera'da, 4'ü Gumısta'da ve 1'i Dızguta'da), 17'si Gudauta bölgesinde (3'ü Gudauta'da, 4'ü Noviy Afon'da, 8'i Psırdzha'da, 1'er kişi de Aatsı ve Lıhni'da) ve 8'i Tkuarçal'da kaydedilmiştir (TSİK). Asimilasyon etkisi altında küçülen bu verilere⁴ bakıldığında bile, ülkedeki Laz nüfusunun yerleşim coğrafyasının sürgünden döndükten sonra da büyük değişikliğe

⁴ Birçok durumda, sadece aynı soyada sahip olanlar değil, aynı zamanda babalar ve çocuklar, kardeşler ve kız kardeşler bile farklı milletlerin temsilcileri olarak görülmektedirler: biri Laz, biri Abhaz olarak kaydedilir.

uğramadığı görülebilir. Sadece Abhazya'nın geneli için geçerli, savaş sonrasında başkente ve çevresine göç eğilimi söz konusudur. Resmi belgelere göre Abhazya'nın yaklaşık 150–200 sakini Laz olarak görünmektedir, ancak bu durum 2011 nüfus sayımının resmi sonuçlarına yansımamıştır. Sayıma göre Abhazya'da Güney Kafkas etnik gruplarından, kendi beyanlarına göre Gürcü, Megrel, Svan ve Acaralı olan 46.500 kişi yaşamaktadır. Sayımda kendini Laz olarak belirten kişiler büyük ihtimalle toplam sayıları 136 kişi olan 'diğer milliyetler' hanesine yazılmışlardır (İtogi perepisi 86–89). Abhazya vatandaşları içinde Laz kökenli kişilerin sayısı, dolaylı verilere göre daha yüksek olmalıdır.

Kaynakça

- Administrativno-territorialnoe delenie SSR Gruzii*, Tiflis, 1930.
- Bortı za Sovetskuyu vlast v Abhazii*, Suhumi, 1965.
- Bugay N.F., "Lazı – izvestnye i neizvestnye", *Kavkazskie nauçnyie zapiski*, 2011. №3 (8).
- Citashi İ., "Lazskiy yazık", *Literaturnaya entsiklopediya*, V 11, T. 6., M., 1932.
- Dzidzariya G.A., *Kiaraz*, Suhumi, 1981.
- _____. *Oçerki istorii borı za Sovetskuyu vlast v Abhazii: 1917–1918 gg.* Suhumi, 1958.
- Feuerstein W., "Kritika soavtora", *Gruziya v puti. Teni stalinizma*, M., 2017.
- Glavnyı arhiv Natsionalnoy AN Gruzii*, F. 30. Op. 1. D. 25.
- İtogi perepisi naseleniya Respubliki Abhaziya 2011 g.*, Suhum, 2012.
- İtogi Vsegruzinskoy selskohozyaystvennoy perepisi 1923 goda*, Vıp. 1. Ç. 2. Tiflis, 1925.
- Kavaklı N., "Novus Ortus: The Awakening of Laz Language in Turkey", *İdil Journal of Art and Language*, №4, 2015.
- Kavkazskiy kalendar na 1917 god*, Tiflis, 1916.
- Kvarçia V.E., *Apsnı atoponimika*, Akua, 2002.
- Marr N.Y., *Grammatika çanskogo (lazskogo) yazıka s hrestomatıey i slovaryom*, SPb., 1910.
- RGAE (Rossiyskiy gosudarstvenny arhiv ekonomiki)*, F. 1562. Op. 336. D. 999.

Tchirikba V., "La situation ethno-demographique en Abkhazie", *L'Ossétie et d'Alentour, Publiée par l'Association Ossète en France*, № 17, 2005.

Tsentralnyy arhiv Noveyshey istorii Gruzii, F. 284. Op. 1. D. 640

TSİK Respubliki Abhaziya. Spiski izbirateley.

Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 goda, T. XIV. Zakavkazskaya SFSR. M., 1929.

Yunge M., Bonveç B. (sost.), *Bolshevistskiy poryadok v Gruzii*, V 2-h tomah. Tom 1: Bolshoy terror v malenkoy kavkazskoy respublike, M., 2015.

Rus Arşiv Belgeleri

Çev. Murat Topçu-Papşu

17 Kasım 1851 – Karadeniz Kordon Hattı komutan vekili Tümgeneral Raşpil'in Kafkas Hattı ve Karadeniz (Çernomorya) birlikleri komutanı Tümgeneral Zavodski'ye Raporu

Şapsığların Rus birliklerinin topraklarından çekilmesi talepleri hakkında

1846 yılındaki barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, altı ay kadar önce Şapsığlar yeniden görüşme için zemin aramaya başladılar. Bu işin başında yine önceki gibi Abin nehrinden saygın yaşlı Hamırz Rotok vardı. Onu Size ve Ekselansları Prens Mihail Semyenoviç'e [Vorontsov'a] Yekaterinodar'dan geçişi sırasında takdim etmiştim. Hamırza'nın Georgi-Afıpskoye ve Abinskoye istihkamlarını kaldırma, birlikleri Şapsığya'dan çekme teklifine karşılık sayın başkomutan, bu talebin saçma olduğunu ve eğer Şapsığlar barış istiyorlarsa kayıtsız şartsız itaat etmek, yemin ve amanat vermek zorunda oldukları cevabını vermeme emretti. Kendi aralarında nihai karar içinse bir ay süre verdim.

Aynı gün, 18 Ekim'de, Hamırz Rotok benim ve o zaman Yekaterinodar'da bulunan saygın Şapsığ ileri gelenlerin yanında, halkının işlerinde ilk sıradaki yeri almayı kabul etmedi ve görüşmelerin yürütülmesini Anthir nehrinde yaşayan Mahomtale Yesentuko'ya bıraktı.

20'sinde Mahomtale şehirden ayrılarak Şapsığya'nın en saygın bütün kişilerini dolaştı ve onları Ruslarla meseleyi bitirmek için en kısa zamanda genel bir meclis toplamaya ikna etti. Gerçekten ekimin son günlerinde Bogundır nehrindeki Gaudaço vadisinde, derelerin büyük kısmının ileri gelenlerinin katıldığı bir meclis toplandı ve Ruslarla barış yapılmasına karar verildi. Fakat Şapsığlar gibi bir halkta bu kararın itirazla karşılaşmaması mümkün değildi. Gençler ve hatta ileri gelenlerden bazıları (Neşo-Şeblyaok, Naje Met) karara açıkça karşı çıktılar. Aynı sırada ezeli Rus düşmanları Karabatır Zanak (ünlü Sefer-Bey'in oğlu) ve Tuguz Kerzeç bize düşman grubun başına geçerek yine Bogundır'da, Gaudaço

vadisinin biraz yukarısında kendi yandaşlarını topladılar. Böylece Şapsığlar görüşmelerin en başında iki gruba ayrıldılar. Çerkeslerin işlerinde bu tamamen alışıldık bir şeydir.

Bir gelişme daha az kalsın işi tamamen bozacaktı. Anapa'da bulunan Dağlı Yarım Süvarı Birliği'nden biri, Bogundır'a amiral Serebryakov'un Novorossiysk tarafından Şapsığya'ya saldırı yapmak istediğini haber vermiş. Bjekokay'dan da onlara bizim Karadeniz müfrezesinin Velikolagernıy'den hareket ettiğini haber vermişler. Bu haberler daha fazla kargaşa ve düzensizlik yarattı. Neyse ki bu sırada Abin müfrezesi Olginski'de toplanmıştı, Mahomtale benimle görüşerek söylentilerin asılsız olduğuna kanaat getirdi ve Şapsığları yatıştırdı.

Abin müfrezesi hiç çatışma olmadan istihkama ulaştı ve ertesi gün Mahomtale Yesentuko, Şeretluk Met (Bogundır nehrinden ileri gelen) ve Hamırz Rotok geldiler. Ekselansları Prens Mihail Semyonoviç'in onlara bir ay süre tanıdığına dair emrini tebliğ ettim. Fakat bulunacakları ilk düşmanca eylemin ateşkesin sona ermesi demek olacağını ve ikinci olarak, verilen bir aylık süre dolmak üzere olduğundan artık bir karar vermeleri gerektiğini hatırlattım.

Bunun sonucunda, aynı gece (8 Kasım) Şapsığlar yemin verdiler. Geri dönen müfrezemize ateş açılmayacak, 9 ve 12 Kasım tarihleri arasında halk meclisi toplanacaktı.

Gerçekten müfreze Abin'den Olginski'ye hemen hiç atış yapılmadan geçti ve yeminin ikinci maddesi de yerine getirildi; belirlenen tarihte genel meclis toplandı.

Mahomtale Yesentuko meclis dağıldıktan sonra, 16 Kasım'da Anthir, Bogundır ve Abin nehirlerinin, keza Gapl nehrinin bir kısmının sakinlerinin yemin etmeye ve amanat vermeye hazır oldukları haberiyle yanıma geldi. Ancak yeminin ne şekilde ve hangi düzende yapılacağı, kaç amanat verileceği ve yeni yeminle Şapsığlar için hangi yükümlülüklerin konacağı konusuna gelince iş durdu. Bu konularla ilgili tespit edilmiş bir kural olmadığından, bütün bunların çözümünü ben üzerime alamadım ve onları zatıalınızın takdirine bırakıyorum. Bununla birlikte eklemek isterim ki, en kalabalık Abıps, İl, Ubin ve Afıps derelerinde yaşayan Şapsığların bize karşı tutumları barışçı değil ve hatta 10 Kasım'dan sonra yapılan toplantıya temsilci göndermemişler. Bunun yanında

ekselansları Prens Mihail Semyonoviç Şapsiğlarla müstakil barış anlaşmaları yapılmamasını kati olarak belirtti. Bu nedenle, zatıalinizin izni olmadan Anthir, Bogundur ve Abin sakinleriyle barış yapma kararı veremedim. Yakın zamanda Şapsiğlarla genel bir barış yapmanın mümkün olmadığı konusunda zatıalinizi bilgilendirmeyi görevim sayıyorum. Ancak, halihazırda bu dört nehrin sakinlerinin durumundan da yararlanmak icap eder. Bizimle barışın faydalarını gördüklerinde muhtemelen komşu dereler de onları takip edecektir. Amanatlara gelince, bu durumda, Muhammed Emin'in Şapsiğlardan mutazak aldığı kuralı dikkate almak son derece faydalı olurdu. O her yüz haneden bir kişi talep ediyordu, bu da Anthir ve Bogundur'dan 4'er kişi, Abin nehrinden 11 kişi ediyordu. Daha az sayıda amanat talep edersek Şapsiğların gözünde Muhammed Emin'den daha az değerimiz olur, Şapsiğlar gibi bir halkla ilişkide bu tür küçük şeyleri bile göz ardı etmemek gerek. Ancak, ileri gelenlerin büyük sayıda insan talebi şart koşulmaması ricasını da dikkate alarak, onlardan amanatları mutazak sayısının yarısı kadar, yani Anthir ve Bogundur'dan 2'şer, Abin nehrinden de 3 kişi alınmasını öneririm.

Bütün bu konuları zatıalinizin değerlendirmesine arz ederek, aynı haberciyle talimatlarınızı göndermenizi istirham ederim.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 13454, op. 2, d. 526, l. 1–4.

22 Ekim 1854 – Proçnyı Okop Kalesi

Sağ Kanat Komutanı Tuğgeneral Yevdokimov'un Karadeniz Kordon Hattı Komutanı Tuğgeneral Kuharenko'ya Raporu

Hatukay köyü Kliç'in imha edilmesi hakkında

Zatıalinizin 16 Ekim № 171 emrine istinaden arz ederim:

19 Ekim'de müfrezeyle Belaya nehrini geçerek Hatukay Con Kliç'in köyüne saldırdım ve imha ettim. Sakinlerini tamamen habersiz yakaladım, öyle ki köyün bütün sığırı ve malları elimize geçti. Orman ücretlerine kaçıp saklanamayan bütün sakinleri kırıldı. İmha edilen köyün yakınlarında iki gün kaldım. Hatukaylar tarafından Belaya ve Pşış nehirleri arasında hazırlanan büyük miktarlardaki ekinleri ve otları ateşe verdim. Bunları yakmak için müfrezeden kollar yollamama rağmen düşman bana karşı hiçbir harekete kalkışmadı.

Düşman beni çok zayıf şekilde ve uzaktan takip etti. Bugün Tenginskaya'ya ulaştım ve müfrezeyi dağıtıyorum.

Konstantinovski mevkiinde toplanan Karadeniz müfrezesi, büyük ihtimalle, varlığıyla düşmanı felce uğrattı, onu aşağı Kuban tarafından saldırmaktan kaçınmaya zorladı, bu da bana hareketımı başarıyla gerçekleştirme imkanı verdi.

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (GAKK), f. 261, op. 1, d. 1414, l. 23.

22 Mayıs 1859 – Abaza ve Karaçay Halkları Komiseri Yüzbaşı Aglintsev'in Kafkas Hattı Sağ Kanat Birlikleri Komutanı Tümgeneral Filipson'a Müzekkeresi

Mekkeye gitmek isteyenler hk.

Hükümetin bana bağlı komiserliğin sakinlerine Muhammed peygamberin kabrini ziyaret için Mekke'ye gitme izni vermesiyle, birçok kişi köleleriyle birlikte yola çıkma isteğini bildirdi. Fakat köleler bu yolculuğa çıkmak istemiyorlar, şimdi yaşadıkları yerlerde kalmaları hususunda benden ricada bulunuyorlar.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 14257, op. 3, d. 429, l. 68.

7 Nisan 1859 – Sağ Kanat Birlikleri Komutanı Tümgeneral Filipson'un Karadeniz Ordusu Atamasına Yazısı

257 Çerkes ailesine Türkiye'ye gidiş izni verilmesi

Aşağı Kuban (Nijne-Prikuban) Çerkes köyleri komiserliğinden 257 Dağlı ailesine Türkiye'ye gitme izni verildi. Üç parti halinde Karadeniz Ordusu topraklarından geçerek Kerç'e gidecekler, bu nedenle zatıalınızden Karadeniz Kordon Hattı'nın bölge amirlerine, bu Dağlıların geçişi sırasında bir subay komutasında 10'ar Kazaktan oluşan konvoy tayin edilmesi için talimat vermenizi istirham ediyorum. Yolda gerek Karadeniz eyaleti sakinleriyle, gerekse diğer şahıslarla yaşanabilecek çatışmalardan kaçınmak amacıyla, tam olarak ne zaman yola çıkacaklarını Size rapor etmesi için komiser Binbaşı Yurov'a talimat verildi.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), f. 14257, op. 3, d. 429, l. 49.

30 Temmuz 1859 – Birlik Komutanının Küçük Laba Hattı Amirine Yazısı

Türkiye'ye Gidecekler İçin Konulan Şartlar

İtaat etmiş Dağlıların yurt dışına çıkışında şu kurallar konmuştur:

1) Türkiye'ye yerleşmek için değil, seyahat için izin başvurusunda bulunacaklardır. İlk durumda, devlet kanunlarının buna izin vermediği ve başka bir devletin uyruğuna geçmeleriyle bizim topraklarımıza girmeleri halinde hain olarak muamele görecekları, mallarının haczedileceği ve kölelerinin özgürlüklerini kazanacakları açıklanarak ret cevabı verilecektir.

2) Yurtdışına çıkmasına izin verilenlere en uzun süre bir yıl olarak tayin edilecektir.

3) Hastalık veya kendi işleri nedeniyle yurtdışında daha uzun süre kalmak isteyenler, konsoloslarımız aracılığıyla istekte bulunacaklardır.

4) Yurtdışında izinsiz olarak süresinden uzun kalanlara, kendi başlarına Türkiye'ye göç edenlerle aynı muamele yapılacaktır.

5) Türkiye'ye gidenler bütün adli ve idari yargı davalarını sona erdirmek veya gerekli şekilde teminat altına almakla yükümlüdür.

6) Ailelerini ve kölelerinden birlikte gitmek isteyenleri yanlarına almalarına izin verilecek, gitmek istemeyen kölelerin satılmasına izin verilmeyecektir.

7) Dağlıların yurtdışına çıkışlarında borçtan ve adli takipten muaf mallarını satmalarına engel olunmayacak ve hangi amaçla malını mülkünü sattığına dair soruşturma yapılmayacaktır. Aynı şekilde, bu hususta yapılacak ihbarlar kabul edilmeyecektir.

8) Yurtdışına çıkmasına izin verilen bütün Dağlılara şu hususlar ilan edilecektir:

a) Hangi limandan yurtdışına çıkmak istediklerine bağlı olmaksızın Kerç şehir amirinden, Anapa askeri amirinden veya Suhum komutanından pasaport alabilirler.

b) En son Rusya limanına kadar geçiş belgesi verilecektir.

c) Kanunla belirlenmiş süre için Trabzon'a veya İstanbul'a kadar pasaport verilebilir. Tekrar pasaport almak isteyenler buralarda konsolosluğumuza veya misyonumuza başvuracaklardır.

d) Hazineden maaş alan kişilerin maaşları yurt dışına çıktıkları günden itibaren kesilecektir.

9) Yolcu kafileleri ikamet yerlerinden gönderildiğinde komiser bana her defasında gidenlerin isim listeleriyle birlikte rapor verecektir. Listelerin kopyaları, grubun yola çıkma zamanı da belirtilerek Kafkas Ordusu ana karargâh komutanına arz edilecektir.

10) Seyahat izni verilirken aşağıdaki hususlarda taahhüt alınarak yükümlü kılınacaklardır:

a) Hiçbir hal ve şartta gerek limanlara geçişte, gerekse kendilerine bakım için komiserlikten para yardımı beklemeyeceklerdir.

b) Yurt dışına çıkışları için tayin edilen üç nokta dışında diğer limanlara gitme hakları yoktur. Bu limanlar Kerç, Anapa ve Suhum-Kale'dir; pasaportlarını da oradan alacaklardır.

c) Denizi geçiş sırasında yasaklanmamış gemilerde seyahat edeceklerdir. Kaçak Türk teknelerinde yakalanmaları halinde hain sayılacaklardır ve kanuni sorumluluğa tabi olacaklardır.

11) Türkiye'ye sevk edilen Dağlılara pasaport verilmesine dair; Kerç-Yenikol şehir amirine benim geçiş belgelerimle Kerç'e gelen şahıslara mevcut formlardan verilmesi hususu bildirildi. Anapa askeri amirine ise, talebim üzerine Stavropol sivil valisi tarafından temin edilen pasaportlar gönderildi. Suhum-Kale'den pasaport verilmesi hususuna gelince, Kafkas Ordusu ana karargahından gerekli formların temin edilmesi için talimat verilmesini rica ettim.

Bana yolladığınız 8 Temmuz tarih ve 949 sayılı rapora istinaden bildiririm: Başlıbay kabilesinin lideri Aslambek Zatlugov'un bütün tabiyetiyle birlikte yurtdışına gitmek için geçici izinden yararlanma hakkı vardır. Hem ailesinin hem de onunla birlikte giden diğer şahısların ayrıntılı aile listesini ekleyerek bana gönderilmesini, izinle birlikte onlara ilk limanımıza kadar geçiş belgeleri verilmesini ve bu yılın şubat ayında alınan amanatın iadesi için de talimat verilmesini rica ederim. Ust-Laba'dan geçen güzergahı kullanabilirler; bundan daha önce amanat onlara gönderilemez.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), f. 14257, op. 3, d. 468, l. 2-4.

1859 – Aşağı Kuban (Nijne-Kubanskoye) Çerkes Köyleri Komiseri Binbaşı Yurov'un Geçici İzinle Yurtdışına Türkiye'ye Giden Dağlıları Gösterdiği Çizelge

№	Köy	Aile Sayısı	Cinsiyet		Kabile
			Erkek	Kadın	
1.	Cansirey köyü	158	818	807	Hatukay
2.	Subavşi köyü	49	206	208	Hatukay
3.	Şumanukoların köyü	57	351	321	Hamışey
4.	Sultanların köyü	43	175	182	Hamışey
5.	Pedislerin köyü	108	577	574	Hatukay
6.	Kodzların köyü	34	123	122	Besleney
7.	Botokoların köyü	84	387	360	Kerkeney
	Toplam:	533	2637	2574	

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 14257, op. 3, d. 486, l. 154.

11 Nisan 1860 – Sol Kanat Birlikleri Komutanı N.İ. Yevdokimov'un Kabardey Okrugu Amiri V.V. Orbeliani'ye Gizli Yazısı

Göçmenlerin feci durumu ve Türk hükümetinin Kuzey Kafkasya'dan yeni göçmen almak istememesi hakkında

Ekselansları, Prens Vahtang Vahtangoviç! Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumu ve yeni yerleştikleri yerlerde yol açtıkları karışıklık, Türk hükümetini Kafkas Krayı yerlilerinin Türkiye topraklarına bundan sonraki göçüne karşı çıkmak zorunda bırakıyor. Diğer yandan, sayın Başkomutan da insaniyet namına, başlayan göçün sona erdirilmesini ve her durumda Türkiye'ye karayoluyla, Kafkas Krayı'ndan geçerek gidişin geçici olarak yasaklanmasını gerekli görüyor.

Zatıalınızın 400 küsur ailenin Türkiye'ye gitmesine izin verildiği bilgisine sahip olduğunu düşünerek, Size bağlı okrugun sakinlerine acilen bildirmenizi istirham ederim: Hacların Türkiye'ye karayoluyla gönderilmesine izin verilmeyecektir. İzni olanlar sadece deniz yoluyla, Taman'dan gidebilir. Meselenin güvenilir

kişilerin Türkiye'ye gidişinin engellenmesi, fanatiklerin ve huzursuzluk yaratan kişilerin ise deniz yoluyla gönderilmesi şeklinde çözülmesi arzu edilirdi. Bununla birlikte onlara gemilere küçük ev eşyaları ve sığırlarıyla birlikte kabul edilecekleri ilan edilmeli. Karadeniz şirketi gemilerine alınmaları hakkında zamanında bildirim yapılması için Taman'dan sevkiyat düzeni tarafınızdan biliniyor olmalı.

Siz Ekselanslarının meseleyi Başkomutanın arzusuna uygun şekilde çözeceğinizden tamamen emin olarak derin saygılarımı ve hürmetlerimi kabul etmenizi rica ediyorum.

P.S. Halkı bu yasağın Rus hükümetinin zorlayıcı tedbiri olmadığına, Türk hükümetinin istememesinden ve bizim insansverliğimizden kaynaklanan bir mecburiyet olduğuna ikna etmek için Başkomutan, Türkiye'ye halkın seçeceği (belgede altı çizilmiş) bir heyet gönderilmesinin halka teklif edilmesini arzu ediyor, ki bu heyet Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumuna gerçekten kani olsun.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 1.

17 Nisan 1860 – Kabardey Okrugı Komutanı Orbeliani'nin Yevdokimov'a Yazısı

Türkiye'ye yerleşmek istediğini bildiren Kabardeylerle (450 aile) görüşmelerin sonuçları hakkında

Dün çağırımla köy sahipleri ve ileri gelenler bende toplandı ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlerden birçok kişi de onlarla birlikte geldi. Zatialiniz tarafından Grozni'de bana verilen talimatlara ve 11 Nisan tarihli mektubunuzda ortaya konan yönergelere dayanarak, en güçlü ve ikna edici ifadelerle onlara Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumunu, Türkiye'de kendilerinin yol açtığı düzensizlik yüzünden oradaki hükümetin Kafkas Dağlılarının göçünü artık istemediğini, buna karşılık, onların felaketinden üzüntü duyan hükümetimizin insansverliğini ve yüce gönüllülüğünü açıkladım. Sonra da şunu ilan ettim: 1) 450 aileden yola çıkmak için izin almış olanlardan isteyenler bu izinden yararlanabilir, fakat kimse karayoluyla bırakılmayacaktır, mutlaka Taman üzerinden deniz yoluyla gideceklerdir. Yola çıkışlarını hiçbir

halde geciktirmeyecekler ve 10 Mayıs'a kadar okrugtan çıkmış olacaklardır. Bu süreden sonra bu yıl için izin haklarını kaybetmiş olacaklardır. Sadece, bazı iflah olmaz fanatiklerin deniz yoluyla gideceklerini ve iyi niyetli kimsenin ailesini -Kabardeylere göre çok korkunç olan- deniz yolculuğunun tesadüflerine teslim etmeye cesaret edemeyeceğini düşünerek, onlara hükümetimizin göç etmelerini engellediğini söylemedim. Kısa süreyi ise, güya bu süreden sonra bu yıl diğer okrugların sakinlerinden göç edeceklerin süreleri başlayacak gerekçesiyle açıkladım. Böylece göç edenlerin sayısını daha fazla sınırlandırmayı hesapladım, zira çok azı bu sürede yolculuğa tamamen hazır olabilir. 2) 450 aileden bu süre içinde yolculuğa hazırlanamayanlara, aynı şekilde izni olmadığı halde Türkiye'ye gitmek isteyenlere bu yıl içinde izin verilmeyecektir ve gelecek yıl izin alacaklardır. 3) Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç edenlerin feci durumuna ikna olmaları için, Kabardey'de kalanların bu süreden sonra kendi seçecekleri bir heyeti Türkiye'ye göndermelerini ve heyetin gerçekten bundan emin olabileceğini bildirdim.

Beni dinledikten sonra gitme izin verilmiş olanlar istişareler yaptılar ve göç etmeyi özellikle isteyenler arasından birkaç kişiyi karayoluyla gitme izni ricasında bulunmak üzere Siz Ekselanslarına göndermeye izin vermemi istediler. Kafkas ötesinde bütün topraklar özel mülkiyet olduğu için yolcuların yanlarında yiyecek olarak çok sayıda büyükbaş hayvan götüremeyeceklerini, bunun toprak sahiplerinin hoşnutsuzluğuna yol açacağını anlatarak karayoluyla gitmelerine izin verilemeyeceği hususunda uyardım. Bununla birlikte bu talimatın üst komutanlıktan geldiğine ikna olmaları için Size gelmelerine izin verdim. Bunun yanında, bu ricayla Size gelmeleri için seçilen şahısların halkı ayartan ve heyecanlandıran fanatiklerin başı olduğunu bildiririm. Göç etmek isteyen fakat henüz izin almamış olanlar, bizim sözlerimize göre onları Türkiye'de bekleyen durumdan kendileri emin olmak için, Türkiye'ye göndermek üzere bir heyet oluşturma niyetlerini bildirdiler.

Bu hususu arz ettikten sonra, müsaadenizle şunu eklemek isterim. Eğer beklentimin aksine 450 ailenin hepsi bu sürede yol hazırlıklarını yetiştirirse, sahiplere göç edenleri alıkoyma hakkı

tanımayı gerekli görüyorum, ki böylelikle onlardan sadece fanatikleri gönderebileyim, diğerlerini ise sahipleri izin vermediği gerekçesiyle alkoyayım. Göç edenlerin sayısını sınırlandırmak için başlıca tedbirlerden biri tanınan kısa süredir. Bu nedenle Siz Ekselanslarından bu süreyi değiştirmemenizi, ancak bu sürede kimse hazırlığını yetiştiremezse, buradaki iyi niyetli sahiplerin göstermesiyle rahatsızlık yaratan fanatiklerden 60 ila 100 aileyi seçmek ve onları ilkbahar süresince ve tayin edilen süre bittikten sonra da deniz yoluyla göndermek için bana izin vermenizi istirham ediyorum. Bununla birlikte, karayoluyla gitmelerine izin vermemenizi ayrıca istirham ediyorum, zira deniz yolculuğuna pek cesaret edemiyorlar.

Son olarak, bildirmeyi görevim sayıyorum; herkesin tarla işleriyle ilgilenmesi ve 450 aileden 10 Mayıs'a kadar yolculuğa hazır olacaklar dışında kimsenin bu yıl göç için izin beklememesi tarafımdan ilan edildi.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 3 i 3 ob.

26 Nisan 1860 – Yevdokimov'un Orbeliani'ye Yazısı

Kabardeylerin Türkiye'ye gidiş şartları hakkında

Türkiye'ye yerleşmek isteyen Kabardeyler karayoluyla gitmelerine izin verilmesi ricasıyla dün yanıma geldiler ve benden kesin ret cevabı aldılar. Sonra sahipleriyle birlikte gitmek istemeyen kölelerin burada kalanlara satılmasına izin verilmesini istediler, bu arada mahkemenin başta bu satışa izin verdiğini, şimdi ise yasakladığından şikayet ettiler.

Bu şikayete mahkemenin kararını onaylayarak karşılık verdim, ancak Size şu düşüncemi acilen bildiriyorum: Kölelerin satış yasağı bu durumda gönderilmesi gereken yaramaz kişileri durdurabilir. Bu nedenle mahkemenin bu konuyla ilgili hükümlerinin yumuşatılması daha iyi olabilir. Kölelerin satışına şu şartla izin verilsin: Köleler mahkeme tarafından veya sahiplerin kölelerle karşılıklı anlaşmasıyla belirlenen bir miktar karşılığında yeni sahiplerinden özgürlüklerini alma hakkına sahip olsunlar. Genel olarak Kabardey'de fanatik ruh diğer topluluklarda olduğundan daha

fazladır. Bu nedenle rahatsızlık yaratan kişilerin gitmesini halk ve hükümet için yararlı görüyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 5 i 6.

30 Nisan 1860 – Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov’un Kabardey Okrugı Komutanı Orbeliani’ye Gizli Yazısı

Heyetin kabulü ve “rahatsızlık yaratan” Kabardeylerin gitmesinin arzu edilmesi hakkında

Size bağlı okrugun Dağlılarının göçü konusunda Ekselanslarının emirlerini onaylayarak, Sizden Türkiye’ye giden heyet üyelerine, oraya vardıklarında Türk hükümetinin göçe rızasını da almak zorunda olduklarını bildirmenizi istirham ederim; bu olmadan kimsenin yerinden kımıldamasına izin verilmeyecektir. Bu heyeti Vladikafkas’a gönderin, Tuğgeneral Zotov oradan Tiflis’e gönderilmeleri için emir çıkaracaktır.

Rahatsızlık yaratan kişileri gönderme ve sadece fanatiklerin telkiniyle göç etmek isteyenleri alıkoyma imkanı olması için Size, sahiplerin gidenleri alıkoyma isteklerini kabul etme, bize sadık ileri gelenlerin göstermesiyle en fanatiklerden 60 ila 100 aileyi seçme ve onları Sizin tayin ettiğiniz süre bittikten sonra deniz yoluyla göndermenize izin veriyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 4 ob.

25 Mayıs 1860 – Kabardey Okrugı Amiri V.V. Orbeliani’nin Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov’a Yazısı

80 Kabardey ailesinin Türkiye’ye göç koşulları hakkında

Kabardeylerin Türkiye’ye gidişi hususunda Zataliniz tarafından bana verilen talimatları ve yönergeleri esas alarak şu uygulamayı yaptım: Emin ve tam güveni hak eden kişileri yanıma çağırarak, soracağım her şeyi tamamen doğru ve tarafsız olarak söyleyeceklerine benim yanımda yemin etmelerini teklif ettim, ancak sormaya niyetli olduğum soruları önceden açıklamadım. Bu şekilde, bu kişilerin göstermesiyle, halkı ayartan ve heyecanlandıran baş fanatiklerin isimlerini kaydettim ve onları mutlaka Türkiye’ye göndermeye karar verdim, bunun için de en kısa süreyi tayin ettim.

Türkiye'ye gönderilmek üzere seçilenlerin listesi sonradan okrug mahkemesi üyelerine ve diğer güvenilir ve bize sadık kişilere verildi, hepsi ağız birliğiyle seçimin son derece isabetli yapıldığını bildirdiler. Bundan sonra fanatiklere bu ayın 15'inde yola çıkmaya hazır olmalarını bildirdim ve onlara Malka nehrinde toplanma bölgesi tayin ettim. Sonradan bu süre nehrin taşması nedeniyle ayın 18'ine kadar uzatıldı. Yolcuların toplanmakta olduğunu haber verdiklerinde, gidişlerini hızlandırmak için ben de okrug mahkemesi üyeleriyle birlikte geçiş belgelerini dağıtmak ve hem gidenlerin iddialarının hem de Kabardey'de kalanların onlara yönelik şikayet davalarını sonuca bağlamak için Malka'ya gittim. 22'sinde bütün davalar mümkün olduğunca ben oradayken bitirildi, geçiş belgeleri dağıtıldı ve 80 ailelik yolcular aynı gün iki parti halinde Türkiye'ye yola çıktılar: 66 aile geçiş belgeleriyle Kuban Oblastı üzerinden Taman'a, diğer 14 aile geçen yıl verilen pasaportlarıyla karayoluyla Tiflis'ten... İlk partinin yola çıkış zamanını tümgeneral Filipson'a önceden rapor ettim. Yolcuların Kuban Oblastı'ndan geçerken izlemeleri gereken güzergah hakkındaki emirlerini sorduğumda, oblast birlikleri karargah amiri bana Türkiye'ye gidenlerin Kuban Oblastı'nda kendilerine serbestçe yol seçebileceklerini ve onlara her yerde yasal yardım gösterileceğini bildirdi. Bundan ayrı olarak, serbest geçişleri sırasında yolculara yardım edilmesi ve yolları üzerinde otlak gösterilmesi için önceden Kislovodsk hattı kordon amirinden ve Vladikafkas kat Kazak alayı komutanından ricada bulundum. Türkiye'ye giden Kabardey kölelerden bazıları sahipleriyle birlikte gitme isteğinde bulunmadı, bu nedenle sahipler, kanaatime göre, onları Kabardey'de kalan akrabalarına bıraktılar.

Bunları Siz Ekselanslarına arz ettikten ve Türkiye'ye giden Kabardey ailelerin üyelerinin isim listesini takdim ettikten sonra müsaadenizle şunu belirtmek isterim: Fanatiklerin gönderilmesinden sonra bütün halk yatıştı. Ahaliye hemen tarla işlerine dönmelerini ve göç etmek isteyenlerin heyet dönmeden Türkiye'ye gitmeye kalkışmamalarını bildirdim. Öğrendiğime göre, bu heyetin mutabık olacağı şüpheli, çünkü bir kısım halk bunu istemiyor.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 9 i 9 ob.

30 Mayıs 1860 – Kabardey Okruğu Komutanı Orbeliani'nin Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov'a Raporu

442 Kabardey ailenin Türkiye'ye göçü hakkında

Ekselanslarının 25 Mayıs tarihli mektubunu ayın 28'inde alma şerefine nail oldum ve acil olarak Size rapor ediyorum: Tarafımdan 80 aile olarak ayrılan fanatikler Türkiye'ye gitmek için 22 Mayıs'ta Kabardey'den Taman istikametine yola çıktılar. 25 Mayıs tarih ve № 732 raporumda arz ettiğim gibi, güçlü nehir taşkınları sebebiyle bu tarihten önce yola çıkamadılar.

Yine bu raporda Kabardey'in kalan halkının yatıştığını ve tarla işlerine başladığını Size arz etmiştim. Fakat şimdi, Kabardeylere tahminime göre Digorya'dan ulaşan, güya Askeri Oset Okruğu'nda isteyen herkese yola çıkma izni verildiğine dair söylentiler yüzünden, geçiş belgesi alan 442 ailenin ve fanatiklerin gidişiyile bir süre yatışanların Kabardey'de kalma kararlılığında yeniden tereddüt oluştu. Benim yanıma geldiler ve kendilerine önceden heyet göndermeden Türkiye'ye gitme izni verilmesini istediler. Tarafınızdan bana verilen talimatlara dayanarak isteklerini reddettim, ancak bu ricayla Size gelmek için aralarından dört kişi seçmelerine izin verdim. Mektubunuzda bana yönelttiğiniz, göç için önceden kayıt olmuş kişilerin yerlerinde mi kalacakları, yoksa hala Türkiye'ye gitmeyi mi planladıkları sorusu beni şu düşünceye sevk etti: Hükümetin yeniden, fanatiklerden başka diğer Kabardeylerin de bırakılması talimatı verdiği doğruysa, 442 aileden kalanlara da izin vermek gerektiğini arz etmek isterim. Çünkü onların gitmesiyle, şimdiye kadar bu göçe karşı olanlar da dahil Kabardeylerden kimse burada kalmayacaktır ve eğer komutanlık tarafından buna izin verilirse, önceden heyet göndermeden onları izleyeceklerdir. Heyet mi göndersek, heyet göndermeden göç için istekte mi bulunsak diye aralarında istişare yapıyorlar. Fakat hükümet sadece rahatsızlık yaratan fanatiklerin gitmesini istiyorsa, Size gelmek için seçilen dört kişinin isteğini kesinlikle reddetmenizi istirham ediyorum. O zaman hepsinin yatışacağını umuyorum, aksi taktirde Mekke'ye gitmek için henüz başvurmamış olanlar da hükümetin göç edenlerin sayısını sınırlandırmak istemediğini düşünecek, sürekli ve ısrarla göç izni talep edecek.

Bundan sonra bu konuda nasıl hareket edeceğim konusunda beni kesin emirlerle yönlendirmenizi istirham ederim. Bu mesele kesin karar gerektirmektedir, zira bu belirsizlik nedeniyle bütün işler o derece aksıyor ki, Okrug'ta yerlilerin göçüyle ilgili olmayan bir işi de başka türlü yapma imkanı neredeyse olmuyor.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 12 i 13.

3 Haziran 1860 – Terek Oblastı Birlikleri Komutanı Yevdokimov'un Kabardey Okruğu Amiri Orbeliani'ye Gizli Yazısı

442 Kabardey ailesinin göçü ve Çeçenler üzerinde etkili "zararlı nüfusun" azaltılması hakkında

30 Mayıs tarihli yazınıza ivedi olarak cevap veriyorum.

Kalan fanatiklerin Türkiye'ye göç etme isteğinin Sizi adeta endişelendirdiğini görüyorum. Göç edenlerin sayısının artmasını, ilk başta kayıt edilen ve geçiş belgeleri artık gönderilmiş olan 442 ailenin hepsinin gitmesini istemiyor musunuz?

Sanıyorum ki, hükümet için yarar ve halk için huzur isteniyorsa bu ailelerin tamamına izin verilmeli, çünkü onlar bütün mallarını mülklerini satmış olduklarından, çoktandır hazırlandıkları hareketlerinin durdurulmasından şikayet etmeye son vermeyeceklerdir. Bu nedenle durdurulmaları bizim için, hareketlerinin kendileriyle birlikte birkaç on aileyi daha sürüklemesinden daha zararlıdır.

Geçenlerde Prohladnaya stanitsasında bir arabacıyı öldürdüler. Bunu biliyorsunuzdur. Ben buna ancak şunu ekleyebilirim; bütün Terek Oblastı'nda uzun süredir hiç cinayet işlenmedi ve Prohladnaya'daki olay Kabardeylerin bize sadakatinin ne kadar samimi olduğunun açık ifadesidir. Bundan sonra söyler misiniz, Kabardeylerden birilerinin Türkiye'ye gidişine üzülmemi mi? Zararlı bir nüfusun azalması bizi birçok gaileden kurtaracak ve şu anda hattı Kabardeylerin sahte sadakatinden korumakla meşgul fazladan 4 Kazak süvari bölüğünü serbest kılacaktır. 442 ailenin gidişine üzülmemin, iki kat fazlası gitseydi de bunun bölge için bir zararı olmazdı. Sadece şunu rica ediyorum: Hiçbir gerekçeyle Kafkas ötesinden gitmelerine izin vermeyin ve sevklerinde sanki isteyenleri komutanlığın iradesine rağmen Siz gönderiyormuş,

ricayla gelenlere lütuf gösteriyormuş gibi görünün. Kabardey'den bana kimse gelmedi.

İlk 80 ailenin gidişinden sonra Kabardey'de sükunet tesis edilebileceğini boş yere bekliyorsunuz. Gitmek isteyen herkes gitmeden bu insanlar halkı mektuplar aracılığıyla teşvik etmeye son vermeyeceklerdir. Bu nedenle, bu sürecin bir an önce gerçekleşmesi sizin için en iyisidir, zira aksi taktirde halk arasında huzursuzluk birkaç yıl daha uzayacaktır. Bütün bu süre zarfında biz yoğun bir teyakkuz halinde bulunmak zorunda kalacağız. Bütün nüfusun gitmesi tehlikesine gelince, bu gerçekleşseydi memnuniyet dışında bize esaslı bir fayda daha sağlardı, bize düşman bir halktan kurtulmak...

Bununla birlikte, Kabardey prenslerinin halkı durdurmak istemediklerinden tamamen eminim, zira her halükarda Kabardey'in büyük kısmı onlarla kalıyor ve kuşkusuz, onlara sadık, dolayısıyla arzu ettiğimiz düzenin yeniden kurulmasına uygun kişiler kalacaktır.

Sevgili Prens, halkın isteğine karşı çıkmak için her ihtimale karşı silahlı güç hazırlamak zorunda olduğumuzu unutmayın. Birlikler şimdi ciddi bir işle meşgul. Bu nedenle onların küçük bir kısmını bile meşgul etmek, fazladan onlarca aileye izin vermekten çok daha zararlıdır. Gitmek isteyenlerin ve bunun için parası olanların Tanrı yolunu açık etsin, en azından sayıları eskisine göre arttı...

P.S. Eğer göç etme isteğiyle birileri bana gelirse kesinlikle reddedeceğim. (*anlaşılmıyor*) geçiş belgesi verilenlerin sayısının üstünde olsa bile, kendi değerlendirmenize göre hareket edebilirsiniz ve sonradan kötülük çıkarabilecek kişilere izin verebilirsiniz.

Buraya devamlı Kabardey'den Çeçenleri kıskırtan mektuplar ve çeşitli haberler geliyor. Bu mektuplar Büyük Kabardey'den Küçük Kabardey'e, oradan da Terek Çeçenlerine iletiliyor, onlardan da bütün Çeçenistan'a yayılıyor. Bunun ancak Kabardey'den bütün göç etmek isteyenler gittiği zaman duracağını tahmin ediyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 21, 22.

Tsebelda'nın İskanı Hakkında Birkaç Söz

N. Dyaçkov-Tarasov

Sohum Askeri Bölgesi'nde karışıklık çıkaran ve bir faydası olmayan Tsebelda* kabilesinin geçen yıl Türkiye'ye gitmesinden sonra, 1300 verst kare** büyüklüğünde bir alan Kafkas Dağlı Yönetimi tasarrufunda bulunan hazine toprağına katıldı.

Abhazyanın cephe gerisinde bulunan Tsebelda'nın, arazi karakteri bakımından savaş durumunda önemli bir dayanak noktası olması nedeniyle sadık bir halkla iskanı teklif edildi. Ayrıca oraya nüfus yerleşmesi, Abhazlarda acınacak halde olan ziraat ve sanayinin gelişmesi için de gereklidir. Neticede, daha önce Tsebelidalıların yaşadığı bu toprağın bir kısmı, 16.000 desyatin*** kadarı ekim için ve 4000 desyatin kadarı da özel kişilere satış için ayrıldı.

Ekim için ayrılan yerler üç kısımdan oluşuyor. Bunların her biri diğerlerinden doğal sınırlarla, dağlarla ayrılıyor. İlk kısım 7010 desyatin kadardır. Bunun içinde elverişli toprak yaklaşık 2650 desyatin, orman ve çalı altındaki toprak ise 4000 desyatindir. Satış için belirlenen topraklardan kuzeyde Pırtuha dağıyla, güneyde ise Çijauş, Ağış, Apiançi ve Adagua dağ sırasıyla ayrılır. Bu arazi, batıdan dağlarla sıkıştırılmış dalgalı bir düzlük arz etmektedir. İklimi ılımlı ve sağlıklıdır. Gerçi kışın, en çok da ocak ayında büyük karlar düşer, fakat şiddetli don olmaz, üzüm asmaları kış için gömülmez.

Dağların zirveleri akçam ve kızılçam ormanıya, vadiler ise çalılarla kaplıdır; yaşayan olmadığında bu çalılar özellikle yayılır. Arazinin büyük kısmını çalıların kapladığını belirtmek gerekir. Ekim yapılacağı zaman bunlar kolaylıkla yok edilebilir, bu sayede çok elverişli toprak elde edilir. Toprak bütün arazide olduğu gibi çamurludur, yüksek yerlerde taşlık araziye de rastlanır.

* Tsebelda – Abhazyanın bugünkü Gulrıpş sınırları içinde, dağlık vadilerden oluşan bölgenin ve bu bölgede yaşayan Abhaz topluluğunun Rusçadaki adı. Abhazlar kendi dillerinde Tsabal olarak adlandırılır. Halkı 1867 yılında Osmanlı topraklarına göç ettirildi. Bugün Türkiye'de Eskişehir, Bilecik ve İnegöl (Bursa) bölgelerinde yaşıyorlar. (Ç.N.)

** Verst kare - 1,1381 kilometre karelik eski Rus alan ölçü birimi. (Ç.N.)

*** Desyatin – 1,092 hektar ölçüsünde eski Rus alan ölçü birimi. (Ç.N.)

Burada birkaç nehir akar. İki Amtkel, Kelasur, iki Macara ve Şukuran; son üçü sadece ilkbaharda yağmurlarından sonra tam akar, birinciler ise akıntılarının şiddetiyle bilinir. Tsebelda nehirlerinden en büyüğü olan Kodor bu arazinin doğu sınırını teşkil eder. Fakat sağ kıyıdaki dimdik kayalar halinde nehre inen yükseltiler nedeniyle bu arazi insanlar için kolay ulaşılabilir olmayacaktır. İkinci arazi 4200 desyatın kadardır; bunun yaklaşık dörtte biri elverişli topraktır, 2500 desyatın kadarı orman ve çalı altındadır. Çijauş ve Agiş dağlarının güney yamaçlarından Tsebelda'nın Abhazy'a ile güney sınırına kadar son derece engebeli bir manzara vardır. İklim ilk arazide olduğundan daha sıcaktır, fakat o kadar sağlıklı değildir. Burada akan Kelasur ve Macara araziye ikiye böler. Bunlardan Kelasur'dan Macara'ya kadar olan büyük arazi daha elverişli toprakları barındırır, daha yüksektedir, bu nedenle daha sağlıklıdır. Macaralar arasındaki ikinci arazi ise yer yer bataklık zemine sahiptir, yazın sıtma hüküm sürer. Bu nedenle önceki nüfusu esas olarak Kelasur nehrinin yakınlarında yaşıyordu. Bitki örtüsü daha zengindir. Burada yaşayan Tsebedalıların başlıca geliri Sohum'da meyve satışındandı.

Üçüncü arazi ormanlıktır, 3500 desyatının toplamda 500 desyatını temiz yerdir. Gerzeul adındaki tepelerin Kodor nehrine doğru inen güneydoğu yamacında bulunur. Diğer arazilerden düz olmasıyla, çeşitli türde ağaç (esas olarak meşe ve kayın) bolluğuyla ve elverişli ulaşım yoluyla açıkça ayrılır. Hatta buradan Sohum'a ve denize inen Tsebelda'daki tek araba yolu vardır. Kodor nehrinin kıyıları yumuşak eğimlidir ve nehir bütün arazide erişilebilir haldedir. Bu nehirden başka hiç kurumayan üç dere daha vardır.

Denize kadar 11 verst, Sohum'a kadar ise 30 verst elverişli ulaşım, zengin bitki örtüsü, sağlıklı iklim, yerleşildiğinde bu yöreyi zamanla bütün Tsebelda için yararlı hale getirecektir.

Tsebelda'nın dağlar, kayalar ve ormanlardan oluşan kuzey kısmı, hırsızlığın vb. sona erdirilmesi amacıyla askeri yerleşimle işgal edilmiş olan Dal boğazı dışında (Kodor nehrinde), engebeli özelliğinden dolayı yerleşim için elverişli değildir. Bu boğaz yakın zamana kadar Tsebedalı ve Abhazy'a'dan gelen bütün yaramaz adamlar için barınak vazifesi görüyordu. Buradaki nehir vadilerinde çok güzel yazlık meralar vardır. Her yıl Abhazy'a'dan ve

Samurzakan'dan buraya 8 ila 9 bin küçükbaş hayvan otlatmaya getirilir.

Bütün kısımlarda, elverişli toprak miktarına göre 150 kadar aile yerleştirilmesi teklif edilmiştir. Yerleştirmenin başlıca amacı, daha önce söylendiği gibi, yörede endüstrinin geliştirilmesidir, dolayısıyla yerleşmek isteyen kişilerin seçimi büyük titizlikle yapılmalıdır.

Bizim Rus köylüsü esas olarak çiftçidir, yerleşirken onun esas amacı bu endüstri için elverişli toprak elde etmektir. Bu yerlerde toprağın killi olmasından, sadece buğday ekimi için elverişli olmasından dolayı çiftçiliğin kârlı bir meşguliyet olmayacağı tahmin edilebilir. Kışın çok kar yağar, fakat hemen erir, bu yüzden bu dönemde korkunç nem olur. Şubattan hazirana kadar yağın sürekli yağmurlar da toprağı öyle yumuşatır ki, insanlar ve sığırlar dizlerine kadar çamurun içinde yürürler. Büyük ve uzun süreli nemin günlük ekinlere kötü etkisi olacaktır; sadece yazlık ekinlere ve her zaman iyi mahsül veren mısıra bel bağlanabilir. Ayrıca, dağlık bir yer olarak Tsebelda bu tür endüstri koluna çok elverişli değildir, hele de dağlarda yaşamak hakkında hiçbir fikri olmayan bizim köylüler için.

Yerleşimin önemini ve yerleşimcilerin refahını göz önüne alarak, onlara zarara uğramayacakları, aksine iyi karlar elde edebilecekleri meşguliyetler, dolayısıyla tecrübe edilmiş veya arazi ve iklim şartlarına elverişli işler sunmak gerekir. Yani bahçecilik, şarapçılık, hayvancılık ve arıcılık gibi ekonomi kolları.

Bahçecilik ve şarapçılık zor olmayacaktır. Yerleşim için ayrılan arazide günümüzde 5132 ceviz ağacı, 700 kadar elma, ayva, şeftali ve diğer meyve ağaçları, 2324 üzüm asmaı vardır. Asmaların her biri birkaç sajen uzunluğunda ve yaklaşık bir verşka çap kalınlığındadır. Hasat zamanı bir asma 16/19 pud kadar üzüm verebilir. Bütün bunlar bahçelerde yetişmez, eski Tsebelda köylerinin yakınındaki bütün araziye dağılmışlardır.

Toprak dağıtımında her aileye birkaç ağaç ve asma düşer, ki bu da bahçeciliğe iyi bir destek olacaktır. Arıcılık, kovanların ilkelliğine rağmen (tahtayla kapatılmış küçük tekne gibi bir şeydir) iyi karlar getirmektedir; bahçe ve yabancı meyve ağaçlarının, çiçeklerin bolluğu buna çok yardımcı olmaktadır. İpekböcekçiliğiyle şimdide

kadar kimse uğraşmamış olmasına rağmen, bu meşguliyet için gerekli vasıta, yani yabancı dut ağaçları ikinci kısımdadır.

Bütün bu meşguliyetler, uğraşma becerisi hariç, ilk yıl faiziyle dönmeyecek bir sermaye harcamayı gerektirir. Bizim köylülerden buraya yerleşmeye hevesli, hali vakti yerinde kişiler çıkacağına güvenmek ise zordur. Mevcut bilgilere bakarak aksini düşünmek daha mümkündür. Bu yıl çeşitli eyaletlerden, Tsebelda'ya yerleşmek isteyen köylülerden seçilenler geldiler. Onlara araziler, yerleşim için ayrılan yerler bütün ayrıntılarıyla gösterildi; dağlık yapısına rağmen beğendiler. Fakat bütün bu seçilenler yerlere baktıktan sonra şunları soruyorlardı: Hazineden ne kadar para yardımı verilecek? İmtiyazlar kaç yıl sürecek ve erzak uzun süre verilecek mi? Hükümetin imtiyazlar dışında bir şey vermeyeceğini öğrendiklerinde hepsi vazgeçiyordu. Öyleleri de vardı ki Sohum'a gelip daha Tsebelda'yı görmeden, para yardımı olmayacağını öğrenince, yardım yapılsa yaşamayı isteyebilecekleri yerlere göz bile atmadan geri dönüyorlardı. Hersonlular böyle yaptılar. Böyle insanların iyi çiftçi olacaklarına güvenilemez. Kafkasya'da bunun örneği çoktur.

Dağ hayatına alışkın ve yüksek ziraat kültürüyle tanışık insanlar olarak 150 Çek ailesinin yerleşmesi daha fazla başarı umudu vermektedir. Ayrıca, Rusya'ya yerleşen Çeklere yardım eden komitelerimiz sayesinde boş elle gelmeyeceklerdir.

Fakat istenen sonuçlara, yani yörenin iskanı, ziraatin ve endüstrinin başarıyla gelişmesine ulaşmak için yerleşim için belirlenen toprakların satışa çıkarılması (elbette Ruslara) gerekirdi. Bu durumda iki hedefe ulaşılabilecektir: Yöre girişimci ve çalışkan insanlarla iskan edilecektir ve kuşkusuz Tsebelda'da mümkün olan endüstri gelişecektir. Başka türlü satışla bir şey olmaz; tembel ve girişimci olmayan insan parasını az bilinen bir yörede harcamaya cesaret edemez. Tsebelda dağlarında yeraltı zenginliği çoktur. Şimdiden özel bir çaba olmadan bakır, demir ve kurşun cevheri bulundu, fakat bütün bunlar yerleşimci köylülerde para olmadığından atıl kalabilir. Parası olanlar da bilmediği bir işe girişme riskini göze alamayacaktır. Toprak sahipliğinde ise aksi olacaktır, bu tür şeyleri kendileri arayıp bulacaklardır, bu ise genel faydadır.

Şimdi Tsebelda'da toprak satışına itiraz edilebilir. Fakat söylemek gerekir ki, en iyileri yerleşime ayrılacak, satışa çıkarılanları alacak hevesli bulmak zor olacaktır. Çünkü bu toprağın büyük kısmı Pirtuha ve Amzara dağları arasındaki boğazda bulunuyor; kuzey kısmı kayalık, güneyi ise bataklık. Her iki tarafı da ormanla kaplı ve arazi çok engebeli; öyle ki, arada yol açmak için büyük harcama gerekir. Kodor nehrinin sol kıyısında keza satış için toprak parçaları var, fakat onlar da öncekilerle aynı özellikte. Engibeli, nehre dik olarak inen taşlık ve ormanlık arazi. Amtkya nehrine, Amtkya'nın sol kıyısında, Cempala ve Macara nehrinin doğusu arasındaki arazi satın alınabilir. Bu sonuncu araziler 1500 desyatın kadardır. Ayrı ayrı satılırsa girişimci insan için azdır; birlikte alınması da hesaplı değildir, çünkü sonuncusu ilk ikisinden uzaktır.

Tsebelda'nın yazlık otlak olan diğer kuzey kısmı hazine kalmaktadır. Bu topraklar yörenin gelişmemişliğine ve halkın yoksulluğuna rağmen bu yıl 600 ruble kadar gelir getirmiştir. Tsebelda'nın zamanla iskanıyla ve gelişmesiyle birlikte yörede endüstriler, gelir rakamları, özellikle eğer dağlarda kereste satışına izin verilirse önemli ölçüde yükselecektir.

Söylemek gerekir ki, Tsebelda günümüzde yol olmaması yüzünden cazip bir yöre olmaktan uzaktır. Kodor nehrindeki 3'ncü parça araziye kadar olandan başka oraya giden araba yolu, hatta hayvan sırtında düzenli taşıma bile yoktur. Eğer Tsebelda'ya yakın zamanda yol yapılmazsa ne varlıklı köylüye, ne çeklere, ne de alıcılara günlük araziye yerleşme hevesi geleceğini söyleyebiliriz. Yol olmadığında burada diğer halktan ve denizden kopmuş olacaktırlar. Nihayetinde yol olmadan nasıl yerleşim olabilir?

Geriye sadece, bu yıl projesi yapılan ve çalışmaları başlayan Sohum – Tsebelda yolunun bir an önce bitirilmesini dilemek kalıyor. Bunun için sadece çalışan ellerin artırılması gerekiyor; sayıları şimdi çok az, toplam 150 kişi. Onlardan da çalışma süresinin sonuna doğru sadece 40-50 kişi işe çıkıyor, diğerleri hasta. Önlerinde daha 35 verstlik çalışma var, bunun 5,5 verst kadarı kaya kazmak, bu da zor iş.

Bu yol iyi olacak. Ağış ve Apiançi dağları arasındaki kayalıklardan geçen şimdiki kervan yolunun bütün sarp iniş ve

çıkışlarından kaçınıyor. Yol kısalıyor. Toplamda yol Sohum'a kadar, müteakiben de denize kadar yerleşim yerinden, yani birinci kısımdan 36 verst, ikinciden ise 18 verst olacak. Üçüncü kısım yol yapılmasıyla birleşmiş olacak; yolun projesi da yapılacak.

Sohum, 10 Ekim 1868, Kavkaz gazetesi, 1868, № 129.

Grassi, Fabio L. *A New Homeland: The Massacre of the Circassians, Their Exodus to the Ottoman Empire and Their Place in Modern Turkey*

Istanbul Aydin University Publications. 2018.

Emre Başok*

A NEW HOMELAND: The Massacre of The Circassians, Their Exodus to The Ottoman Empire and Their Place in Modern Turkey is a very informative source on the history and the tragedies of Circassians who live in many countries as a diasporic nation. As a historian and academic who extensively published on the history of modern-day Turkey, Fabio Grassi's book on the not very well-known tragedies of Circassians is a valuable contribution to the literature.

The author maintains the purpose of the book as "to provide a reasonable account of the forced exodus of the Muslim populations from Western Caucasus to the Ottoman Empire, and the way their arrival was managed by the central and local authorities when it reached its greatest and most dramatic dimensions, during the sixties of the nineteenth century" (p. 13). Many historians, some of whom the author cites in this book, acknowledge the Tsarist Russian Empire's cruel acts on Circassians as genocide. However, the author emphasizes in the very beginning that "the aim of this book is not to support the claim of the umpteenth "forgotten genocide", but to recall a really neglected tragedy" (p. 13). In line with this goal, the author purposefully avoids using the term genocide throughout the book when describing the atrocities that Circassians lived through at the hands of the Tsarist Russian Empire. However, he uses terms such

* Emre Başok, PhD, The Ohio State University, Master of Arts,
E-mail: emrebasok@gmail.com

(Received/Gönderim: 08.05.2021; Accepted/Kabul:
15.05.2021)

as “neglected tragedy”, “migration”, “deportation”, “exodus”, “catastrophe”, “massacre”, “extermination” and “elimination”.

The book is comprised of two parts and the first part has five chapters including the background information on Circassians, the Russian conquest of the Northwestern Caucasus, Circassians’ defeat and resettlement in modern-day Turkey, their integration in the host country and claims regarding the “Circassian genocide” are presented in the first part. In the second part of the book, the author presents French, British and Italian historical documents regarding Circassians’ exodus from their homeland to the Ottoman Empire. While these archival documents, either in the form of newspaper articles or government reports, provide a great deal of information on the atrocities that Circassians went through, the reader needs to know French to understand the thirty-six pages of French documents provided without their English translations.

In the first chapter of the book the author addresses different hypotheses about the origin of the Circassians, different meanings of the word Circassian, the social organization of Circassians, religious practices, different Circassian tribes, and the social life of Circassians determined by a set of unwritten laws and customs. The author also mentions Circassians’ “strong but not always pleasant” (p. 32) relationship with the Ottoman Empire throughout the years and the broad Circassian diaspora where Circassians live today including (but not limited to) Turkey, Jordan, Syria, Israel and the U.S. The first chapter introduces the basic information such as who Circassians are, where their homeland is, their societal structure, and in which countries they live today in a concise and informative manner that readers who are not of Circassian origin can get detailed background information about Circassians. Before ending the first chapter, the author shares some of the prominent Circassian figures in the Ottoman Empire, perhaps to shed light on their successful integration in their new homeland.

In chapter two, the author shares the historical background of the Russian conquest of the Caucasus leading to Circassians’ final defeat in 1864. Throughout the chapter the author highlights the role of Cossacks during the Russo-Circassian War and the Ottoman

Empire's Islamization efforts of the Circassians. The chapter provides a chronological timeline of the events during the Russo-Circassian War that resulted in "the first organized Circassian mass migration" (p. 44) in 1828. The chapter also provides important information regarding the prominent figures who shaped the fate of the Caucasus for a long-time including Imam Shamil, Gazi Muhammed, and Hamzat Bek. The author shares the failed attempts of Shamil to build a pan-Caucasian alliance with Circassians against Russians and his failed attempts to receive support from the Muslim world. International connections section on (p. 51) highlights some important figures who intensely campaigned for the independence of Circassia such as Sefer Zaniko and David Urquhart. This chapter provides a detailed synopsis on the historical and political events including major figures who played important roles in shaping the fate of the region and the Circassians.

Chapter three is titled *The Defeat and Exodus of the Circassians* and it reveals the systematic destruction of Circassians' lands, livelihood, and finally the conquest of the region by the Russian Empire with the help of Cossacks. The author shares the early mass migrations to the Ottoman land that took place consistently until Circassians' final defeat and exile in 1864 from their homelands. This chapter also highlights the last organized defense efforts of Ubykhs, Shapsugs and Abadzekhs by establishing the Great Free Assembly to fight against the Russian Empire's conquest. The author shares the failed diplomatic efforts of this committee to secure the support of European countries such as France, British Empire and the Ottomans in what turned out to be the last military campaign against the Russian Empire.

In chapter four, the author addresses the Circassians' resettlement in various parts of Turkey, which were in accordance with the Ottoman Empire's needs. It is clear from this chapter that the Ottoman Empire took a pragmatic approach in resettling the Circassians within the empire based on internal security and military concerns. The author also addresses some of the conflicts among the resettled Circassians and other minorities such as Kurds and Armenians. The chapter provides rich information regarding

the regions that Circassians were settled in modern day Turkey, the Balkans, and local conflicts among other ethnic groups. The author concludes the chapter by addressing how the Circassians integrated with the local Turkish population and “became new Turks” while maintaining their own cultures.

Chapter five is on the maintenance of the Circassian identity in Turkey after “the great exodus”. In this chapter, the author addresses the oppressive policies regarding the minorities in Turkey after the declaration of the Turkish Republic, especially during the single party period (1923-1945) that restricted minorities’ including Circassians’ language and cultural practices to their homes. The chapter also provides a detailed overview of Circassian institutions that played important roles in maintaining the Circassian identity in Turkey since 1864. Some of the prominent Circassian institutions that the author addresses in this chapter are the Cerkes Ittihad ve Teavun Cemiyeti (Circassian Association of Union and Mutual Aid), Guaze (The Guide) Newspaper, Cerkes Kadinlari Teavun Cemiyeti (Circassian Female Association of Mutual Aid), and Cerkes Numune Mektebi (Circassian Sample School). In this chapter, the author also provides his justifications for not calling what the Circassians experienced in the hands of the Tsarist Russian Empire a genocide. He provides a comparison between what the Armenians in Turkey and the Circassians in their homeland experienced and concludes that it would be better to limit the use of the term “genocide” to exterminations where the state fully or partly exterminates a group based on ideological motivations and anthropological demonization. However, the author presents the views of prominent historians and researchers on the Circassian genocide in this chapter, almost all of whom disagree with his position.

For instance, the author shares the following quote from Annsi Kullberg, an analyst and co-founder of a Research Group on Conflicts and Terrorism:

The occasion of the Circassian Memorial Day on May 21 brings to our minds some of the worst experiences of modern history. It is particularly important to remember known as the Circassian genocide in the latter half of the

nineteenth century, because they were fully comparable, both in numbers and in proportions to the catastrophes that later faced Armenians and the European Jew, even though only the latter two remain widely known to the public (p. 144).

The author interprets the above quote by Kullberg as very harsh and an extremist interpretation which he refutes completely. While the author does not call the atrocities that the Circassians went through at the hands of the Tsarist Russian Empire, he does provide several perspectives that contradict his own. Finnish historian Antero Leitzinger's perspective on the Circassian genocide is another example that the author shares with his readers in which Letzinger states:

The Circassian genocide is certainly one of the least remembered genocides in world history. In all fairness we should avoid the temptation of a genocide rivalry. Nor should we spend too much energy on body counts or formal recognitions by political entities. Premeditated mass murder reckless deportations of populations based purely on their nationality, regardless of sex and age or military considerations, is a crime against humanity no matter how long ago it was committed and how many families it affected (p. 146).

The counterarguments to Grassi's viewpoint offered in the book are deeply compelling. Moreover, the author acknowledges that while he does not consider the tragedies that both the Circassians and Armenians faced as genocides; however, based on the U.N definition of genocide, it seems to be an appropriate term. This chapter thoroughly shares the different perspectives of scholars on a long-debated topic and the author's objective layout of these conflicting views enables the reader to come to their own conclusion of whether to consider the tragic events that Circassians faced as a genocide or not.

Another important contribution of the book to the scant literature on the Circassian genocide is that the author compiles

archival texts by the French, British, and Italian officials during the 1860s. While the French documents do not have their English translation, the Italian and the British documents shed light on the events that took place during that time and the tragedies that the Circassians endured. In sum, this book is an important contribution to the literature on the often-neglected genocide and exile of Circassians to modern-day Turkey. Throughout the book, the author provides rich information regarding the historical events that took place in the late nineteenth century, Circassians' exile to the Ottoman Empire and their role during both the Ottoman era and modern-day Turkey.

The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Atatürk by Caner Yelbaşı

I.B.Tauris, 2019, 250 + xii pp.: ISBN 978-1-7883-1447-3

Bahar Ayça Okçuoğlu*

In his book *The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Atatürk*, Caner Yelbaşı discusses Circassians' paramilitary and political activities from the late Ottoman Empire period to the end of the First World War. After their exile in 1864, some of the Circassians became integrated into the Ottoman military and bureaucracy, held privileged positions, and became one of the "loyal groups" (p. 175) of the empire. With the transformation to a nation-state, Circassians were the subjects of major changes. The book has a specific period to the incidents in Central and Western Anatolia, between 1918 and 1938, to elaborate the breakpoints of this transformation for Circassian people.

Yelbaşı starts his arguments by distinguishing the ordinary Circassian people and the elites regarding the loyalty discussion. He states that while ordinary Circassian people supported the Ottoman state (and also have the opportunity to identify themselves as Circassians, since the Ottoman identity is multinational), Circassian elites were on the nationalists' side. He argues that the majority of Circassians support the Ottoman government, not the nationalists and *Kuva-yi Milliye*. Apart from the ordinary people, Yelbaşı categorizes Circassian elite into three groups: first group as the ones who had a significant role in the resistance against the Alliance and Greek occupation in Anatolia, such as Rauf Orbay and Bekir Sami (Kunduh); second group as the ones who were influential on the national struggle, suppressed

* Bahar Ayça Okçuoğlu, Araş. Gör., Bahçeşehir Ün. Ekonomik ve Toplumsal Araş. Merkezi. E-Mail: baharaycaokcuoglu@gmail.com
(Received/Gönderim: 19.01.2021; Accepted/Kabul: 19.04.2021)

resistances but then excluded from the cause, such as Çerkes Ethem, Çerkes Reşid and Kuşçubaşı Eşref; and the third group as the ones who were members of the Ottoman army and were against the nationalists, such as Ahmed Anzavur, Sefer Berzeg and Maan Şirin. People in the last group are the ones who organized anti-nationalist movements in the South Marmara and Adapazarı-Düzce regions.

After the introductory chapter, the second chapter examines Circassians' paramilitary activities during the Turkish-Greek War of 1919-20. The conflict between Anzavur Ahmed and Çerkes Ethem is given as an example of the civil war between Ottoman state loyalists (Istanbul) and nationalists (Ankara). The third chapter focuses on the Adapazarı-Düzce and Yozgat incidents and Çerkes Ethem's role in suppressing these uprisings. This chapter argues that by the invitations from Ankara to restore order for these incidents, Ethem increased his military and political power. The fourth chapter evaluates the replacement of the bandits and irregular forces with the regular army and the exclusion of Ethem from the nationalist movement. Chapter five examines the anti-nationalist activities of Circassians regarding Circassian Congress, Çule İbrahim Hakkı's activities, and Gönen-Manyas deportations. The sixth chapter details the 150'ers (the ones who were against the nationalist movement from the beginning and those excluded by Ankara after their anti-nationalist activities) and Circassians' relations with the Turkish state between 1924-38. This chapter questions the motivation behind the preparation of the list of these people and discusses the Kemalist nation-state building policies and projects on the Circassians.

The book argues that due to the lack of state authority during the First World War, bandits were widespread in the South Marmara region that involves many Circassians. During the national struggle, along with the resistance groups called Defense of Right Societies (*Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri*), bandits were a part of these resistance movements against Greek forces. Meanwhile, there was also an anti-nationalist movement in South Marmara, especially with Anzavur Ahmed's impact in the region. During the Greek occupation, he organized people against

nationalists, emphasizing Islamic references, with the Ottoman government's support (the Damad Ferit cabinet). Circassian villages in Gönen and Manyas region "either willingly or forcibly participated in Anzavur's anti-nationalist movement" (p.34). It is argued that he became a more significant threat to the *Kuva-yi Milliye* than the Greek occupation. His impact expanded through Adapazarı-Düzce region, where Circassian-populated villages were numerically quite a few. However, the book argues that ordinary Circassian people supported the Ottoman state contrary to the Circassian elite; the latter were former members of CUP and then were on nationalists' side. Çerkes Ethem was the name who had chosen for suppressing this resistance and defeated Anzavur Ahmed. Regarding this confrontation, Yelbaşı remarks a significant point: "The conflict between the loyalists and nationalists then became an intra-community struggle between Çerkes Ethem and Anzavur Ahmed" (p.39).

Çerkes Ethem was the one who also suppressed the Adapazarı-Düzce and Yozgat incidents in 1920, which were significant uprising according to Ankara. In fact, "the incidents broke out in a region that was situated very close to the headquarters of the national movement, thus forcing the Ankara government to prepare for relocating parliament to the town of Sivas" (p.43). Before Ethem's arrival, Kuşçubasi Esref Bey was the name who had been appointed to the position of commander of the *Kuva-yi Milliye* forces in the region. However, his family's rank in the Circassian cultural hierarchy was high enough for locals, and he failed to gain support for nationalists. As time progressed, no *Kuva-yi Milliye* sympathizers remained in the region; in fact, "by May 1920, the region had already become a centre of the anti-nationalist movement" (p.49). At this point, it is essential to state that Yelbaşı provides an alternative perspective to the recent historiography of Turkey, where Circassians had been perceived as the loyalist people among non-Turkish groups, according to the literature. In that sense, the book fulfills a significant gap in modern Turkey literature.

After the suppression of the Anzavur Ahmed incident in the South Marmara region, by İsmet İnönü's appointment, Ethem

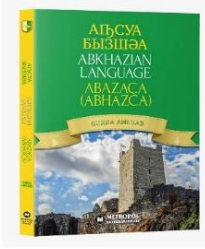
restored order for the Adapazarı-Düzce incidents without distinguishing people in terms of their religious or ethnic identities and did not eliminate Circassians from his brutal measures. It is stated that Ethem was not “an apolitical fighter” and after he suppressed three incidents (Anzavur, Adapazarı-Düzce, and Yozgat), he increased his military and political power in Anatolia and Ankara. In Yozgat, Ethem suppressed Çapanoğlu family’s movement and started to criticize Ankara government for not being able to suppress an incident that occurred next to them. Upon this incident, the divergence between Ethem and Mustafa Kemal increased in the nationalist movement. The exclusion of him contains several reasons according to the book, including the preparation for the regular army (with the Bolshevik military and financial support), the absence of important threats from Anatolia, his relationship with Enver Paşa (and Mustafa Kemal’s conflict with Enver Paşa), the disagreements regarding the suppression of Simav and Gediz battles, and Ethem’s influence on the assembly with his increased political and military power. Ethem also joined the Green Army, founded as a secret and unofficial organization for offering a mix of Bolshevik ideology and Islam, transformed into a significant centre of anti-Mustafa Kemal activity, and joined the Greeks “when he was left with no option” (p.96). In the early republican period, he and his friends were on the list of the 150’ers (*Yüzellilikler*), on modern Turkey historiography’s list of the “traitors” (p.131).

The anti-nationalist Circassian activities remained after Ethem’s exclusion from the national movement and transformed into an association with the declaration of independence from Istanbul and Ankara governments. Çule İbrahim Hakkı was one of the notable names of this Circassian nationalist movement, which has its basis on Islam and Circassian identity. Discussed as a “collective punishment” (p.100) in the book, although the majority of Circassians did not support the Circassian nationalist movement or the Congress, they were deported from their villages in Gönen-Manyas after the anti-nationalist movements and the declaration of independence. The anti-nationalist oppositions remained until 1938, and the early republican period policies to Circassians were

a part of the Turkification process by restricting their identity. The regime's repressive policies during the transformation from an empire to a nation-state are examined with attention to the restriction of Circassian language usage in the public space and Keriman Halis example.

One might remark the book's narrative structure and some connections between topics and chapters as ambiguous. I believe this point might be related to the book's structure, since, to my knowledge, it is reproduced from the author's Ph.D. thesis. Nevertheless, by discussing the issues with primary and secondary sources such as Ottoman and Republican archives and memoirs, Yelbaşı proposes a new perspective to the existing modern Turkey historiography.

Kitap Tanıtımı

Abazaca (Abkhazca)

Gunda Ankuab

Metropol Yayınları.

2021, 335 s.

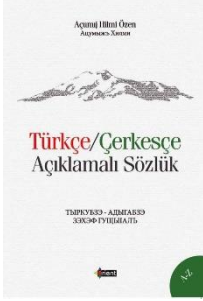
ISBN 978-605-9463-33-1

Abhazya dışında yaşayan, hiç Abazaca bilmeyen ve öğrenmek isteyenler için üç dilde (Abazaca, Türkçe ve İngilizce) ve 2 alfabe (Latin ve Kiril) ile Gunda Ankuab tarafından yazılmış olan kitabın değerlendirmesini Abhaz dil bilimci Prof. Dr. Viacheslav Chirikba yazdı: “Gunda Ankuab’ın daha önce İstanbul’da yayınlanan Abhazca ders kitabı diasporada Abhaz dilinin öğrenilmesinde önemli rol oynamıştı. Yeni kitap önceki ders kitabının önemli ölçüde revize edilmiş ve geliştirilmiş bir versiyonu.

Ders kitabı tanınmış dilbilimci Profesör Sumru Özsoy’un ve yazarın önsözlerini takip eden 37 dersten oluşuyor. Öğrenenlere kolaylık olması için yazar hem Kiril alfabesine dayanan resmi Abhaz alfabesini, hem de Abhazca kelimelerin ve cümlelerin verildiği paralel uyarlanmış Latin alfabesini kullanıyor. Eğitim materyalinin sunumu iyi düşünülmüş. Ders içeriklerinde tanışma, selamlaşma, vedalaşma, aile, yiyecekler, renkler, insan vücudu, temel fiiller gibi Abhazcanın söz varlığının ve günlük yaşamın en önemli sözcükleri ve kullanımları veriliyor. Kavramlar ve nesnelere çizimler ve fotoğraflarla görselleştirilmiş.

Yazarın hem Abhazca hem de Türkçe bilmesi iki dilin özelliklerini de kitaba yansıtmasını mümkün kılmış. Abhazca öğretim kitabının ikinci baskısına duyulan ihtiyaç, Türkiye’deki Abhaz diasporası arasında Abhazcanın öğrenilmesine yönelik ilginin varlığına tanıklık ediyor.

Bu ders kitabının yayınlanması, kuşkusuz, Türkiye’deki genç Abhazların büyük eğitim değeri olan Abhaz dilini ve kültürünü daha yakından tanımalarına yardımcı olacaktır. Gunda Ankuab tarafından hazırlanan ders kitabını Abhazca öğrenmek isteyen herkese tavsiye ediyorum.”

Türkçe/Çerkesçe Açıklamalı Sözlük

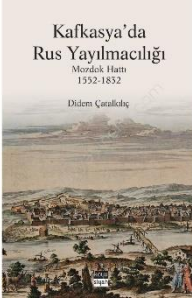
Açımiş Hilmi Özen
Orient Yayınları
2021, 724 s.
ISBN 9789756124765

Bir ulusun en önemli simgelerinden biri dildir. Çerkesçe gibi uzun tarihsel ve kültürel geçmişe sahip olan ulusların dillerini yaşatıp geliştirmeleri, insanlığın ortak mirasından bir değer korunması ve ulus olarak varlıklarını sürdürmeleri açısından elzemdir.

Bir dilin öğrenilmesinde, gelecek kuşaklara aktarılmasında, doğru ve güzel bir şekilde kullanılmasında sözlükler son derece önemli bir işleve sahiptir. Açımiş Hilmi Özen'in hazırladığı "Türkçe-Çerkesçe Açıklamalı Sözlük" Çerkesçeyi öğrenmek isteyen herkes için temel başvuru kaynaklardan biri olacaktır. Bu eserde 35,000'den fazla Türkçe sözcüğün sadece karşılığı değil, açıklaması da yer alıyor.

2014 yılında Maykop'ta Magarin kitabevi tarafından 960 sayfa olarak basılan eserin önsözünde yazarın aşağıdaki sözleri bu sözlük çalışmasının önemini ortaya koymaktadır.

"Bir dildeki kelimenin diğer bir dilde tam anlamı ile karşılığını bulmak hemen hemen imkansızdır... Bizim kısaca anlatmak istediğimiz şey her dilin kendine ait bir mantığı olduğu ve sözlüklerin sadece bu mantığın çözülmesinde bir araç olmaktan öte bir anlama sahip olmadıklarıdır."

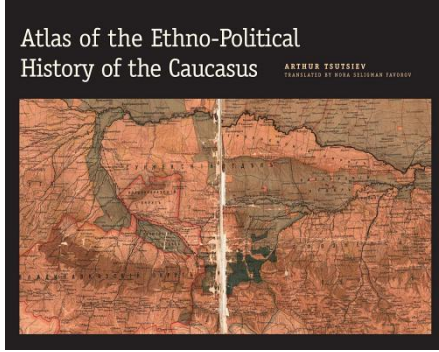

Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı: Mozdok Hattı (1552-1832)

Didem Çatalkılıç
Koyu Siyah Kitap
2021, 226 s.
ISBN 9786056980749

Kafkasya'nın Rusya tarafından kolonizasyonu 16. yüzyıla kadar uzanan oldukça uzun bir tarihsel süreci kapsar. Söz konusu süreç içinde bölgeye Kazakların iskânı Rusya tarafından önemli bir kolonizasyon yöntemi olarak kullanılmıştır. Bölgede yürütülen askeri faaliyetlerin yanı sıra ekonomik faaliyetler ve eğitim faaliyetleri de yerel halkların kontrol altına alınmasında önemli unsurlar olmuştur. Bu faaliyetlerin alt yapısını ise Kazak stanitsaları ile kale kentlerden oluşan ve zaman içinde tüm Kafkasya'yı saran "hat sistemi" sağlamıştır.

Ege Üniversitesi'nde sunulan bir doktora tezine dayanan bu kitapta, hat sisteminin bir parçası olarak Mozdok Hattı ele alınmaktadır. Bu bağlamda Kuzeydoğu Kafkasya'nın Rusya topraklarına dâhil edilme sürecini "ara zemin" kavramından faydalanarak inceleyen yazar, Kazaklarla yerel gruplar arasındaki ilişkileri değişik boyutlarıyla ele almakta, Kafkasya'nın Rusya tarafından kolonizasyonuna farklı bir perspektiften bakmamızı sağlamaktadır.

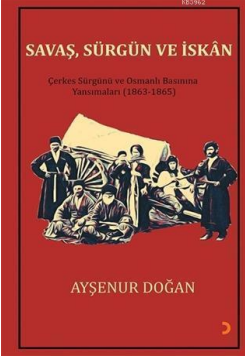

**Atlas of the Ethno-Political
History of the Caucasus**
(Kafkasya'nın Etno-Politik
Tarihi Atlası)

Arthur Tsutsiev
Translated by Nora
Seligman Favorov
Yale University Press
2014, 221 s.

ISBN 9780300153088

Kafkasya'nın Etno-Politik Tarihi Atlası, 18nci yüzyıldan günümüze – Karadeniz ve Hazar arasında Avrupa'nın en yüksek dağınyı barındıran bölgeyi içine alan– Kafkasya'nın etnik, dini ve dilsel yapısını ayrıntılarıyla anlatan 56 orijinal haritadan oluşan bir koleksiyondur. Son derece ayrıntılı haritalar ve metinler, etnik çatışmalar ve değişen siyasi sınırların damgasını vurduğu Avrupa ve Asya arasında bulunan bu bölgenin son derece karmaşık tarihini çözüyor. Atlas, anavatanların ve sınırların çelişkili tarihsel vizyonlarını aydınlatırken; bilim adamları, coğrafyacılar ve tarihçiler için kapsamlı bir referans kitap ortaya çıkıyor.

Savaş, Sürgün ve İskân: Çerkes Sürgünü ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865)

Ayşenur Doğan

Cinius Yayınları.

2020, 215 s.

ISBN 9786257863629

Çerkesler Kafkasya'nın yerleşik halklarından biridir. Tarih öncesi devirlerden beri Kafkasya'nın sakini olarak sürdürdükleri yaşamları Rus işgali ile sekteye uğramıştır. Çarlık Rusyası XIX. yüzyılın başından itibaren Kafkasya'yı işgal etmek için askeri faaliyetler yürütmüştü. Bu işgal yöntemlerine askerî mücadele ile karşılık veren Çerkeslerin direnişi 1859'da Şeyh Şamil'in Ruslarca esir alınması ile kırılmıştı. 1853 yılında yapılan Kırım Savaşı'nın sonuca bağlandığı Paris Antlaşması'nı takip eden yıllarda Rusya'nın işgal yöntemleri sertleştiği gibi Kafkasya'dan yapılan göçler de hızlanmıştır. 1863 ve 1865 yılları arasında işgal edilen topraklarından sürgün edilen Çerkesler Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Osmanlı Devleti, Çerkesleri topraklarında kabul ederek yerleştirmişti. Bu kitap, Çerkes ülkesinin işgali, halkının sürgün edilmeleri ve Osmanlı topraklarına yerleştirilmeleri süreçlerini Osmanlı gazetelerinden alınan veriler ışığında inceleyerek açıklığa kavuşturmanın yanı sıra bu süreçte yaşanan acıları okuyucuya anlatmayı amaçlamaktadır.

**Северокавказцы в эмиграции в XX веке.
Материалы к биографическому словарю**
(20. Yüzyılda Yurtdışındaki Kuzey Kafkasya
Göçmenleri: Biyografi Sözlüğü)

I.L. Babich, T.L. Gladkova, L. A. Mnuhkhin
Direct MEDIA
Moskova, Berlin
2020, 297 s.
ISBN 978-5-4499-1574-0

Kafkasya çalışmaları alanında benzersiz bir biyografi çeşitliliği sunan bu kitap, Ekim Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya İmparatorluğu ve SSCB sınırları dışına göç eden kişilere odaklanmaktadır. Avrupa, Amerika ve Asya kıtalarında yaşayan, dünyanın farklı ülkelerine yerleşmiş göçmenlerin kişisel, ailevi, dini ve sosyo-politik yaşamları hakkında bilgiler vermektedir. Biyografik bilgiler Avrupa'da farklı arşivlerden elde edilmiştir. Yazarlar kişilerin biyografilerini yazarken tek bir şemaya bağlı kalmaya çalışmış, tüm kişilere aynı sorular çerçevesinde yaklaşmıştır.

**Северокавказские эмигранты во
Франции: очерки по истории и
современности**

(Tarihte ve Günümüzde Fransa'da Kuzey
Kafkasya Göçmenleri)

İrina L. Babıç

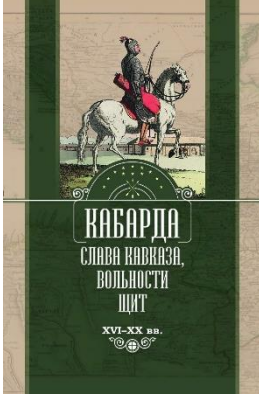
Direct MEDIA

Moskova, Berlin

2019, 288 s.

ISBN 978-5-4499-0475-1

Kitap, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'dan Fransa'ya gelen Kuzey Kafkasyalı mültecilerin adaptasyonunun çeşitli yönlerinin yanı sıra göçmenlerin günümüzde Fransa'daki yaşamının incelemesini içermektedir. Kitapta aile yapısı, din ve diğer yönleri ile yaşamlarının yeni bir ülkedeki düzeni analiz edilmiştir. Tarih, etnografya, Kafkas çalışmaları ve diaspora alanında çalışan uzmanlar için önemli bir kaynak kitaptır.

Кабарда: слава Кавказа, вольности щит XVI-XX

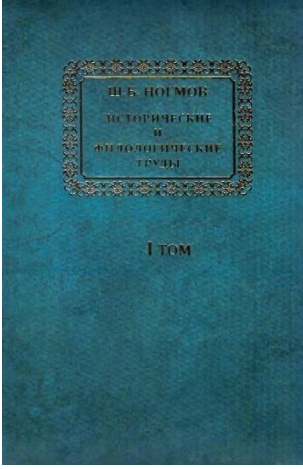
(Kabarda: Kafkasya'nın, Kalkan Özgürlüğünün Şanı 16-20 Yy.)

M. Kotlyarova, V. Kotlyarov
Nalçik

ISBN 9-785-93681-207-1
2020, Cilt 1, 502 s.

Birçoğu yakın zamana kadar yalnızca dar bir uzman çevresi tarafından bilinen ve bazıları genel olarak ilk kez yayınlanan çok sayıda kaynak içeren bu nadir eser, Kabardey hakkında beş asırda yazılmış 200 yazarın eserlerini okurla buluşturmaktadır. İlk başta 5 asır - 5 cilt olarak basılması düşünülen kitaba, 3 cilt daha eklenerek toplam 8 ciltlik bir ansiklopedik çalışmaya dönüşmüştür. Çalışmada yer alan eserler arasında Kabardeyleri çoğunlukla yabancı gezginler gibi başkalarının ağzından anlatan eserler ve Kabardey'i ziyaret eden Rus bilim adamlarının yazıları mevcuttur.

Kitap içinde Kabardey efsaneleri, atasözleri ve özlü sözler, Jabağı Kazanoko efsaneleri, folklor metinlerinin edebi uyarlamaları, kökleri yüzyıllar öncesine dayanan bir halkın düşünce yapısını ortaya koyan bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır.

Ногмов Ш.Б. Исторические и филологические труды: в 4-х т. (Ş.B. Nogmov'un Tarih ve Filoloji Eserleri, 4 Cilt)

Ş.B. Nogmov

Nalçik, İGİ KBNTs RAN

2020. – C.1. – 316 s.; C. 2. – 306 s.; C.3. – 198 s.; C.4. – 246 s.

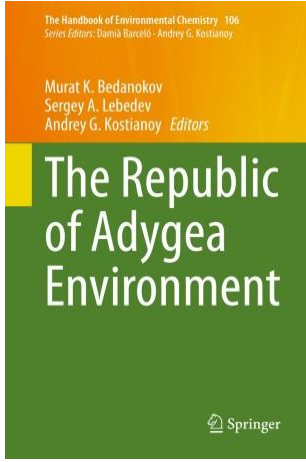
ISBN 978-5-91766-177-3 cilt 1.

ISBN 978-5-91766-178-0 cilt 2.

ISBN 978-5-91766-179-7 cilt 3.

ISBN 978-5-91766-180-3 cilt 4

Ş.B. Nogmov'un tüm eserlerinden oluşan bu dört ciltlik seride onun bilimsel ve epistolojik mirası, biliminin karakteristiğini ve gelişimini ortaya koyan çalışmaları yer almaktadır. Nogmov'un değerini ortaya koyacak çalışmaları arasında eski zamanlardan 18. yüzyıla kadar Kabardey tarihi üzerine yapılan ilk sistematik çalışmayı yazmak, Kabardey-Çerkes dilinin ilk gramerinin oluşturulması, Çerkes folklorunun kayıtlarının başlangıcı, Kabardey'in ilk alfabesinin derlenmesi, modern Kabardey edebiyatının başlangıcı sayılabilecek ilk yazarın yazılı eserinin ortaya çıkışı sayılabilir. Serinin ilk cildinde "Çerkes Halkının Tarihi" adlı, 1994 tarihli, Profesör T. H. Kumikov tarafından önsöz yazılmış olan çalışma yer almaktadır. Bu cilt aynı zamanda daha önce yayınlanmamış bir eser olan 1974 yılında G.F. Turçaninov tarafından kaydedilmiş Ş. Nogmov'un "Jeş tevue" ("Gece Baskını") adlı şarkısının kaydını ve Ş. Nogmov ve akademisyen A. Şögren arasındaki mektuplaşmaları ve 2010 yılında A.İ. Aliyeva tarafından bilim camiasına kazandırılan Şögren'in Kafkasya'daki seyahatleri ve keşifleriyle ilgili günlüğünden alıntılar içermektedir. İkinci ciltte Kabardey halk tarihi şarkıları ve efsaneleri ve Kabardeyçe-Ruşça sözlük yer alırken üçüncü cilt Kabardey ve *Atıhei* dilbilgisinin ilk kurallarına odaklanmaktadır. Dördüncü ciltte ise Kabardey ve *Atıhei* dilbilgisi orijinal el yazmalarından kopyalanarak yayınlanmıştır.

The Republic of Adygea Environment
(Adıgey Cumhuriyeti'nin Çevre Durumu)

Murat K. Bedanokov, Sergey A. Lebedev, Andrey G. Kostianoy (ed.)

Springer

ISBN: 978-3-030-74847-0

Kitap, Rusya'nın Adıgey Cumhuriyeti'nde çevrenin mevcut durumunu özetlemektedir. Kitap, çevre koşullarını, ekolojik durumu, iklim ve bitki örtüsü değişikliğini, toprağa, suya ve atmosfere insan kaynaklı yükleri değerlendirmenin yanı sıra bu bölgedeki su kaynakları, yenilenebilir enerji ve turizm, tarım ve sanayinin gelişimini vurgulamaktadır. Ayrıca Adıgey Cumhuriyeti'ndeki yasal, ekolojik ve ekonomik düzenleme ve çevre sigortası mekanizmalarını da sunmaktadır. Kitap, cumhuriyeti ve onun güzel manzaralarını, tarihini ve insanlarını tanımayan okuyuculara Adıgey Cumhuriyeti'ni tanıtmaktadır. Çevre bilimleriyle ilgilenen öğrencilerden ve bilim insanlarından çevre politikası ve yönetimi alanlarında çalışan politika yapıcılara ve uygulayıcılara kadar geniş bir okuyucu kitlesi için değerli bir bilgi kaynağı sunmaktadır.